

Even Hovdhaugen

POLYNESIA

Minner fra en kjærlyghet

**Til Solveig
kamerat, kjæreste, kone og korrekturleser.**

**Til Ingjerd og Åshild
de beste kollegaer hjemme og ute.**

Forord

I over 20 år har Stillehavsområdet, og da først og fremst den polynesisktalende delen, vært en sentral del av livet mitt. Jeg har vært i lengere tid på Samoa, Tokelau og Salomonøyene¹ og hatt kortere opphold på Fiji, Tonga, Rarotonga, Tahiti og Hawaii og selvsagt i New Zealand og Australia. Jeg har lært meg de lokale språkene, oppholdt meg på avsides øyer og i bortgjemte landsbyer på steder hvor få europeere har vært. Jeg har levd månedsvis i åpne palmehytter, sovet på pandanusmatter, blitt spist opp av maur, mus og mygg, drukket og spist, danset og flørtet, svømt blant koraller og haier, reist i åpne kanoer over stormfullt hav og med nød og neppe kommet levende fra det. De siste åra var også den drittsekken Mr. Parkinson med på turen. Men han klarte ikke å ødelegge språkstudiene, lagunene og opplevelsen av lykkelige menneskebarn.

Da jeg i 1982 startet opp mitt enpersonsprosjekt med målet å gi en omfattende og dyptpløyende analyse av det polynesiske språket samoisk, ante jeg ikke at prosjektet skulle vokse til å omfatte det meste av forskning om Oceania i Norge og resultere i en rekke med master- og PhD-avhandlinger. Prosjektet utviklet seg gjennom et nært samarbeid mellom sosialantropologer og språkforskere og i et nært samarbeid med de beste internasjonale forskningsmiljøene.

Denne boka innskrenker seg til hovedsakelig å beskrive den språkvitenskapelige delen av prosjektet. Det skyldes selvsagt at jeg er lingvist, men også at jeg mener at det var i den lingvistiske delen at de største resultatene ble oppnådd. Men som dere vil se, så går de lingvistiske og de sosialantropologiske synsvinkler saammen spesielt når lingvisten kommer over et gammelt mordmysterium og må ha hjelp fra en sosialantropolog.

Det var flere ulike forskningsprosjekter som ble knyttet mer eller mindre fast til det program for Oceania-forskning, som Instituttet for sammenlignende kulturforskning startet opp i begynnelsen av 1980-åra (Oceania-prosjektet). Seinere ble det store prosjektet *Identity Matters* (prosjektleder Ingjerd Hoëm) finansiert av Norges Forskningsråd samkjørt med Oceania-prosjektet.

¹ Min tidligere student Åshild Næss og hennes far Atle Næss – også tidligere student – har i boka *Et hav av språk* (Gyldendal 2007) skildret mine og Åshilds opplevelser i Salomonøyene, og jeg har derfor bare tatt med observasjoner og opplevelse som ikke er nevnt av Åshild og Atle.

Etter publiseringen av Nafanua-boka (Hovdhaugen 1987) og noen andre mindre faghistoriske og samoiske arbeider hadde jeg ingen problemer med å få penger til mine forskningsprosjekter. Jeg var i den privilegerte situasjon at jeg selv kunne planlegge mine reiser og feltopphold og velge ut mine medarbeidere. Forskningsråd og universitet stolte på at vi leverte varene til lovet tid og med høy faglig kvalitet. Og det gjorde vi – av og til leverte vi mer enn lovet!

En stor takk til Instituttet for sammenlignende kulturforskning, Universitetet i Oslo og Norges Forskningsråd for deres generøsitet i bevilgninger og for den tillit de viste meg og mine kollegaer.

Til slutt en takk til Hege Jensen, Ingjerd Hoëm, Jan Engh, Åshild Næss og Solveig Rokseth som alle har lest et foreløpig utkast til dette manuset og kommet med en rekke konstruktive innspill og rettelser av trykkfeil – noe det dessverre på grunn av Mr Parkinson var en mengde av.

Parkinson får også ta hovedskylda for at dette manuset ble ufullendt og ikke den boka jeg hadde håpet å skrive.

Bakerst i manuset finner dere en liste over de polynesiske orda som jeg bruker i teksten, og informasjon om uttalen.

Lønnås , februar 2015.

Even Hovdhaugen

INNHold

PRELUDIUM

Hvordan det hele begynte
Veien til Polynesia

SAMOA

Veien til Samoa
Tufuiopa
Historie, politikk og (u)moral
Neiafu – hus og familie
Kulturmøter og kulturkonflikter
Religion, misjonærer og nattereiser
Historien om Nafanua
Den samoiske referansegrammatikken

TING JEG IKKE FORSTO

Mormonerne og griserøkteren
Malae

TOKELAU

Mot ekvator
Veien til Tokelau
Huset vårt på Nukunonu
Tokelauisk språk
Kommunikasjonskonvensjoner
Ord fra de tre atollene
Håndbok i tokelauisk
Dag og Unn på Tokelau
Alkohol, griseprat og fest
Dansen

TEMOTU

Spanjoler på gulljakt
Sikaiana
Jakten på sikaianerne
Vaeakau-taumako

Vaeakaukulturen
Lata

NATUREN OG HAVET

SYDHAVSKJÆRLIGHET

VAEAKAU

Kvinnene på Matemá
Barna på Nifiloli
En tur til Nukapu
Kirketjeneren på Pileni
Den nye skolen på Pileni

LITT MER AV DET JEG IKKE FORSTO

Såper til besvær (Nifiloli)
Kvelden da Manuele Palehau døde (Tokelau)
Mens vi venter på Ambrose (Taumako)
Priscilla (Deni)
Tingene
Gi oss i dag vår daglige fisk

AVSTIKKER TIL ÄIWOOLAND

Äiwoo – et unikt språk uten aner?
Selvmord a la Fenua Loa
Når $1 + 1 = 1$
Hvordan jeg nesten havnet i fengsel

TAUMAKO – ET STED UTENFOR VERDEN

TRE TILLEGGSKAPITLER

Pijin - languis blong olgeta solomon aelan

Drapet på biskop Patterson

Tur-retur Oslo

VED REISENS SLUTT

HELAPI FRA NUKUNONU

POST SCRIPTUM

BOKLISTE

UTTALE OG ORDLISTE

PRELUDIUM

Hvordan det hele begynte

Jeg pleier å si at min form for ekstremsport er å vasse i land på en knøttliten palmeøy som det tar 30 minutter å gå rundt, og uten å vite hvilket språk de snakker der, og uten å kjenne til hvordan samfunnet der er oppbygd og fungerer. Jeg vet bare at her skal jeg være en eller flere måneder før det finnes noen returmulighet. Skal jeg overleve, må jeg lære både språket og de sosiale kodene. Og jeg må spise den maten de byr meg, dersom de har noe mat i det hele tatt da.

I utgangspunktet var det ingen ting som tilsa at jeg skulle bruke mye av mitt liv til å lære meg polynesiske språk og til å bo på små, avsides palmeøyer for å samle materiale til grammatiske beskrivelser av disse språkene. Mitt stillehavsliv var så forskjellig som nesten mulig fra mitt oppvekstmiljø i den lille fjellbygda Venabygd som ligger inn mot Rondane i Ringebu kommune i Gudbrandsdalen. Det var en lang og langt fra enkel kulturreise via universitetsstudier og seinere undervisning, veiledning og forskning til Taumako helt øst i Salomonøyene.

Det startet med at jeg valgte latinlinja på gymnaset.

Latinlæreren var ikke noen stor pedagog, og etter tre års undervisning hadde jeg enda ikke noen tilnærmet beherskelse av latin. Å ha kastet bort så mye tid uten resultater var for ergelig. Derfor tok jeg latin mellomfag ved universitetet i Oslo.

Da jeg begynte å studere latin ved Universitetet i Oslo, var de nye universitetsbygningene på Blindern ikke bygget. Vi holdt til i første etasje i en villa på Frogner og hadde et veldig godt miljø. Den gangen var femdagersuke ikke oppfunnet. Etter lunsj på lørdag dabbet aktivitetene av. Men så ble vi klar over at det skjedde saker og ting i annen etasje. Der holdt lingvistene til. Innimellom hørte vi villmannshyl fra avspilling av sangene til australske urinnvånere. Jeg tror ikke at professor Sommerfelt noen gang klarte å tolke opptakene på de gamle, skurrende grammofonplatene, men for oss studenter åpnet dette døra på gløtt inn i en fascinerende verden.

Den viktigste personen i annen etasje var professor Carl Hjalmar Borgstrøm. Han var spesialist i keltiske språk og professor i sammenlignende språkvitenskap. Sammenlignende språkvitenskap er en metode for å finne ut om språk er beslektet, dvs. utviklet av dialekter av et felles grunnspråk. Et eksempel er de romanske språkene (fransk, italiensk, kastiljansk, portugisisk, rumensk, katalansk, osv.) som alle er utviklet fra latinen slik den ble brukt som talespråket i romerriket i de første århundrene av vår tidsregning (såkalt vulgærlatin).

Borgstrøm var en formell og reservert mann og ikke lett å komme inn på. Men for hans få studenter ble hans strenge metodiske krav et mønster som satte sitt preg på vår forskning. Dersom jeg har blitt en brukbar språkforsker, tilkommer æren først og fremst Borgstrøm.

Borgstrøm hadde i sin ungdom vært gjesteprofessor i Ankara og hadde lært seg tyrkisk. På mange oppfordringer holdt han et innføringskurs i tyrkisk, og for meg var det en ny, skjellsettende opplevelse. I møtet med et språk som var helt ulikt latin og gresk og de romanske og germanske språkene, fikk jeg en første smak på språktypologi og en gryende forståelse av at språk har ulike måter å pakke inn informasjon på.

Mens sammenlignende språkvitenskap undersøker slektskapet mellom språk, dvs. hvilke språk som har utviklet seg fra ett og samme grunnspråk, så undersøker typologisk språkvitenskap systematiske likheter mellom språk uavhengig av språkslektskap. La oss ta noen eksempler.

I norsk står et subjekt (S) vanligvis foran verbet (V) i en enkel utsagnssetning: *Jenta (S) gikk (V)*. Norsk er med andre ord et SV-språk. Det polynesiske språket samoisk er et VS språk: *Sá alu le teine* «Jenta gikk.»²

Dersom vi finner ut at et språk er et SV-språk, vet vi alt ganske mye om språket. Etter all sannsynlighet vil det ha adjektivet foran substantivet det bestemmer (*flink jente*) og ikke etter, og det vil likeens ha genitiver foran substantivet de modifierer (*jentas hus*). I VS-språk er det normalt motsatt: de har substantivet foran det adjektivet som bestemmer det og genitiven etter det substantivet det har et eiendomsforhold til, f.eks. *le teine lelei* og *le fale o le teine*. Dersom jeg forteller deg at *o* er en eiendomspreposisjon og *fale* betyr «hus», kan du sikkert forstå de to samoiske eksemplene.

² *alu* "gå", *sá* FORTID, *le* artikkel entall (= engelsk *the*), *teine* "jente".

Språktypologi er studiet av systematiske likheter og forskjeller mellom språk og sammenhengen mellom dem. Dersom du vil vite mer om språktypologi, anbefaler jeg deg boka *Global grammatikk* som Åshild Næss har skrevet (Næss 2011).

Da jeg var ferdig med magistergraden i sammenlignende indoeuropeisk språkvitenskap, begynte jeg, sterkt oppfordret av mine lærere, å studere tyrkisk. Jeg dro til Tyrkia for å lære å snakke språket. Georg Morgenstierne som var professor i indoiranske språk (hindi, urdu, pashto, kurdisk, persisk osv.), hadde planer om et forskningsprosjekt som bl.a. skulle munne ut i beskrivelser av de lite kjente tyrkiske dialektene i det vestlige Iran.

Mine lærere, som oppfordret meg til å arbeide med tyrkisk, hadde også klart antydnet at de ville sørge for at det kom en stilling i tyrkisk på prioritert plass på universitetsbudsjettet. Men så kom en drastisk innstramning i bevilningene til universitetene i 1972, og det ble klart at det var få sjanser til en slik stilling.

Derfor søkte jeg på et professorat i allmenn språkvitenskap som jeg fikk i 1974.

Veien til Polynesia

Mitt møte med Polynesia begynte en kald vinterkveld i Stockholm i 1979. Jeg var på vei til flybussen da jeg stakk innom en bokhandel for å skaffe litt lesestoff til hjemturen og kom ut igjen med C.C. Marsack *Teach yourself Samoan* i frakkelomma. På flyet hjem til Oslo slukte jeg boka. Da jeg landet på Fornebu, var jeg fast bestemt på å studere polynesiske språk grundigere. Ikke på grunn av blå laguner, palmeøyer og brune, leende stillehavsskjønnheter, men fordi den grammatiske strukturen i samoisk fascinerte meg. Den var totalt ulik grammatikken i de språk jeg hadde vært borti til da, og den syntes å kunne fortelle interessante ting om hvordan menneskelige språk kunne være oppbygd. Blant annet er ordklasseinndelingen i samoisk spesiell og språket syntes å mangle noe klart skille mellom substantiver og verb.

Høsten 1982 og våren 1983 hadde jeg av Universitetet i Oslo fått et forskningsår med fritak for undervisning og administrative plikter. Men det var lite aktuelt å fortsette med studiet av de tyrkiske dialektene i grenseområdene mellom Iran, Tyrkia og Azerbaijan (den gang del av Sovjetunionen). Bresjnev hadde gjort det nesten umulig å drive feltstudier av

de tyrkiske språkene i Sovjetunionen, Khomeini gjorde det ikke enklere å studere de interessante tyrkiske dialektene i Iran, og Tyrkia hadde kommet med restriksjoner på mitt og mine kollegaers arbeid der. Jeg fikk til slutt bare lov til å være i Istanbul. Seinere fikk jeg vite at min søknad om å få studere øst-tyrkiske dialekter ble tolket som en søknad om å få studere kurdiske dialekter!

Den berømte dråpen som fikk begeret til å flyte over, var da jeg rundt 1980 (jeg husker ikke året og datoen nøyaktig) fikk avslag på en søknad om visum til Kazan', hovedstaden i den tatarske republikken i Russland, med den begrunnelse at folk fra et NATO-land ikke fikk komme til den byen. Samme dag fikk en fysikkprofessor i Bergen uten problemer visum til nettopp Kazan'. Da var det nok!

Men det var tilstrekkelig med andre oppgaver å ta fatt på. Det finnes minst 5000 språk som ikke er dokumenterte, dvs. hvor vi mangler en grammatisk beskrivelse, samlinger av skrevne tekster – enten skrevet direkte ned eller basert på transkriberte lydbåndopptak – og ordbøker. Jeg følte at det ikke bare ville være spennende, men også en forpliktelse å bidra til denne språkdokumentasjonen samtidig med at slikt nytt materiale ville kunne brukes til å teste ut teoretiske spørsmål i språkvitenskapen.

Det aller viktigste i dokumentasjonen av spesielt truede språk, dvs. språk som er i ferd med å dø ut, er å se på hvert enkelt språk som noe unikt og som en gruppe menneskers akkumulerte innsikt i universet, deres klassifisering av verden, av følelser, relasjoner, hierarkier, kort sagt deres syn på og oppfatning av verden rundt dem. Når et språk dør, dør samtidig en del av menneskets historie og dokumentasjonen av vårt erfaringsgrunnlag. En språkdød gjør oss alle fattigere.

I denne boka skal vi se at språk med få talere og talt i avsides deler av kloden vår, kan markere setningsstrukturer og betydningsnyanser som er ukjente i språk i vår del av verden.

Hvorfor dør språk? Et enkelt spørsmål det ikke er lett å svare på. Men la meg forsøke. Et språk trues av språkdød når det ikke lenger snakkes som førstespråk av barna i et språksamfunn. Dersom det er et annet språk som brukes i skole og administrasjon og i religiøse sammenhenger, er det en overhengende fare for at språket er alvorlig truet. Dersom dette andre språket i tillegg brukes i hjemmet mellom familiemedlemmer og det kreves for å få

arbeid og stillinger, ja da er trusselen for at det opprinnelige språket dør, overhengende.

Men heldigvis er det ikke fullt så enkelt. Språket vaeakau-taumako som vi skal bli bedre kjent med i denne boka, er ut fra flere kriterier truet. Det har ingen litteratur, ingen tradisjon som skriftspråk eller skolespråk. Det har ingen prestisje og brukes bare på noen isolerte øyer i Temotu-provinsen helt øst i Salomonøyene og av en del utvandrere som har slått seg ned i utkanten av hovedstaden Honiara.

Men de fleste som har vaeakau-taumako som morsmål, har ikke den store motivasjon for å skifte språk. En gang jeg pratet med Akingi fra øya Nifiloli, sa hun etter å ha blitt provosert til å ha en mening om sitt morsmål om lag følgende: «Hvorfor skulle jeg lære meg et annet språk? Jeg er født på Nifiloli og har vokst opp her. Her skal jeg gifte meg og få barn som skal vokse opp her. Jeg har aldri følt behov for å kunne et annet språk i mitt liv, og jeg håper at mine barn og barnebarn vil føle det samme.»

Dersom det er mange nok med samme språksyn og livsyn, er et språk ikke truet.

Nå var det ikke uten videre gitt at det var polynesiske språk jeg skulle beskjeftige meg med. Det var faktisk to andre språkområder, som fristet meg faglig enda mer enn det polynesiske. Det ene var karibspråkene, som tales i grenseområdene mellom Surinam, Venezuela og Brasil, og som har et meget komplisert bøyningssystem som gir en språkforsker vann i munnen.

Et annet fristende område er det indre av Ny Guinea hvor det er mange ukjente språk og språkfamilier som garantert byr på grammatisk snadder. Men jeg hadde tenkt å ta med de to barna mine Dag og Unn, og da virket slanger, krokodiller, malariamygg og andre dyr og sykdommer litt risikofylte, mens Samoa og i det hele tatt det meste av den polynesiske verden er velsignet fri for slike farer, ja, bortsett fra noen haier da.

Polynesia er en språklig, kulturell og delvis geografisk enhet som politisk er sterkt oppsplittet. Dersom vi trekker en linje på kartet fra Hawaii til Tahiti/New Zealand (med en liten avstikker for å få med Påskeøya) og deretter en linje fra Tahiti til Tonga og en annen fra Hawaii til Tonga, får vi den polynesiske triangelen, og innenfor den er det polynesiske kjerneområdet.

Vest for triangelen finnes det noen små øysamfunn i Vanuatu, Salomonøyene og Papua New Guinea hvor det også tales polynesiske språk, de såkalte polynesiske utliggerspråkene (*outliers*, dvs. som befinner seg utenfor hovedgruppen).

Polynesernes fjerne forfedre utvandret fra Taiwan for omlag 25.000-30.000 år siden (muligens enda 5.000-10.000 år tidligere) og befolket raskt Filipinene, Indonesia og Malaysia og dro sørøstover til det som i dag er de nordlige Salomonøyene.³ Her stoppet de av ukjente grunner opp. Disse folkene kalles austronesere og språket deres austronesisk. Det antas å være nært beslektet med noen språk som fortsatt tales i Taiwans innland.

De fleste tidsangivelser i forbindelse med den austronesiske ekspansjonen er oftest omlag-angivelser og bygger på arkeologenes dateringer av de gjenstander de finner ved utgravinger. Disse informasjonene jamnføres så med dateringer basert på muntlige tradisjoner, slektslister og kulturelle og språklige relasjoner. Men det er viktig at man er klar over at alle tidsangivelser - spesielt langt tilbake - er usikre og åpne for presiseringer og justeringer. Ofte er det bare noen få, ja kanskje bare én utgraving som har vært foretatt i et område, som danner grunnlag for dateringene. Neste utgraving vil kunne føre til revidert datering eller underbygge tidligere dateringer.

Det er stort sett enighet om at de første austronesere som slo seg ned i Temotu-provinsen i Salomonøyene og i det vestlige polynesiske området (hovedsakelig Tonga og Samoa), tilhørte Lapita-kulturen (ca. 4000-5000 f.Kr.). Den er spesielt kjent gjennom sine karakteristiske mønstre for dekorasjon av leirpotter.

For 3000-4000 år siden satte en ny utvandringbølge ut fra de midtre Salomonøyene og i løpet av et par tusen år var praktisk talt hver eneste øy i Stillehavet helt til Påskeøya i øst bosatt mer eller mindre permanent av polynesere. Før trodde man at de polynesiske utliggerne var grupper som hadde blitt igjen på ferden østover. Men studier av språk, muntlig tradisjon og arkeologi viser nokså klart at utliggerne er folk som kom østfra, fra den polynesiske triangelen. Ifølge de lokale tradisjonene dreier det seg om tilbakemigrasjon forårsaket av kriger og/eller overbefolkning.

³ Den beste innføring i austronesiske vandringer – når, hvorfra, hvorhen - er Spriggs 1997.

La meg føye til at de polynesiske språkene er svært like hverandre og i mange tilfeller innbyrdes forståelige, om lag som de skandinaviske språkene. I andre tilfeller er gjensidig forståelse vanskelig og avstanden mellom språkene er som mellom norsk og tysk.

1980-åra var en annen tidsalder enn i dag når det gjaldt forskningsmidler og forskningsprosjekter. Det var enda en verden hvor professorveldet styrte fordelingen av forskningsmidler, og hvor store prosjekter med deltakelse av hovedfagsstudenter og doktorgradsstipendiater var lite vanlig. Ved inngangen til 1980-åra var «forskerutdanning» et nærmest obscønt ord, mens det ved inngang til 1990-åra var et honnørord.

Det som ble klart for meg, var at min polynesiske drøm ikke kunne realiseres uten at jeg fikk tilført betydelige driftsmidler til reiser og feltopphold. Og etter et halvt år på Samoa ble det like klart for meg at det her lå spennende forskningsoppgaver og ventet på flere enn meg. Derfor begynte jeg å se meg rundt etter dyktige grunnfagsstudenter og viderekomne lingvistikkstuderende.

Det var ingen kilde til forskningsmidler som flagget polynesiske språk og/eller kultur som prioritert området. Snarere slett jeg i motbakke med å få akseptert mitt prosjekt som virkelig seriøs forskning, og det var ikke fritt for at mer enn en av mine kollegaer lo litt av meg bak ryggen min.

Jeg fant fram til to mulige finansieringskilder i tillegg til Universitetet i Oslo:

- a. *Centralinstitut for Nordisk Asienforskning* med sete i København og
- b. *Instituttet for sammenlignende kulturforskning* i Oslo

Instituttet for sammenlignende kulturforskning søkte jeg om en årlig bevilgning på kr.100.000 for de følgende 5 år til reiser og drift. Søknaden ble innvilget og det uten at jeg kunne noe polynesiske språk og uten at jeg hadde publisert noe om et polynesiske emne. For meg var dette en stor tillitserklæring og samtidig var bevilgningen en viktig utløser av seinere bevilgninger ikke minst fra Norges forskningsråd.

Søknaden til Centralinstitut for nordisk asienforskning var mer problematisk. Det er et langt fra et enkelt defineringsproblem å si at Oceania er en del av Asia, men til slutt gikk søknaden igjennom.

Tida gikk fort og plutselig var avreisedagen der. Kona mi og jeg hadde diskutert om begge barna skulle være med på turen eller bare den ene. Jeg syntes det kunne bli litt for mye å skulle ha eneansvaret for begge to, spesielt når aldersforskjellen var så stor (Dag er født i 1971, Unn i 1979). Så vi ble enige om at Unn skulle bli med neste gang det var aktuelt. Og det ble alt i 1988!

De siste farvel til kollegaer og familie og så startet Dag og jeg på den lange reisen Oslo-Reykjavik-New York-Los Angeles - Honolulu. Noen dager på Hawaii var et mykt møte med Polynesia. Noe særlig hawaiiisk innslag finner vi ikke i befolkningen i Honolulu, selv om man av og til ser personer hvor man kan mistenke at det flyter litt hawaiiisk blod i årene.

På mange måter var og er Hawaii-øyene et unikt land. I dag er det først og fremst et godt eksempel på vellykket etnisk blanding: polynesere, japanere, filipinere, kinesere, portugisere, ja til og med nordmenn har bidratt til denne coctailen. Det er vel bare Singapore som kan vise en tilsvarende harmonisk sameksistens mellom helt ulike folkegrupper, men Singapore mangler den hemningsløse etniske blandingen vi finner på Hawaii.

Seinere har det blitt mange besøk i Honolulu, og jo mer jeg er der, jo bedre trives jeg der. Men i 1982 måtte vi fortsette mulig videre til Samoa.

SAMOA

Veien til Samoa

Nå var det altså Samoa for meg og sønnen min. Seint på kvelden 19. juni 1982 landet vi på Faleolo flyplass på øya Upolu i (Vest) Samoa⁴. Men før dette hadde jeg måttet ordne bolig og forskningstillatelse i et land som var helt ukjent og langt, veldig langt borte.

Da jeg hadde bestemt meg for at jeg skulle bruke i alle fall halvparten av forskingsåret til å lære meg samoisk på Samoa og begynne en systematisk analyse av språket (på godt norsk, skrive en grammatikk over språket), måtte jeg finne ut hvor jeg skulle bo og hvordan jeg kunne få forskningstillatelse. Den eneste jeg viste om som hadde bodd på Samoa, og som da var der for andre gang, var Erik Dammann, best kjent som grunnlegger av organisasjonen *Fremtiden i våre hender*.

Jeg skrev til ham og spurte om han kjente til en avsides landsby hvor folk kunne lite engelsk og hvor jeg kunne bo i en familie en seks måneders tid mot betaling for å lære språket. Han svarte at han ikke ville ta ansvar for å invitere flere nordmenn til «sin» landsby Manase. Men en svensk ryggsekkтуриist på gjennomfart hadde fortalt ham om en landsby, Neiafu, som syntes å passe meg og mine behov. Jeg fikk adressa til svensken, skrev og fikk adressa til den familien han hadde bodd hos i Neiafu. I den familien bodde også Fualuga Lafaitale, den eneste i landsbyen som kunne engelsk. Jeg skrev til Fualuga og spurte om vi kunne få bo i hennes familie mot betaling eller rettere, mot kompensasjon i form av at vi dekket husholdsutgifter en tid mens vi lærte oss samoisk. Og svaret kom raskt: Bare kom og bo hos oss så lenge dere vil.

I mellomtida hadde jeg også oppsporet, så vidt jeg visste, den eneste samoaner som bodde i Norge, Sau'ele'ele Eian som bodde i Sandefjord, og som var gift med en nordmann. Hun hjalp meg med gode råd for turen, skaffet meg kontakt med en dansk reiselivsmann, Vladimir Weissmann, som var ekspert på Stillehavsområdet, og med hennes familie på Samoa hvor jeg også fikk tilbud om å bo.

Ettersom nesten alle i familien hadde bodd i New Zealand og kunne godt engelsk og de dertil bodde i landbyen Afega nær hovedstaden Apia, var det

⁴ Landet skiftet for en tid siden navn fra *Western Samoa/Samoa i Sisifo* til *Samoa*.

ikke så fristende å bo der med henblikk på å lære samoisk, men de ga meg uvurderlig hjelp med å skaffe visum og forskningstillatelse. Seinere skulle jeg få god bruk for botilbudet deres når jeg skulle jobbe i biblioteket i Apia.

Da vi landet på flyplassen Faleolo, ble vi mottatt med all samoisk gjestfrihet fra første stund. Nåja, samoanerne har et pragmatisk forhold til både gjestfrihet og det meste annet i verden. De er vennlige og hjelpsomme, men det er ikke gratis. Du kan være nokså trygg på at du ikke misbruker en samoaner og hans eller hennes hjelpsomhet eller gjestevnligghet eller hva det nå er. Det kommer alltid en tid hvor det skal betales. Sosialantropologene omtaler et slikt økonomisk system som gave- eller bytte-økonomi (på utenlandsk *exchange economy*).

Noen år etter at vi landet på Faleolo første gangen, kunne man åpne en sterkt utvidet flyplass som kunne ta imot alle typer fly. Flyplassutvidelsen hadde i alt vesentlig blitt betalt av Australia. Jeg og tusenvis av spente og forventningsfulle samoanere var møtt fram for å overvære åpningen. Ryktene sa at høydepunktet skulle være en jumbojet som landet, fullstappet med dollarturister. Så hørte vi drønnet av store fly som nærmet seg. Uten mer forvarsel landet to av Australias største bombefly rett etter hverandre og trillet fram foran terminalbygningen. «Så det var derfor.» kommenterte min sidemann med et resignert sukk.

Men neste dag kom faktisk jumbojeten.

Tufuiopa

Først hadde vi en uke i Apia hvor Logoulu Ele, gift med søster til Fualugas far, lot oss bo i huset sitt i Tufuiopa – Samoas svar på Grünerløkka. Gjennom åra har jeg ofte vendt tilbake til huset i Tufuiopa og menneskene der, til et bad i de krystallklare vannkulpene i stekende sol eller kjølig nattemørke, til avslappende prat i familien hvor folk kommer og går, hvor kona i huset får samoisk massasje av en nabo, mens ungene ser på såpeopera på amerikansk TV eller spiller kort og andre prater om de stigende prisene og den økende korrupsjonen i regjeringen og hvor gulvet er fullt av sovende folk om natta og du aldri vet hvem du kan sparke borti dersom du skal opp en tur.

I de trange stiene og veiene ned mot havet treffer du Apias fattigfolk, forbrytere, transvestitter og prostituerte, sinte og langt fra ufarlige hunder og døddrukne og heller ikke alltid ufarlige menn. Og ikke minst lukten av mat og

røyk, av søppel og halvråttent gras fra de små taro- og bananplantasjer bak husene.

Da jeg en gang traff Samoas – og kanskje Stillehavets – største forfatter Albert Wendt og kunne fortelle ham at jeg kjente Tufuiopa, steg jeg tydeligvis betydelig i hans aktelse. Tufuiopa er også stedet for de fleste av hans romaner. Men forfattere oppdaget Tufuiopa lenge før. Les bare Somerset Maughams *The Pool*. Mang en kveld har jeg ruslet bort til kulpen der stakkars Lawson endte sitt liv, sett barna sprute vann på hverandre eller selv tatt en avkjølende svømmetur.

Transvestittene fortjener mer oppmerksomhet enn bare å være et ledd i en oppregning og stå mellom forbrytere og prostituerte. Mange samoanere vil hevde at det er tre kjønn på Samoa: kvinner (*fafine*) som alltid er kvinner, menn (*tagata*) som er virkelige menn og *fa'afafiner* som er

1. menn som går kledd som kvinner, men som generelt oppfører seg som menn, dvs. bor sammen med en kvinne og får barn med henne. Slike *fa'afafiner* er høyt respekterte og regnes som en av gutta. Noen av dem jobber som kvinner, passer barn og lager mat.
2. homoseksuelle menn. Disse er ikke så vel ansette, men likevel bedre enn i mange andre kulturer.
3. biseksuelle menn og kvinner. Dette er en diffus og lite enhetlig gruppe både når det gjelder antall og status.

Fa'afafinene er et karakteristisk trekk ved det samoiske samfunnet og noe som mange samoanere er stolte av. Og ofte ble jeg når jeg var sammen med en gruppe samoanere – gjerne når tropenatta har senket seg over landsbyen og man sitter og småprater - spurt om jeg tror personen ved siden av meg er mann eller kvinne. Jeg tror jeg har bommet i minst halvparten av tilfellene.

Fra Tufuiopa dro vi videre til Neiafu som ligger helt i vest på Savai'i, den største av Samoa-øyene. Savai'i er selve navlen i Polynesia. Øya er etter folketradisjonen det polynesiske urhjemmet, det sagnomsuste, mytiske *Savaiki./Havaiki*.

Polynesernes forfedre kom seilende nordvestfra for omlag 3000 år siden og var den siste utløper av den store austronesiske utvandringen fra Taiwan. Polyneserne eller rettere polynesernes forfedre hadde antakelig en pause på Fiji før de tok det neste hoppet til Samoa og Tonga. Etter 1000 års hvilepause

dro noen polynesere videre og koloniserte hele det østlige Stillehavet helt til Påskeøya. Dette er et av de mest spektakulære landnåm i menneskets historie.

Polyneserne utviklet ikke noe alfabet, med et mulig unntak for den mystiske rongorongo-skriften på Påskeøya. Før samoanerne fikk kontakt med europeiske oppdagere, misjonærer og handelsmenn, har vi ingen skriftlige kilder til deres historie og det materialet vi har, er stort sett skrevet av hvitinger og har både huller og slagside. Men det viser en sterk og levende muntlig tradisjon og et utpreget hierarkisk politisk system.

I det 19. årh. var Samoa plaget av stadige kriger mellom høvdinger, som oftest hadde som mål et kongedømme med dem selv på toppen. Det var imidlertid en konflikt mellom en potensiell sentralisert enevoldsstat og en sterk stedsbundethet til lokalsamfunnet. Landsbyene var de primære og mest stabile maktfaktorer, og selv i dag er landsbyenes selvstendige status i forbausende grad bevart.

En gang på 1990-tallet nektet en bussjåfør i en landsby nær hovedstaden Apia å gå i kirken på søndagene. Landsbyrådet tok opp saken og dømte ham til døden. En gruppe unge menn ble beordret til å utføre dommen, og mannen ble bokstavelig talt slått ihjel. Da det ble kjent, grep sentralregjeringen inn og arresterte drapsmennene. Regjeringen hevdet at bare offisielle domstoler som bygget på skrevne lover vedtatt for hele landet, kunne dømme i rettstvister og landsbyråd kunne ikke dømme i straffesaker og for øvrig var det ikke straffbart å la være å gå i kirken. Her opponerte landsbyens ledelse og hevdet at vantro og ateisme var synder mot den allmektige Gud og ren gudsbespottelse og for slikt fantes det ingen formidlende omstendigheter. Det var bare én straff som var aktuell her, nemlig døden.

Resultatet ble at de skyldige fikk en langvarig fengselsstraff, og i dommen ble det fastslått at lokale straffekodekser er underordnet landets sentrale lovgiving.

Når det gjelder sentralregjeringen i relasjon til lokale maktenheter som landsbyråd, distriktshøvdinger osv., er det verdt å merke seg at tittelen *tupu* «konge» bare har vært tildelt to ganger i Samoas historie, hvorav den ene gangen til en kvinne, Salamasina, som antakelig levde på 1600-tallet.

Men nå må vi ta en pause for en nødvendig presisering av en del sentrale begrepers betydning og funksjon i den samoiske verden. Uten en slik oppklaring vil det nokså sikkert bli vanskelig å forstå dette annerledeslandet.

Først har vi ordet *igoa* «navn». I den europeiske kulturen, og vel i de fleste andre kulturer, skiller man mellom på den ene siden personnavn, dvs. døpenavn eller fornavn som man får kort tid etter fødselen, og familienavn (etternavn) evt. også patronym som i russisk, og på den annen side tittel/yrkesbetegnelse som man får seinere i livet. Dersom vi tar som eksempel professor Kari Jensen, er professor en tittel tildelt av det høyeste faglige og/eller administrative organ ved en høyere utdanningsinstitusjon. Men familien kan ikke tildele noen av sine medlemmer en ekstern tittel som f.eks. snekker, biskop, professor osv.

Når det gjelder døpenavn, fantes det i det norske språksamfunnet før en liste over navn som hadde fått hevd og godkjennelse. Tidligere var det strenge restriksjoner på bruk av andre fornavn enn de som var på godkjentlista. I dag står de enkelte foreldre nokså fritt i å velge navn, men ofte er det navneoppkalling – enten av hele navnet eller av første stavelse eller bokstav. Det fører til navneoppkalling enten basert på hele ordet eller på framlyd. Både Anders, Andreas, Anton og Are kan være oppkallinger etter bestefar Andreas.

På Samoa er det annerledes. I prinsippet skiller man ikke mellom navn og tittel. For hvert navn/tittel er det spesifisert hvem som kan tildele et navn/tittel, hvem som kan ha det, og hvilken makt og plikter det impliserer. Primært er en tittels omfang definert av den eller de familier som den omfatter og de tilhørende landområder. Det er også et veldefinert hierarki som gjør at man avanserer på tittelrangstigen, men innenfor det domenet hvor tittelen er definert. Man kan ha flere titler, enten i en hierarkisk orden eller som parallelle tildelinger. Dronning Salamasina, som hadde alle de fire høyeste titlene, hadde delvis titlene tildelt mens hun var barn, mens andre fikk hun gjennom å avansere innen et tittelhierarki.

La oss se på et annet komplisert eksempel, nemlig *tui* og *tupu* som begge betyr «konge». Men ut fra helt ulike premisser. *Tui* betyr opprinnelig «grunnlegger eller organisator av en bosetning (landsby, distrikt etc.)» Enkelte *tui*-titler på 'Upolu er blant de viktigste og gir rett til styring av omfattende landområder som for eksempel Tui'a'ana og Tui'atua, mens på Savai'i finner vi *tui*-titler som er knyttet til små, ubetydelige landsbyer som Tuiasau og Tuipapa. Slike titler

som innebærer overhøyhet over marginale og små landområder, tildeles av små grupper, undertiden ned til kjernefamilien, men mest vanlig den utvidete familie, en geografisk del av en landsby eller landsbyrådet.

Tupu derimot betegner en person som har fått seg tildelt de fire høyeste tittelplasseringer i det samoiske makthierarkiet. Disse er Malietoa, Mata'afa, Tupua Tamasese og Tuimaleali'ifano. Mens det på 1800-tallet var stadige stridigheter og skiftende konstellasjoner, kom man i forbindelse med utviklingen mot selvstendighet fram til et modus vivendi som meg bekjent er unik i verdens statsforfatninger, nemlig at en av de fire skal være statsoverhode og en annen statsminister. Og dersom enten statsoverhodet eller statsministeren dør eller ønsker å abdisere, overtar den eldste av de to andre eller den med den av de andre titlene som lengst har vært uten toppverv. Med andre ord, vi har her et rullerende monarki. La meg også føye til at det i dag er forbudt for én person å inneha mer enn to av de høyeste titlene.

Hvordan oppstår så slike navn og hva betyr de?

Enkelte navnetitler er grammatisk enkle å analysere. *Ali'imalemanu* betyr ganske enkelt «høvdingen med fuglen». Men hva som var bakgrunn for at han ble kalt dette, aner vi ikke. En nærmest anekdotisk historie kan likevel gi et hint om hvordan slik navnegiving skjer.

En gang i perioden 1100-1400 i vår tidsregning skal Tonga ha okkupert deler av Samoa. Det var en langvarig krig som gradvis drev tongerne på defensiven. Mot slutten av frigjøringskrigen mot Tonga, drives de tongiske troppene bokstavelig talt ut i vannet og i det kanoflåten drar fra land, reiser den tongiske kongen seg i kanoen og kommer med sitt berømte farvelbudskap (*mavaega*, se s.XX): *Malie toa malie tau*. «Flotte kriger, fremragende kjempet!» Og da proklamerer en av de samoiske lederne: «*Malietoa* (Flott kriger) skal fra nå av være mitt navn.»

Men det er enda mer komplisert. For eksempel er det mange titler som står tomme fordi ingen har råd til å ivareta alle de forpliktelse av økonomisk art som følger med tittelen. Tittelinnehaveren må arrangere en storstilt tiltredelsesfest hvor hans eller hennes undersåtthøvdinger skal overdynges med gaver og bespises nesten til de sprekker. På sikt kan dette være en god investering og gi både land og fine matter⁵. Men de fleste aktuelle kandidater

⁵ Fintflettete pandanusmatter (*fala*) er fortsatt er de normale verdipapir i det samoiske samfunnet.

til en tittel holder seg i bakgrunnen for ikke å bli presset inn i en håpløs økonomisk situasjon.

Man kan ha flere titler, og de kan være knyttet til jordeiendommer i ulike landsbyer. Dette skaper en nokså rotete situasjon. En person har en tittel i landsby X. Så drar han til landsby Y. Han har fortsatt det land han hadde i X, men ved giftermål med en kvinne fra Y får han også rett til jord i Y. Da han dro til Y, tok han med seg sine jordeiendommer i X, men hans bror i X godtar ikke at broren tar med seg både tittel og jord fra X til Y. Og slik kan det fortsette nesten i det uendelige.

At dette er annerledeslandet vises ved at de har en institusjon som meg bekjent er unik, nemlig *Retten for land- og tittelsaker*. Her er det kontinuerlig rettsaker som går på hvem som har rett til en bestemt tittel eller landstykke. Og denne rettsinstitusjonen har ikke sysselsetningsproblemer!

Interessant nok ble denne institusjonen opprettet av den tyske generalguvernør Solf i forbindelse med hans jordreform i begynnelsen av det tyvende århundre.

Historie, politikk og (u)moral

Europeiske og nordamerikanske handelsmenn og misjonærer slo seg ned på Samoa i siste halvdel av 1800-tallet og engasjerte seg altfor ofte i de lokale konfliktene, ikke minst ved utstrakt våpensalg og ved å gifte seg inn i samoiske familier med høy status. Dette førte igjen til at mektige stater som USA, Tyskland og England sendte tropper for å beskytte europeiske interesser. Dette eskalerte, og i mars 1889 var sju store fullvæpnete krigsskip fra England, Tyskland og USA ankret opp på havna i Apia. Man ventet bare på at det skulle brake løs. Det gjorde det også, men ikke slik man hadde ventet. En uvanlig kraftig orkan senket alle unntatt ett av skipene. Hendelsen tok bort noe av kamplysten.

På en konferanse i Berlin i 1899 ble Samoa delt i to. Den østlige delen ble tildelt USA, mens den vestlige tilfalt Tyskland. Storbritannia fikk ikke noe av Samoa, men fikk som kompensasjon andre Stillehavsøyer, blant annet noen av de nordlige Salomonøyene. Ingen innfødte ledere var tilstede i Berlin.

Amerikansk Samoa består av to deler:

1. Øya Tutuila med internasjonal flyplass og området's hovedstad Pagopago.
2. Manu'a, en gruppe på tre små øyer lengst øst.

Pagopago er stedet for Somerset Maughams syndefallsmesterverk *Rain*. Og dette er en av Stillehavets mest regnfulle flekker, så Maugham valgte tittelen med omhu. Dag og jeg dro dit for en uke i desember 1982, og da regnet det nesten uavbrutt. Etter seks måneder i Neiafu trengtes det litt luksus, så vi tok inn på Pagopagos eneste hotell av internasjonal standard som selvsagt heter *Rainmaker*.

Manu'a-øyene var ifølge tradisjonen maktsenteret for hele Samoa og også en del tilgrensende øyer. Høvdingen på Manu'a (*Tui Manu'a* «Kong Manu'a») hersket over alle samoiske øyer. Og i hele det vestlige Stillehavet hadde Tui Manu'a en høy status. Hva som er sant, og hva som er legender og god markedsføring, skal være usagt, men siden 1926 har USA ikke tillatt at noen har tittelen Tui Manu'a.

Manu'a er også stedet hvor den amerikanske antropologen Margaret Mead i 1920-åra drev sin feltforskning som bl.a. resulterte i boka *Coming of Age in Samoa* som har skapt bølger fram til i dag både blant samoanere og vestlige akademikere. Var Samoa i 1920-åra et samfunn hvor ungdommene hadde et seksualliv fritt for konflikter og i full forståelse med foreldrene og hvor ungdomsproblemer, foreldreopposisjon, foreldrekonflikter og liknende ikke eksisterte? Eller lot Margaret Mead seg lure av sine informanter? Fant hun det hun ønsket å finne? Var hun dum og naiv eller en vitenskapelig sjarlatan, eller løy de samoiske jentene hun hadde som hjemmelspersoner, henne huden full?

Antakelig både og mer til. De enkle svar som menneskene er så glade i, finnes oftest ikke. Margaret Mead brukte 9 måneder på å forstå samoanerne. Jeg har brukt 15 år, og hver gang jeg har kommet til Samoa, har jeg lært noe nytt. Jeg har også lært at dette er et av de minst statiske samfunn som finnes. Det som er moralen her ett år, trenger ikke å være det det neste år. I landsbyene på Samoa og utenfor Apia generelt hadde jeg før 1997 ikke opplevd å bli åpenlyst kontaktet av prostituerte eller direkte bli sjekket opp av samoiske kvinner eller opplevd at man snakket åpent om sex.

Men våren 1997 var plutselig alt helt annerledes. Jeg kunne bli sjekket opp i små landsbyer av unge jenter helt ned til 15-årsalderen som blottet seg utfordrende. Og kvinner i par kunne kontakte meg og foreslå gruppesex, «for det har vi hørt at dere hvitinger er vant med».

En mulig forklaring her er den syvende *Festival of Pacific Arts* som ble holdt i Apia i 1996. Samoa hadde aldri før hatt en slik tilstelling som trakk til seg både deltakere og tilskuere fra hele stillhavsområdet og også lenger unna. Det var et storstilt arrangement som åpnet Samoa for verden og verden for Samoa. Samoa ble aldri det samme som før⁶.

Men la oss vende tilbake til historien. Staten (Vest)Samoa er som alt nevnt, en fortsettelse av den delen av Samoa som tilfalt Tyskland som koloni ved Berlinkonferansen i 1899, og som omfatter to store øyer ('Upolu og Savai'i) og to små øyer Manono og Apolima som ligger mellom de to store. Kombinasjonen av Samoa og Tyskland var i det store og hele en braksuksess. For samoanerne er de 14 åra med tysk herredømme en slags gullalder, og det å være tysk på Samoa er selv i dag ingen ulempe. Begge kulturene hadde sterke autoritære drag kombinert med en aristokratisk holdning og et høyt kultur- og dannelsesnivå hos de styrende. Men det er nok en hel del som samoanerne ikke har forstått når de f.eks. kan gi guttebarn navnet *Hitila* (= *Hitler!*)

Ved utbruddet av første verdenskrig tok New Zealand raskt og ublodig over Vest-Samoa og styrte landet fram til det ble selvstendig i 1962. Newzealendere og samoanere gikk mye av tida dårlig sammen. De fant aldri tonen. Samoanerne følte at deres særpregede aristokratiske kultur ikke ble forstått og respektert av de egalitært orienterte kiwiene som de opplevde som ufleksible og firkantete byråkrater. Det ble sammenstøt – til tider blodige – og stadige gnisninger som gradvis banet veien for samoisk selvstendighet.

Neiafu – hus og familie

Neiafu var i 1982 nesten en idealisert prototype på en polynesisk landsby. Den lå helt ute ved havet og omlag to kilometer fra hovedveien som gikk rundt Savai'i. Det bodde omlag 800 mennesker der, de fleste ved den store landsbyplassen som var stedet for cricketkamper og store fester (jul, nyttår), eller fest for besøkende grupper fra nabolandsbyene.

⁶ Takk til Ingjerd Hoëm som har gjort meg oppmerksom på betydningen av denne festivalen.

De fleste familier har flere hus, et bolighus (*fale o'o*), hvor de spiser og sover og mottar naboer og stikke-innom-gjester. Så har de et større og mer velholdt gjestehus hvor de kan huse en større gruppe gjester på gjennomreise og langtidsgjester, som oss. Hvite (*papalagi*) gjester ble alltid plasserte i gjestehuset (*fale tele* «storhuset»).

I gjestehuset var det normalt ingen møbler. Gulvet var dekket av kokosbladmatter og oppå dem la man sovematter med en pute og laken som fungerte som nattedeksel. I noen få gjestehus hadde man én eller to stoler. Om dagen spiste og satt man på gulvet.

Videre hadde man et kokehus hvor maten ble tilberedt, og var det flere enn 3-4 i familien, hadde man to kokehus: ett for jordovnen (*fale umu*) og ett for det øvrige matstellet (*fale kuka*).

De fleste familier har også en ekstra *fale* like ved stranda. Her kommer den samoiske *fale* helt til sin rett – en deilig kjølede bris kommer inn fra havet og driver bort varme, fluer og mygg.

Før kontakt med hvitinger hadde man ikke noen egne WC-hus. Man gjorde sitt fornødne i skogen bak huset, og stedet ble omtalt som *fale vao* «skogshuset», *fale uila* «lynhuset» eller *fale 'ese* «det andre huset». Men da det amerikanske fredskorpset kom til Samoa rundt 1960, oppdaget samoanerne fort at det første disse hvitingene måtte ha bygd, var en do. Og dermed fikk den navnet *fale pisikoa* «fredskorpshuset», et godt eksempel på samoanernes kreative språklige ironi.

Matlaging er primært mennenes oppgave og ved større anledninger er det mennene som kokker aleine. Men til daglig er matlaging et felles prosjekt. Om lag ved femtida om ettermiddagen legger alle bort det de driver med og tar sin del av kokkingen. Det mest tidkrevende er å skrelle og dele modne kokosnøtter, dvs de hvor fruktkjøttet er stivnet til kopra (kokos), deretter skrape ut kopraen og vri ut fuktigheten i kopraen. Denne kopravæsken er kokosmelk som er et uvurderlig element i sauser som enten brukes til å marinere rå fisk i, eller som dipp for ovnstekt taro og brødfrukt. Av og til hadde man også ferske kokosnøtter til drikke, men det er mer vanlig tidligere på dagen når varmen gjør folk tørste.

Til kveldsmåltidet hadde man vanligvis samoisk kakao (*koko samoa*) som drikke. Jeg hadde et spesielt nært forhold til kakaoen fordi jeg hadde vært med på å plukke kakaotrees frukter og ta ut kjernene for å tørke dem i sola. Deretter ble de stampet i en morter og så lagt i en kjele med kokende vann. Kakaoen var en både nærende og god drikk og minnet i smak mer om kaffe enn om Nidars kakao.

Jeg oppholdt meg mest mulig i kokehuset. Det var verdens beste språkskole, og Gaulofa («brutt kjærlighet»), Fualugas yngre søster, populært kalt Alofa, og den adopterte og ikke helt enkle Rosa Fiti, satt der og gjorde minst mulig og småpratet og spøkte om alt og ingenting. Der lærte jeg også mye om hverdagen hos samoanere. Og for ikke å forglemme, landsbysladderer.

Det er en viktig ting jeg ikke har fortalt om samoiske hus (*fale*): de har tak, men ingen vegger. Det vil si, de har små matter som fungerer som persienner dersom det er kraftig vind eller regn. Men så snart uværet har stilnet, skynder de seg og heiser opp mattene.

Dette betyr at man lever i fritt innsyn 24 timer i døgnet, man spiser, sover, og kler av og på seg i alles påsyn, alle vet alt og ser og hører alt, også interne familiekrangler og slagsmål. Av og til var det vondt å høre på at nabokona ble banket opp i mørket bak meg. Men vi hadde likevel forbausende få problemer med å tilpasse oss dette samfunnet.⁷

I de fleste familier var det mange mennesker. Foruten far sjøl og kona var det en skokk unger og tilfeldige slektninger på gjennomreise. Min hovedinformant Ali'imalemanu trodde han hadde 18 barn, men han var ikke helt sikker på hva de alle het. De var hjemom på mer eller mindre kortvarige besøk. Noen ganger vandret de fra familie i landsbyen og bodde hvor det falt seg og hvor det var mat. Ofte bodde også slektninger nær herandre. F. eks var kona i nabohuset vårt tanta til Fualuga.

Det er en myte både blant samoanere og andre polynesiske folk jeg har bodd hos, at de tar seg så mye bedre av sine gamle enn vi europere gjør og at de pleier og ærer de eldre, mens vi stuer dem bort i institusjoner og ikke bryr oss om dem.

⁷ Dersom noen lurer på hvordan det går med seksuallivet i denne veggløse verden, er svaret at det henlegges til skogen. Konsekvensen er at det er helt greit for en mann og en kvinne å sitte sammen toene og prate i en *fale*, men høyst uanstendig å sitte sammen og prate i skyggen under et tre i skogen.

Hvordan norsk eldreomsorg er og hvordan den kunne ha vært bedre, skal jeg ikke si noe om, men det er ikke tvil hos meg om at jeg heller vil bli gammel i Norge enn på Samoa, Tokelau eller Salomonøyene. Jeg har sett altfor mange tilfeller av gamle mer eller mindre syke som lå aleine kledd i filler i falen sin og med noen halvskjemte rester til mat. Krøplinger og vanskapninger er dessuten primære objekter for latterliggjøring, erting og trakassering.

Kulturmøter og kulturkonflikter

Polynesere generelt og samoanere spesielt er noen av de rensligste folk jeg kjenner. De bader minst to ganger om dagen og heller dertil noen kokosnøttskall med regnvann fra vanntanken over hodet før de legger seg.

Et av Neiafus største fortrinn er en ferskvannsåre som kommer opp like ved stranda og som gir en stor kulp til kvinnene hvor de kan bade og vaske klær, og en noe mindre til mennene, men stor nok til at seks til åtte personer kan bade der samtidig.

Badekulpen til mennene er stedet for grove historier og tvetydigheter. Slike språkspill elsker samoanerne og de klarer både tretydige og helt opp i femtydige setninger. Mesterne får spontan applaus.

Den første tida jeg bodde i Neiafu prøvde folk ofte å lure meg til å bruke tabuord. En av lærerne hadde lært Dag et tabuord, som han ikke skjønnte, og han gikk til Fualuga og spurte om betydningen. «Hvem lærte deg dette ordet?» freste hun. Han pekte på læreren. Fualuga grep familiens eneste paraply og gikk bort til synderen og slo ham i hodet så paraplyen brakk i to.

En søndag sto jeg utenfor kirkedøra sammen med en rekke andre. Noen av oss hadde vært på boksestevne i Asau kvelden før. Da begynte en av de eldre mennene å spørre meg ut om hva jeg syntes om stevnet og om jeg syntes at hvitinger var best i boksing (*fusu*). Og så føyde han til at dere hvitinger er vel også best i *fufu*. Heldigvis visste jeg at *fufu* bety «ronke». Og dermed fikk de forventningsfulle tilhørerne ikke noe påskudd til å bryte ut i latter.

Formannen i meninghetsrådet var en trivelig kar og ba meg ofte på en kopp *koko samoa* når jeg gikk forbi huset hans. Men gradvis ble jeg lei hans stadige forslag om at jeg måtte få meg en samoisk kone. Jeg sa at jeg hadde en kone i Norge og at det ikke er lov for en kristen å ha mer enn én kone. Men han

repliserte at det ikke står noen steder i Bibelen at det er forbudt å ha én kone i Norge og én på Samoa.

Bruno var familiens hund. Som de fleste samoiske hunder var han vant til at livet består av spark, steinkast og slag. Snart oppdaget Bruno at tingene var blitt annerledes med disse hvitingene som hadde flyttet inn. De verken slo eller sparket, de kastet ikke engang stein eller jaget ham ut av falen. Tvert imot kunne de finne på å klø ham i nakken eller gi ham en godbit.

Bruno ble snart en fremragende vakthund. Nåde den som kom gående for å besøke oss, uansett årsak. Bruno gikk umiddelbart til angrep og mer enn en *matai* (familieoverhode, familiehøvding) måtte behandles med vår medbrakte antibakterielle sårsalve. Etter en stund begynte Bruno å følge oss hvor vi enn gikk og opptrådte som en slags livvakt så ingen kom bort til oss. Vi lurte nok på hvor lurt det var å bryte de lokale normer for omgang med dyr. For Bruno var det ikke lurt, for da vi dro fra Neiafu i april 1983, ble Bruno umiddelbart avlivet. Og naboer og slektninger kunne igjen trygt komme på besøk.

Samoanere er ikke spesielt dyrevennlige. Ikke bare hunder, men også griser, katter og høner er populære mål når unger øver seg i steinkasting, og det er populær kveldsunderholdning å fange småkryp som kravler over gulvmattene og deretter partere dem ben for ben. Skal man være i lengere tid på Samoa og leve blant samoanerne, må man venne seg til noen av de mørke sidene ved samoisk kultur, som for eksempel mangelen på medynk med dyr og mishandling av kvinner og barn. Det er mange vonde skrik i en samoisk landsby natters tid.

Men en gang klarte jeg ikke å forholde meg upåvirket. Det var da Rosa Fiti hadde fanget en liten fugl og løp rundt med den inne i *fale*-en hvor jeg og Dag sov, og lekte at den var en drake. Da ba jeg henne pelle seg ut, slippe fuglen og for øvrig dra til Pulo-tu – Samoas dødsrike. Hun var vant til å bli skjelt ut og tok det hele lett. Og ettersom hun fikk kjeft stadig vekk på grunn av latskap, glemsomhet, oppsetsighet, gjeiping bak ryggen til adoptivmoren etc. var det ingen som reagerte over mitt utbrudd.

Takket være Dag fikk jeg naturlig nok god kontakt med barna. Han ville ikke gå på skolen, fordi han syntes det var skremmende hvordan lærerne bokstavelig talt banket kunnskap inn i barna. I stedet var jeg lærer, og skolebøker hadde vi med hjemmefra. Jeg ga ham lekser og satte av en time hver dag til dette. Det

fungerte utmerket, og vi var ferdige med skoleårets pensum ved juletider. Deretter kunne han vie tida til turer opp til plantasjonen med gutta for å plukke kakaofrukt eller hente kokosnøtter. Eller han var ute med skulkerne og de som ikke hadde fedre som kunne betale skolepenger, og svømte i brenningene, fisket på revet, utforsket lavahulene ut mot havet og andre spennende sysler.

En uventet opplevelse var å møte samoanernes myter om oss. Generelt går disse mytene, eller kanskje bedre stereotypier, ut på at vi er kraftsløse og udugelige til kroppsarbeid. Vi er kort sagt *vaivai* «sveklinger». Jeg hadde valgt å vie én dag i uka til fysiske aktiviteter for å holde formen så noenlunde ved like. Familien vår - som vanlig var i de fleste familier - brukte lørdagen til å jobbe på plantasjonen for å skaffe mat til helga. De luket også et par timer for å øke det dyrkbare området litt hver uke. Det var en Sisyfos-kamp med slyngplanter og bregner.

Etter endt jobbing skulle vi alle hjelpe til med å bære kokosnøtter i ulike modningstadier hjem til landsbyen. Dag og jeg fikk hver et par modne kokosnøtter på hver ende av bærestanga. Dette var en symbolsk bær som latterliggjorde oss enda mer enn om vi ikke hadde båret noe i det hele tatt.

Etter en stund tok vi en pause og la fra oss bærene våre. En av de som ikke ville holde opp med å erte og latterliggjøre oss hvite sveklinger, var Mafu, en kraftig jente på 12 år. Hun hadde en bær på 18 kokosnøtter, og da vi skulle gå videre, tok jeg raskt opp hennes bær og la bærestokken over skulderen og begynte å gå. Mafu var i begynnelsen svært fornøyd med den lette bæra hun fikk, men så nærmet vi oss landsbyen og Mafu satte opp farten og skrek «Stopp!» til meg. Men jeg satte også opp farten og nådde det første huset, og der sto små og store og gratulerte meg, mens spitordene regnet nådeløst over Mafu. Etter dette hørte vi mindre om *palagi*-sveklingerne, og Mafu så vi lite til.

Et annet uventet tilfelle av *papalagi*-trakassering opplevde jeg en dag jeg dro fra landsbyen Asau til Neiafu og delte lasteplanet på en pick-up med fem unge samoanere. Vi pratet om løst og fast inntil en av dem spurte forsiktig om det var sant at hvitinger hadde så store *la'au*. Nå er *la'au* et mangetydig ord på samoisk. Det betyr oppinnelig «tre», men også «stokk, redskap, apparat, pikk» osv. Den ene historien mer fantastisk og mindre troverdig enn den andre om *papalagienes* enorme redskap, ble fortalt. Etter en stund slo det meg at dette

er slik vi har omtalt svarte og pakistanere, og nå var jeg representant for de diskriminerte. Jeg var niggeren eller pakkisen.

Samoanere har tilsynelatende et nokså stort kultur-ego og en tro på at de er de beste, og både fysisk og kulturelt de overlegne. New Zealenderen Te Rangi Hiroa eller Peter Buck som hans hvitingnavn var, var i forrige århundre en av de ledende forskere på samoisk kultur. Te Rangi Hiroa hadde både maori og *pakea* – maori ordet for hviting - forfedre og han forteller at da han kom til Samoa første gang for å forske på nettopp samoisk kultur, hadde han et møte med noen av de fremste mataiene. Han begynte sin tale til dem med å si at han var polyneser og akkurat som dem en representant for de folkene som koloniserte Polynesia. Lenger kom han ikke før han ble avbrutt. Vi samoanere har alltid bodd her vi, fikk han høre.

Da begynte han å snakke om slektskapet mellom alle stillehavsspråk og om det fjerne felles urhjemmet. Kommentaren var den samme. Da gikk Te Rangi Hioa over til Bibelen og sa at vi alle nedstammer fra Adam og Eva og kommer fra Edens hage. Men svaret var det samme: «Vi samoanere har alltid bodd her vi.» Konklusjonen er at Samoa var Edens hage!

Men samoanere er ikke helt blinde for svakheter i sin kultur.

Barneoppdragelse på Samoa skjer i stor grad ved juling. Foreldre slår barna sine, og lærere slår elevene. I tillegg kommer at menn slår sine konene sine. De fleste samoanere jeg kjenner, er overbeviste om at barn må få juling for å bli moralske mennesker. En av de siste dagene jeg var i Neiafu i 1983, kom Neemia - en av lærerne - bort til meg og fortalte at folk i landsbyen hadde lagt merke til at jeg aldri slo Dag. Og til deres forbauselse og mot alle forventninger var Dag ikke mer forvorten enn sine lekekamerater, snarere tvert imot. Det ga stoff til ettertanke.

Selv om samoanere i alvor og spøk kan rakke ned på andre kulturer og folkegrupper – samoanerne er ekte og åpenlyse rasister⁸ – så merket jeg også

⁸ En av Dags lekekamerater begynte å plage ham med å kaste stein på ham og steinene ble større og større. En dag kom Dag gråtende hjem etter at han hadde fått en temmelig stor stein i ryggen. Jeg visste ikke min arme råd og gikk til Fualuga for å høre om hun viste råd. "Kom her!" sa hun til meg og marsjerte bort til huset der plageånden bodde. Jeg fulgte etter og så Fualuga gå rett bort til synderen og si ett ord: *saina* "kineser". Han sank sammen, løp så avsted, og plaget aldri Dag mer. For det var en godt bevart hemmelighet at gutten hadde kinesisk blod i årene, og nest etter "svarte gutter" *tama uli* er kinesere det laveste på det samoiske rasehierarkiet. Og familiens status hadde falt til bunnivået.

en usikkerhet gjennom deres stadige behov for bekreftelse. En får hele tida, ja inntil det kjedsommelige, spørsmål som *E manaia Samoa?* «Er ikke Samoa bra?» *E lelei le fa'asamoa?* «Er ikke den samoiske kulturen flott?» osv. At man stadig vekk må stille disse spørsmålene og få denne bekreftelsen, tyder snarere på usikkerhet enn selvsikkerhet.

Jul og julefeiring er hos oss blitt en religiøs fest som har utviklet sine rammer hvor det kristne grunnlaget blir mer og mer usynliggjort og kommersialisering er dominerende. Samoa har hatt kristendom og julefeiring i omlag 180 år og man kunne vente seg at de hadde en opprinnelig – hva det nå måtte være – og tradisjonell feiring. Men den julefeiring jeg opplevde i Neiafu var helt uventet og ulik alt jeg har lest og hørt om.

I Neiafu er det forbudt å drikke alkohol, og dette forbudet overholdes stort sett med unntak av at noen unge menn av og til drikker litt øl oppi skogen. Men én dag i året oppheves drikkeforbudet og det er første juledag. Og her spares det ikke – stort sett er det meget god whisky og vodka det går i.

Julen innledes med midnattsgudstjeneste, som begynner kl 24.00 24. desember og deretter går man hjem til julemåltidet, som er det beste det samoiske kjøkken kan oppvise: helstekt smågris, jordovnstekt kokosnøttkrem i taroblader, stekt brødfrukt, rå bonito marinert i sitronsaus og selvsagt samoisk kakao.

Også begynner drikkingen. Kvinner deltar stort sett ikke, med unntak av noen få som Fualuga, men alle kvinnene som drikker, er nokså måteholdne og nøyer seg med et halvt tannglass. Det er også noen få menn som lar være å drikke, enten fordi de ikke tåler alkohol eller fordi de vet at dersom de blir fulle, begynner de å krangle og slåss. En av dem var Fualugas ene bror Leauga som også er en habil bokser. Jeg var faktisk glad for å ha ham i nærheten, for jeg hadde bange anelser om hva så mange fulle samoanere kunne finne på.

Men min engstelse var ubegrunnet. Skal man drikke for et helt år, kan man ikke kaste bort tida med slåssing. Mennene drakk tannglass på tannglass av det førsteklasses brennevinet og falt om der de satt, og når de etter noen timer

våknet, krabbet de til nærmeste flaske og drakk til de igjen datt sammen. En av våre naboer hadde litt dårlig råd og gikk tidlig tom for sprit og hentet derfor noen flasker øl han hadde. Men han ble enstemmig pepet ut og måtte beskjemet rusle hjem med flaskene sine. Tenk å våge seg til å komme med øl på en slik dag!

Og neste dag var alt ved det gamle.

Religion, misjonærer og nattereiser

Den førkristne religionen på Samoa vet vi mye om takket være de første misjonærene og også samoiske myter og legender som tyske forskere med tysk grundighet nedtegnet da landet var tysk koloni (1900-1914). En kortversjon er at man hadde en hovedgud, Tagaloalagi, som satt som en Zeus i den niende himmel og var rimelig fjern for vanlige folk. Befolkningen i de lavere himler er nokså uklar, men det ser ut til at den folkelige religionen ble dyrket i små palmebladshytter i utkanten av landsbyene. Gudshusene beskrives (NB av misjonærene!) som små, falleferdige og skitne. Her ofret man til en eller annen gud representert med en liten stein- eller treskulptur. Viktigst i religionen var de lokale gudene. I Neiafu var og er det Moso, og når han er ute og fisker, må menneskene holde seg hjemme. Om natta hører folk på vinden og lyden av brenningen at Moso er nær. Om dagen er det Mosos livgarde av haier som patruljerer utenfor Mosos strand og signaliserer at han er tilstede. Mosos strand ligger bare 20 minutters gange fra landsbyen, men med en krevende klatring ned en bergvegg til stranda.

Den kristne misjonen på Samoa var en ubetinget suksess. Hele befolkningen ble omvendt i siste halvdel av 1800-tallet, og det førte til at det gradvis ble slutt på de evindelige lokale krigene og fiendskapene mellom landsbyene. De kristne samoanere fordeler seg på 3 hovedgrupper: protestanter (London Missionary Society), metodister og katolikker. Protestantene og metodistene kom til Samoa om lag samtidig på 1830-tallet, mens katolikkene kom noen tiår seinere.

Bibelen ble oversatt i siste halvdel av 1800-tallet og danner grunnlaget for det samoiske skriftspråket. Det er en av de beste bibeloversettelser jeg kjenner til med sitt poetiske og lettflytende språk. Misjonærene gjorde en stor innsats for å etablere et samoisk skriftspråk med et hensiktsmessig alfabet, skrev skolebøker og fikk oversatt både religiøse og verdslige tekster til samoisk. mens det var først og fremst tyskerne som sørget for at den muntlige samoiske

litteraturen ble nedskrevet. I tillegg til dette utarbeidet misjonærene store ordbøker, så det var allerede en omfattende litteratur å sette seg inn i før jeg kunne begynne mitt arbeid.

Heldigvis, og utrolig nok, har Apia et ypperlig bibliotek, og det er selvsagt spesielt godt når det gjelder litteratur om Samoa. Biblioteket er en gave fra Ta'isi Nelesoni, alias Olaf Nilsson, hvis far August Nilsson hadde utvandret til Samoa fra Sverige. Nelesoni ble en dyktig forretningsmann og plantasjedriver, men i tillegg var han også politiker og en av lederne i frihetsbevegelsen *Mau* som arbeidet mot kolonimakten New Zealand. Ta'isi er en høy tittel i det samoiske tittelhierarkiet og å vidt jeg vet har den aldri før eller seinere blitt tildelt en ikke-samoaner. Ta'isi ble arrestert av newzealenderne i 1927 og ført til New Zealand. Da han og andre i frihetsbevegelsen endelig ble sluppet ut fra sin internering og fikk returnere til Samoa i 1936, ble de mottatt som nasjonalhelter. Sitt eget bibliotek og mye av sin formue ga Nelesoni til opprettelsen av et offentlig bibliotek i sitt navn.

Jeg har med åra fått stor sans for misjonærer og deres virke. I Stillehavet har de gjort en god jobb. Mange steder har de klart endret samfunnet til det bedre, bl.a. med hensyn til voldsbruk. Det førkristne Polynesia var ikke noe uskyldig paradisi før europeerne kom i kontakt med det. Krig, feider og vold var gjengs, og mange levde med utrygghet og frykt. Folk kunne bli klubbet ned bakfra for å bli ofret til gudene. Å gå inn på annen manns grunn var likt med selvmord mange steder. Hodejakt og kannibalisme blomstret i større eller mindre grad og kriger var det stadig vekk. Høvdingene var ofte despoter og utøvde sin makt gjennom brutal terror.

Misjonærene brakte med seg mye rart, og ikke alt var like bra. For eksempel var den puritanske kleskodeksen som gikk på at mest mulig av (kvinne)hud skulle skjules, neppe særlig helsefremmende. Flere misjonærer innrømmet helt åpenlyst at dette ikke så mye dreide seg om moral som om en støtte til britisk bomullsindustrien.

Kanskje den mest fundamentale endring som misjonærene sto for, var å samle befolkningen i landsbyer for blant annet å ha kontroll med ukristelige og syndige aktiviteter. Før misjonærene kom, var det i store deler av Stillehavet vanlig med en spredt og flytende bosetning med stor individuell frihet. Så lenge folk bodde spredt og med betydelig avstand mellom familiehusene, var

det vanskelig å kontrollere både religiøse og politiske aktiviteter som ofte kunne gå på tvers av både landsbyhøvdingens og kirkens politikk og planer.

Samling av mennesker i små landsbyer førte til at prest og høvding fikk bedre oversikt og kontroll med sine undersåtter og forhindret at svake sjeler falt i synd. Men samling av folk i tett samliv i landsbyer hadde også klart negative helseeffekter og øket smittefaren, ikke minst ved nye smittsomme sykdommer utenfra.

Mens vi bodde i Neiafu, måtte jeg med jevne mellomrom dra til Apia for å jobbe i Nelsonbiblioteket. Turen skjedde alltid om natta fra Neiafu. Klokka ti om kvelden kom bussen med åpne vinduer og høytaleranlegget på for full guffe. Ved midnatt gjorde man seg klar til avgang, for nå hadde kjøligheten fordrevet varmen, en mulig forklaring på samoaneres nesten perverse tendens til nattereising. Bussen var alltid overfylt av voksne og barn, av svære sekker med kopra eller taro, av levende griser og helstekte døde griser og halvdøde høner. Man var heldig om man fikk et sete, men normalt fikk vi hvitinger det. Men gleden ble kortvarig, for snart hadde man en samoaner på hvert kne og håpet var et barn eller en lettvekter. Uansett ville det bli vondt, beina sovnet og dumpene i veien jog smerteilinger gjennom kroppen.

Veien opp fra Neiafu så ut som et bekkedar og det er den også etter regn. Hovedveien var litt bedre, men den farten bussen holdt, var ikke forsvarlig, og av og til startet to busser en kappkjøringsduell og raste side ved side framover og blokkerte veien. Nåde alle motgående biler som bare hadde en mulighet, nemlig å kjøre av veien på sekundet og håpe på at det verken var stup eller fjellvegg der!

Etter to timer var vi i Salelologa hvor båten eller rettere sagt ferja lå. Lastebiler ble kjørt ombord og en intens konkurranse oppsto for å få plass oppe på lasten til en lastebil. Å ligge på ryggen i den kjølede nattebrisen og se på stjernene var verdt de to timenes tortur i bussen. En gang vi reiste sammen med Leauga, fant han ut at vi skulle sove i et tomt hus fordi det sømmet seg ikke at disse prominente papalagi-gjestene sov under åpen himmel. Jeg klarte ikke å overbevise Leauga om at vi hadde det bedre ute. Til slutt ga jeg opp og vi la oss på hver vår pandanusmatte som lå direkte på sementgulvet. Det var varmt og ubehagelig der og etter en stund våknet jeg. Da så jeg at Dag lå og sov uten tilsynelatende å være plaget av et flere meter langt tog av kakkerlakker som krøp over han.

Som alt nevnt hadde jeg et par år før jeg dro til Samoa kjøpt *Teach yourself Samoan* og kunne den nesten utenat framlengs og baklengs. Men forfatteren var ingen språkforsker, og jeg hadde heller lite utbytte av boka. På universitetsbiblioteket i Oslo lånte jeg en samoisk bibeloversettelse og slet meg gjennom Johannesevangeliet. Problemet var at ingen snakket som Marsack eller Johannes.

De første ukene gikk med på å sosialisere seg, lære navnene til folk og bygge opp et ordforråd. Det gikk langsomt og verken før eller seinere har jeg slitt så mye med å lære et språk som jeg slet med samoisk. Det var ikke bare spørsmål om å lære seg et språk hvor alt var nytt og ukjent sammenliknet med det jeg kjente fra andre språk.

En dag kom jeg tilfeldigvis til å overhøre en samtale mellom to familiehøvdinger (*mataier*). En av dem var Mamie, en trivelig og lettere overvektig femtiåring, men kanskje ikke av de glupeste. Han fortalte den andre at han var svært bekymret for meg. Han syntes at jeg var en sympatisk fyr og at jeg tilpasset meg godt til samoisk skikk og bruk. Men dessverre måtte det være noe galt med hodet mitt. For etter flere måneders opphold i Neiafu snakket jeg fortsatt språket dårligere enn små barn gjorde.

Da jeg hadde vært et par måneder i Neiafu, tok verten min Lafai Lafaitete, far til Fualuga, Ieremia, Leauga, Gaualofa og Vili, meg med seg bort til sin gode venn Ali'imalemanu Falé.. Han var en intelligent og reflektert mann, og vi fikk etter hvert et nært vennskapsforhold.

Det begynte med at han fortalte meg de mest sentrale samoiske legendene som stort sett overalt på Samoa er stedfestet til vestdelen av Savaii, Alataua-distriktet hvor også Neiafu ligger. Mens jeg skrev ned og oversatte disse historiene, kunne jeg gå til de stedene hvor historiene fant sted. Og i samoisk, og generelt i polynesiske historie, går myter over i legender og vi får en periode med halvguder hvor det er vanskelig å vite hva som kan antas å bygge på historiske fakta og hva som hører til en mytisk fantasiverden. Her er en av de historiene Ali'imalemanu fortalte meg, historien om krigsgudinnen Nafanua, Samoas Jeanne d'Arc. Jeg har i fotnotene føyd til noe utfyllende informasjon som kan være både oppklarende og forvirrende. Det som skulle være klart fra dette og liknende eksempler, er at ikke bare grammatikk, men like mye historie og kulturkunnskap er nødvendig bakgrunnskunnskap for å tolke teksten.

I tillegg kommer gjentakelsenes funksjon. I skriftlig prosa søker man mest mulig å unngå gjentakelser fordi de gjør framstillingen hakkete, stakkato og ødelegger den narrative flyten. I muntlig litteratur derimot brukes gjentakelser hele tida for å binde sammen teksten ved å lime på hverandre setning på setning. Et godt eksempel på dette finner vi i begynnelsen på Nafanua-teksten – slike tekstsammenbindende gjentakelser er markert med fet skrift:

Heltene, mennene i landet var trette; ingen maktet å ekte Popoto. Da dro fru Popoto på besøk til Alataua her i vest. Straks ble hun kjent med

1a: **en gutt fra Alataua som het Masa.**

1b: **Masa var navnet til gutten** som var fra Tufutafoe.

2a: **Da giftet Popoto seg for første gang.**

2b: **Der kunne Popoto for første gang leve med en mann.**

1c: **Mannen het Masa.** Så fikk de

3a: **et barn som de kalte Taufalematagi.**

3b: **Taufalematagi var ei jente.** Hun giftet seg med Alao. Så fikk de

4a: **et barn som var Saveasi'uleo.**

4b: **Den gutten var Saveasi'uleo.** Når ekteparet fikk barn, ble

5a: **de alle spist opp av denne gutten Saveasi'uleo fordi gutten var som en ål.**

5b: **Det andre navnet man kalte gutten med var Ålen** fordi han var en fryktelig kannibal.

Og så kan vi gå over til teksten:

Historien om Nafanua

Denne historien er historien om Nafanua.

Popoto var en kvinne som var på leting etter en ektemann fra 'Upolu inntil hun kom til Savai'i. Det er slik historien vanligvis er.

Heltene, mennene i landet, var trette; ingen maktet å ekte Popoto⁹. Da dro fru Popoto på besøk til Alataua her i vest. Straks ble hun kjent med en gutt fra Alataua som het Masa. Masa var navnet til gutten som var fra Tufutafoe. Da giftet Popoto seg for første gang. Der kunne Popoto for første gang leve med en mann. Mannen het Masa. Så fikk de et barn som de kalte Taufalematagi. Taufalematagi var ei jente. Hun giftet seg med Alao. Så fikk de et barn som var Saveasi'uleo¹⁰. Den gutten var Saveasi'uleo. Når ekteparet fikk barn, ble de alle spist opp av denne gutten Saveasi'uleo fordi gutten var som en ål. Det andre navnet man kalte gutten var Ålen fordi han var en fryktelig kannibal. Og ekteparet forsto ikke at barna deres forsvant på grunn av det den gutten Saveas'iuleo gjorde.

Så stakk ekteparet av for å bo innlands i den store skogen, i Tua'alao. Og ekteparet, nettopp dette paret fra Alataua, de bodde der lenge og fikk enda et barn, en gutt. Han fikk navnet Ulufanuasese'e¹¹. Den gutten var Ulufanuasese'e. En dag falt det seg slik at han skulle hente vann i havet, han gikk til havet for å hente vann, men så ble den gutten Ulufanuasese'e oppmerksom på at gutten Saveasi'uleo kom glidende¹² mot ham. Vel, Ulufanuase'e visste ikke at det var broren hans. Da så gutten denne mannen, Saveasi'uleo. Historien om denne fisken var velkjente, nemlig at han var en kannibal¹³ og at han var grusom mot sine foreldres barn.

Da ble gutten Ulufanuase'e sint fordi han hadde ingen problemer med å forstå at det var hans bror, han som akkurat ble nevnt, han som ble kalt Saveasi'uleo, ålen. Da sa Ulufanuase'e direkte til ham: «Hei du der, jeg er virkelig forskrekket denne gangen over at du kommer for å spise meg ettersom alle mine brødre er spist av deg.» Da satte Saveasi'uleo seg. Og Saveasi'uleo forsto at det var Ulufanuase'e som bebreidet ham. De møttes og pratet. Det budskapet som kom fra brødrene Saveasi'uleo og Ulufanuase'e var følgende: «Saveasi'uleo skal gå til Pulotu (underverden) og de styrende skal stå til ansvar for ham. Men Ulufanuase'e skal gifte seg.» Proklamasjonen fra Ulufanuase'e og Saveasi'uleo var: «Vi to skal møtes i enden av slektslistene (*'O le 'á tá fesilafa'i i i'u o gafa*), dvs. hos våre etterkommere som skal gifte seg med hverandre). Så skilte guttene lag.

⁹ Popoto hadde ingen vagina og derfor maktet ingen å gifte seg med henne før Masa åpnet henne enten ved en steinøks eller en bambuskniv.

¹⁰ Saveasi'uleo er et monster – oventil et menneske, nedentil en ål. Han er også kjent i tongisk mytologi. Der er han også underverdens hersker. Nedgangen til underverden er like nordvest for Neiafu forbi landsbyen Tufutafoe. Der er det først en kløft i lavaen som er skapt av alle de døde sjelene som har gått til underverdenen, som kalles Pulotu. Ved slutten av "stien" er det en stor firkantet senkning i revet hvor vannet går ut og inn. Det er døra til Pulotu og ned i den åpningen hopper sjelene. Herfra finnes det ingen vei tilbake unntatt for halvguder som Nafanua.

¹¹ Navnet er en sammensetning av tre ord: *ulu* "entre, gå inn i", *fanua* "land" og *(se)se'e* "gli".

¹² Det synes å ha vært en ekstremsport hvor man akte på midtstilken på kokospalmebladene nedover bratte og fuktige fjellsider, men det er lite vi vet om dette.

¹³ Kannibalisme er kjent fra Fiji, Tonga og Samoa, men det ser ut til at det bare var på Fiji at den var utbredt. På Tonga var den mye mindre vanlig og er lite omtalt i kildene. På Samoa er referansene til kannibalisme også få, og det ser ut til at det var slutt med det før man fikk kontakt med hvitinger.

Saveasi'uleo gikk og han er i Pulotu, riket som ingen kjenner, riket som sies å være dypt nede i havet, mens gutten Ulufanuase'e giftet seg.

Det var det første ekteskapet til den gutten Ulufanuase'e.

Det var to jenter som var sammenvokste, tvillingene Tilafaigá og Taemá¹⁴, nettopp de jentene som svømte hit til Samoa. Disse jentene hadde ikke fått noe navn før de kom til et sted hvor – må tilhørerne bære over med meg – avføringen til en baby kom flytende mot dem. Da fikk en av jentene navnet sitt: «Jeg skal hete Taemá. (*tae* «avføring» og *má* «skamfull»)» Svømmingen fortsatte og fortsatte og de ble var stavnen på en båt som drev mot dem. Da fikk den andre jenta navnet Tilafaigá (*tila* «stavn»¹⁵). Det er en meget detaljert historie om disse navnene. Så fortsatte svømmeturen til de to som var vokst sammen og til slutt kom de til Pulotu og Saveasi'uleo giftet seg straks med den ene av de sammenvokste jentene. Så fikk de Nafanua, jenta med navnet Nafanua¹⁶.

Historien har mange kompliserte og ulike versjoner med mange detaljer. Men den må kortes ned og få fortgang for å få tak i mennesket Nafanua. Det var hun som frigjorde folk på vestsiden, nettopp den Nafanua, dengang det var krig mellom østsiden og vestsiden. Og vestsiden led et totalt nederlag. Den straffen som folk fra østsiden påla folk fra vestsiden var at de måtte klatre opp i kokosnøttpalmer med beina opp. Da hørte Pulotu plystringen til Tai'i. Tai'i var en slave. Han ble satt til å klatre opp i en palme mens han holdt beina oppover. I Pulotu hørte Saveasi'uleo stønningen til Tai'i. Det minnes man i dag i ordtaket «Plystringen til Tai'i ble lagt merke til i Pulotu». Så sa Saveasi'uleo: «Nafanua, kom og gå! Kom og gå til kamp mot slaveriet på vestsiden.»

Så kom Nafanua. Det var krigsklubber som nevnes i de mer detaljerte versjoner, klubbene Fa'auliulitó, Ulimasao og Tafesilafa'i¹⁷. De to klubbene som jenta valgte var Ulimasao og Tafesilafa'i fordi hun etterlot Fa'auliulitó av kjærlighet til landet.¹⁸ Så kom Nafanua, førte krigen og frigjorde vestsiden fra slaveriet. Dette var avskjedsbudskapet til Nafanua: «Når man har nådd muren i Fualaga, stopp forfølgelsen på grunn av familiehøvdningene.» Og i den krigen ble klærne til Nafanua løftet opp (av vinden), nettopp i Fai'a'ai. Da først forsto mennene at de hadde kjempet med Nafanua og at det ikke var en mann, men en kvinne. Da ble man klar over at hun virkelig var en kvinne og at landsbylassen (*malae*) som er i Fai'a'ai

¹⁴ De siamesiske tvillingjentene Taema og Tilafaiga er sentrale personer i samoisk kulturhistorie. De bringer bl.a. tatoveringskunsten fra Fiji til Samoa.

¹⁵ I andre versjoner av historien forklares navnegivingen ved at stavnen treffer de to jentene og skiller dem.

¹⁶ Etymologien til navnet er at det består av *ná* "skjule" og *fanua* "land". Hun ble født som en blodklump, dvs. en abort og så begravet av foreldrene – derav navnet – og så vokste en vakker og klok jente opp av jorda hvor foreldrene hadde gravlagt aborten.

¹⁷ Krigskøller av tre var de viktigste våpen på Samoa og de var ofte omhyggelig utskåret for å gi størst mulig ødeleggelse hos motstanderne.

¹⁸ Fa'auliulitó var den av krigsklubbene som ga de styggeste sår og som rev opp kroppen til motstanderen.

av den grunn fikk navnet *malaolemá* («Skammens plass»). Da ble Nafanua for første gang skamfull. Takk!¹⁹

Fra de tidligste misjonærnedtegnelser og fram til dagens antropologer og historikere finnes det mange versjoner av denne historien. Ali'imalemanu Falé var klar over dette, og han pleide å fortelle meg slike skjeletthistorier og overlot til meg å få kjøtt på skjelettene. Jeg sammenlignet så Ali'imalemanus versjon med andre oppteignelser av historien som jeg fant i biblioteket i Apia, og dette igjen resulterte i en tekstkritisk utgave, dvs. et forsøk på å finne fram til hvordan den opprinnelige historien var. Og selvsagt også hva som var mytologi og hva som var historie i fortellingene.

Hvor mye som er historisk i disse fortellingene er diskutabelt. Men samoanerne bryr seg mindre om det, og mer om historienes underholdsmessige og oppbyggelige karakter. Og det man merker når man sammenligner Samoa med f.eks. tokelauerne eller vaeakauerne, er at Samoa er en gammel kulturnasjon med en interessant og lang historie. Å høre en god samoisk taler er en opplevelse. Best er det å lene seg mot en stolpe i falen og lukke øynene mens en melodisk strøm av vokaler - av og til iblandet noen få konsonanter - kjærtegner ørene.

Når jeg skulle ta en fridag med bading og god mat mens jeg var i Neiafu, tok jeg med ovnsstekt taro, brødfrukt og fisk og dro til Mosos strand dersom den var ledig, jf. ovenfor. Åsen opp fra stranda er stedet hvor Saveasi'uileo og Ulufanuase'e drev rå utforkjøring på midtribben av kokosnøttpalmegrener. Stranda er også stedet hvor Saveasi'uileo og Ulufanuase'e sluttet fred og ga sin felles erklæring om at deres slekter skulle møtes igjen i ekteskap. Dette kalles *le mavaega i tai* «farvelerklæringen på stranda». *Mavaega* er en viktig del av samoisk kultur. Det dekker den døendes testamente og ønsker om arvefordeling, det omfatter også sluttordene i avskjedstaler, spesielt dersom det er usikkert om og når man møtes igjen.

¹⁹ Hvor mye i Nafanua-historien som har et fundament i virkeligheten, er uklart. Det meste er tradisjonelt legendestoff, men det er noen indisier som peker mot at det er et snev av virkelighet bak historien. I følge sagnet var det en strid mellom østsiden og vestsiden av Savai'i som vestsiden til slutt vinner, men hvor den er storsinnet nok til å slutte fred uten å utnytte sitt overtak. Dersom vi studerer slektslistene på Samoa, finner vi rundt 1600 et brudd på østsiden av Savai'i hvor nye tittelnavn kommer inn og landområdene til enkelte titler endres. Videre ble Nafanua på sine gamle dager en slags orakelgud (en Stillehavets Pythia, dvs. det var en funksjon som gikk i arv fra generasjon til generasjon, og hvor den mytiske Nafanua gradvis blir et levende menneske) som avgir sin siste uttalelse når den første misjonæren John Williams setter sin fot på samoisk jord og Nafanua spår overfor den mektige høvding Malietoa at den hvite mannen vil bringe en ny gud. Jeg har selv vært oppe i innlandet like ved der hvor bilveien rundt Savai'i går og sett steinplattformen hvor Nafanuas hus sto. Merk også det eksepsjonelle i at hun hadde verken mann eller barn.

Det som Nafanua-historien viser til fulle, er hvor komplisert og detaljert den samoiske mytologien er, og hvor velutviklet fortellertradisjonen er. Å arbeide med å forstå disse tekstene er minst like krevende som tolkningen av en klassisk gresk tragedie.

Boka mi *From the Land of Nafanua* som kom i 1987, og som bygget på samarbeidet mellom meg og Ali'imalemanu, vakte oppstyr, og anmeldelsene varierte fra fullstendig slakt til panegyriske lovprising. Samoiske intellektuelle reagerte over at en utlending begynte å analysere deres nasjonalskatt på en slik overfladisk måte og skulle ha seg frabedt det. De hevdet at jeg publiserte historier som var blitt publisert mange ganger før, og som alle samoanere kjente til.

På det andre ytterpunktet var de anmeldelser som understreket at dette var et metodisk nybrottsarbeid som anvendte metodene i filologisk tekstkritikk på muntlig materiale. Men her delte anmelderne seg. Noen fant forsøket mislykket, andre spennende og innovativt. Uansett, boka ble lest og diskutert.

Selv om mange samoiske intellektuelle offisielt reagerte negativt på arbeidene mine, var de fulle av ros privat og oppfordret meg til å fortsette med mine filologiske studier av samoisk muntlig litteratur for, som flere av dem sa, «Vi kan ikke gjøre dette selv fordi alle er vi involverte i slikt materiale gjennom slektslistene, våre titler og vår jord.»

Den samoiske referansegrammatikken

For å forstå et språk til bunns må man ikke bare kjenne språket godt, men også den kultur det hører til. Det fantes grammatikker over samoisk før jeg begynte å arbeide med språket, men de var alle basert på den grammatiske strukturen i gresk og latin, og bidro bare i liten grad til forståelsen av den samoiske språkstrukturen. Man trengte en grammatikk som var basert på strukturen i språket selv og ikke bare en kopi av grammatikken i andre språk.

Etter at jeg kom hjem fra Samoa i 1983, fikk jeg kontakt med den tyske språkforskeren Ulrike Mosel. Hun hadde også vært på Samoa og lært seg språket. Hun hadde bodd i landsbyen Satitoo på den østre del av 'Upolu, dvs. så langt unna Neiafu som nesten mulig. Ulrike hadde før jobbet med arabisk og med det austronesiske språket tolai som tales i Papua Ny Guinea. Hun hadde lyst til å skrive en tilnærmet fullstendig grammatikk – en referansegrammatikk - over samoisk, men hun trengte en medforfatter som

kunne ta seg av lydlæren og bøyningsslæren, felt som hun ikke følte hun behersket godt nok. Det passet meg utmerket.

Jeg skal ikke forsøke å gi noe sammendrag av grammatikken. Det tok fem år å skrive den og den er på 840 sider. Dette var, da den kom ut, den mest omfattende grammatikk over et polynesiske språk og ble av Rice University nominert som en av de 100 beste grammatikker skrevet i det 20. århundre. Jeg skal i de følgende kapitlene gi noen få eksempler på særtrekk ved samoisk som gjør det interessant for språkforskere verden over, og som bidrar til å utvide og presisere grensene for mulige strukturer i menneskelige språk.

Å lære seg tallordene er noe av det første man bør gjøre når man skal bygge opp et ordforråd for et nytt språk. Kan man tallordene. kan man snakke om hvor mange barn og søsken man har, hvor gammel man er, hvor gamle barna er osv. Men når man skal lære seg tallordene på samoisk, får man uventete problemer, eller rettere sagt, man må nødvendigvis rote seg inn i andre og mer uforståelige trekk ved språket

En av de første dagene i Neiafu, spurte jeg kona i huset, som også hadde vært folkeskolelærer om hva «tre» het på hennes språk, dvs. jeg holdt opp tre fingrer og spurte *E fia?* «Hvor mange er det?», Hun svarte *kolu*. Javel, sa jeg, *e kolu* « det er tre»

«Nei, det heter *kolu*.»

« Ja, jeg sier jo *kolu*.»

«Nei, det er galt, «tre» er *kolu* på samoisk og ikke *kolu*.»

Og slik kan man fortsette. Værsgod, bli gærn! Problemet er ikke bare *t – k*-vekslingen. Vi finner det samme ved *n* og *g* (som uttales *ng*). «Oppførsel» heter på samoisk *aga*, mens *ana* betyr bl.a. «hule». Men begge uttales *aga* og sier du *aga* og peker på en hule får du beskjed om at det heter *aga* og ikke *aga*.

Hva er forklaringen på denne schizofrene situasjonen? Jo, opprinnelig hadde polynesiske språk tre lukkelyder, dvs. lyder hvor luftstrømmen blir stoppet av et lukke et sted i munnen: *p* (stopp ved leppene), *t* (stopp ved tennene) og *k* (stopp ved bakre gane). I en del polynesiske språk har *k* utviklet seg til en glotal lukkelyd (skrevet ' i samoisk) lik det danske stød. Dermed står *t* uten å ha en tilsvarende *k* som motsetning. Det kommer ut på ett om man sier *tolu* eller *kolu*.

Nå, helt sant er dette ikke. Motsetningen *k* versus *t* er kommet inn i språket igjen gjennom lånord fra engelsk som *ki* «lukket» («key») og *ti* «te» («tea»). Begge kan uttales *ki*. Da misjonærene oversatte Bibelen, valgte de den gammelmodige varianten med både *t* og *k*, dvs de skrev *tolu*, *ti* og *ki*, *aga* og *ana*, men uttalte dem *aga*, *kolu*, *ki*. Dette var og er en frustrerende situasjon, og om samoanerne selv ikke mestrer den, forventer de at hvitingene med sin høye status klarer det. Når en samoaner sier at «tre» heter *kolu*, så tror vedkommende at hun sier *tolu*! La meg føye til at den lydlige utvikling som vi har i samoisk, også fant sted på Hawaii, men der valgte misjonærene å legge *k*-varianten til grunn for skriftspråket. Derfor heter «tre» *kolu* både i hawaiiisk skriftspråk og uttale.

Samoanere skiller mellom *t*-språk (*tautala lelei* «god tale») og *k*-språk (*tautala leaga*) «stygg/dårlig tale»). *T*-språket er lagt til grunn i skriftspråket og i all religiøs litteratur. Videre er det meste av radio- og fjernsynsprogrammer på *t*-språk. Talespråket derimot er bygget på *k*-språket unntatt i noen få prestefamilier hvor man mer eller mindre konsekvent bruker *t*-språk når man prater.

Skillet mellom de to variantene er som alt nevnt, rent lydlig. *T*-språket har fire lyder som reduseres til to i *k*-språket, dvs. *t* > *k* og *n* > *g*: *kí* «stengt, nøkkel» og *tí* «te» blir begge *kí* «te, stengt» og *ana* «hule» og *aga* «oppførsel» blir begge *aga* «hule, oppførsel»

Samoisk er meg bekjent det eneste språk som er grundig utforsket, som ikke har dialekter, dvs. geografisk avgrensede, men innbyrdes forståelige varianter av et språk.

Derimot er samoiske språkvarianter betinget av sosiale og stilistiske faktorer. Disse er på ordplanet og bestemt av status til den tilsnakkede og undertiden også den talende. Nå må det med en gang nevnes at det er nokså få ord dette gjelder. Det maksimale skillet i stillag er fire. Et eksempel er begrepet «gå». Dersom dette brukes om barn eller mer vanlige folk, dvs. uten en tittel i det samoiske samfunnet, heter det *alu*. Dersom det gjelder voksne med en tittel, utlendinger, profeter inkludert Jesus, så heter det *maliu*, dersom det er en samoisk taler (*tulafale*²⁰), heter det *susu* «glide» og er det en høvding, er det *afio*. Som dere ser, er det bare andre trinn som en hvit mann kan håpe på. Jeg husker en gang jeg kom fra badekulpen og møtte en ung kvinne som skulle

²⁰ Enhver høvding bør ha en taler. Høvdinger holder kjeft, men i sin taler har de en talsperson.

vaske klær. Hun tiltalte meg med *Talofa lau susuga* «God dag din gliding.» Jeg regnet med at enten drev hun ap med meg, eller det var en provokasjon eller det var ganske enkelt for å være hyggelig. Seinere er jeg kommet til at dette er en vennlig tiltaleform til høystatuspersoner.

Det mest spennende i den samoiske grammatikken som Ulrike Mosel og jeg skrev, var spørsmålet om hvilke ordklasser det var aktuelt å skille mellom i samoisk. De aller fleste språk har et klart skille mellom substantiv og verb. I norsk er substantivene bøydd i tall (entall - flertall: *jente – jenter*) og bestemthet (*jente – jenta*), mens verb er bøydd i tid (nåtid - fortid: *går – gikk*). I andre språk kommer andre kategorier i tillegg, f.eks person og tall, jf. tysk *ich singe, du singst, er singt, wir singen, ihr singt, sie singen* «jeg synger, du synger, han synger, vi synger, dere synger, de synger».

I norsk er det en ordklasse til som er ganske stor, nemlig adjektivene. De bøyes i tall og bestemthet (*stort hus - store hus* og et *stort hus - de store husa*), men ikke i person. Men det er mange språk hvor ordklassen adjektiv ikke eksisterer eller hvor det bare er noen få ord som er adjektiver. Det er da gjerne sentrale adjektiver som «god, dårlig, stor, liten, pen, stygg, gammel, ny», osv. I samoisk er det ikke egentlig noen ordklasse adjektiv, dersom vi med adjektiv tenker på en ordklasse som står som bestemmelse til substantiver. Riktignok har vi en liten gruppe ord som bare står som bestemmelse til substantiver, men det er sammensatte ord med ganske komplisert struktur som *fa'aleatunu'u* som består av *fa'a-* forårsake, *le* artikkel entall, *atu* øyrekke og *nu'u* som betyr landsby, liten øy og hele ordet betyr «nasjonal».

Hvordan uttrykker så samoisk begreper som «god, kald, syk, stygg» osv. når det ikke har adjektiver? Svaret er enkelt: de har verb med disse betydninger. *lelei* betyr «(være) god» og *le teine lelei* betyr «ei god jente», *le teine e lelei* betyr «jenta er god».

Det store spørsmålet er om samoisk har noe skille mellom verb og substantiv. For det er ikke påvist at det er språk som ikke på en eller annen måte skiller mellom en gruppe ord som blant annet betegner objekter og en annen gruppe ord som betegner handlinger og egenskaper. Men i samoisk er det langt fra klart om ord er substantiv eller verb. Snarere er det mer dekkende å si at ordklassetilhørighet er bestemt ut fra syntaktiske posisjoner. Det gir ikke mening å spørre om *teine* «jente, være jente» er substantiv eller verb. I (1) *fungerer teine* som verb, i (2) er *teine* substantiv.

(1) *Sá teine i le taimi lá.* «Hun var jente den gangen.»
(*sá* fortid, *teine* «jente», *i* «i, på», *taimi* «tid», *la* «da»)

(2) *Sá sasa le teine.* «Jenta fikk juling.»
(*sasa* «slått»)

Problemet var at Ulrike og jeg ikke klarte å finne noen kriterier for hvilke ord som kunne forekomme i kjernen av predikatet (verballeddet)²¹ og/eller i kjernen av nominalleddet²². Og når vi trodde at vi hadde funnet et godt eksempel på ord som bare kunne være i den ene eller andre posisjonen, så fant vi neste dag med stor sannsynlighet eksempler på konstruksjoner vi trodde var umulige. Et eksempel: *Fafo* «utenfor» hadde vi klassifisert som et lokalt substantiv som er betegnelsen på en liten gruppe ord som kan kombineres med lokale preposisjoner, f.eks. *i fafo* «utenfor», *i lalo* «nedenfor». Men så fant vi setningen *'Ua fafo 'uma teine o le 'aiga o Sina.* «Alle jentene i familien til Sina hadde gått ut.» Her ser vi at *fafo* er et verb og med den ikke helt forutsigbare betydningen «gå ut». Andre ord her er *'ua* en verbpartikkel som bl.a. betegner noe som starter eller slutter, *'uma* «alle», *o* eiendomspreposisjon, og *'aiga* «familie, storfamilie».

Det har pågått og pågår en heftig diskusjon i fagtidsskrifter om vår analyse av ordklasser i samoisk. Spesielt problematisk er skillet mellom verb og substantiv. Det er det mange språkforskere som fortsatt mener det finnes i en eller annen form i alle naturlige språk. Uansett konklusjonen vet vi i dag mye mer om ordklasser i samoisk og rent allment og fortsatt er samoisk nokså unikt på dette feltet.

Når man skal løse den grammatiske koden i et tidligere ubeskrevet språk, vil mange grammatiske strukturer være vanskelige å trenge til bunns i og forstå. Spesielt gjelder det når distinksjonene i språket er ukjente i språkforskerens eget morsmål og språk hun kan. Et eksempel finner vi i det samoiske verbalsystemet. I samoisk angir man tid, handlingens startpunkt og liknende med partikler foran verbet:

E timu. «Det regner.»

²¹ Her er noen eksempler på verballedd hvor kjernen er understreket: *sov ute*, *vil sove hos Maren*, *slo Nils i mellomgulvet*, *vil ikke løpe hjem*.

²² Her er noen eksempler på nominalledd hvor kjernen er understreket: *Per løp*, *det store gamle huset*, *hos den gamle språkforskeren i Bergen*.

'*Ua timu*. «Det har begynt å regne.

Sá timu. «Det regnet.»

Na timu. «Det regnet.»

Hva med de to siste? Betyr de det samme? Vi brukte lang tid på å finne ut av det.

For det første la vi merke til at *sá* er mer vanlig enn *na*. Videre angir *sá* en handling eller tilstand i fortid, mens *na* fokuserer på begynnelsen eller slutten av en handling eller tilstand i fortid:

sá alofa «elsket» *na alofa* «ble forelsket»

sá nofo «satt» *na nofo* «satte seg»

sá iloa «visste» *na iloa* «la merke til»

Men dette forklarte ikke alt.

En dag satt Ulrike ved landsbyplassen i Satitua og så på ei jente som klatret i et tre. Jenta mistet taket og datt ned og begynte å skrike. Mora til jenta hørte det og ropte *E á?* «Hva er det?»

En annen kvinne svarte:

Sá pa'ú le teine i le la'au. «Jenta falt ned fra treet»

Ulrike spurte så hvorfor hun brukte *sá* og ikke *na*. Jo, var svaret, det var fordi jenta hadde det med å falle ned. *Sá pa'ú le teine i le la'au*. «Jenta falt ned fra treet» impliserte at det ikke var første gangen hun ramla ned.

Hva med *Na pa'ú le teine i le la'au*. «Jenta falt ned fra treet»?

Jo, var svaret, det impliserte at det var første gangen det hendte eller det var et eksepsjonelt stygt fall.

I ettertid virker det så enkelt!

Men helt unikt er heller ikke samoisk. I noen dialekter av det søramerikanske indianerspråket quechua som tales i en rekke søramerikanske land (hovedsakelig Perú, Bolivia, Ecuador, Argentina) har de også et skille mellom to fortidsformer. Den ene refererer til enhver handling i fortid mens den andre impliserer noe overraskende eller noe den talende ikke vet noe sikkert om.

Kanskje finnes det flere slike tilfeller som vi har oversett, og spørsmålet blir da hvorfor noen språk finner skillet mellom to fortidsformer så viktig at det må markeres i verbalbøyningen. I quechua og samoisk skiller man mellom den normale, unmarkerte fortid på den ene siden og den spesielle, unike fortid på den annen siden.

Samoan Reference Grammar utkom i 1994. I det store og hele var samoanerne tilfreds med grammatikken og flere statsråder hadde den på skrivebordet ved siden av Bibelen. Men da undervisningsministeren i 1997 innbød meg til å holde et innføringskurs i samoisk grammatikk for lærere, brøt helvetet løs. Til den første undervisningstimen kom noen av landets mest ansette og mektige menn helt opp til det framtidige statsoverhodet Tupua Tamasese, og fortalte meg at jeg ikke hadde nok kunnskap til å snakke om dette, og at språket var deres nasjonalklenodium og her skulle man værsgod holde fingrene fra fatet. Jeg ble bedt om å holde kjeft og pelle meg vekk.

Jeg avsluttet så timen med å takke for nyttige innspill og foreslo at vi vendte tilbake til mitt forslag til opplegg for kurset.

Kurset ble en opplevelse og jeg hadde et lydhørt publikum. Kursavslutning ble sendt på samoisk fjernsyn – Samoa hadde raskt gjort unna et par tusen års tekniske utvikling på noen få tiår – og da mine barn hørte at jeg hadde danset sammen med kursdeltakerne på TV, var de redde for at jeg hadde skjemt ut hele familien. Jeg hadde ingen problemer med dansen, men derimot var jeg ganske skjelven for intervjuet jeg skulle ha på samoisk. Jeg visste at de fleste samoiske lærere satt med rødblyanten klar for å slå ned på feil. Jeg tror det gikk bra.

Noen år seinere kom Tupua Tamasese til Oslo og var med i en minnesermoni for Thor Heyerdahl. Dagen etterpå hentet jeg Tupua med bil og vi besøkte Vikingskipene, Historisk museum og Munchmuset, gikk tur i Frognerparken og pratet om samoisk historie og kultur. Da vi skulle ta avskjed, takket han meg for samværet og sa at det ikke fantes noen på Samoa og knapt andre steder heller som han kunne ha hatt en slik samtale med. Så rakte han fram hendene, grep mine og sa «Jeg beklager så mye mine uttalelser da du åpnet din forelesningsrekke over samoisk språk. Det er en ære for Samoa at en så lærd mann vier sitt liv til studiet av språket og kulturen vår».

TING JEG IKKE FORSTO

Det var mye jeg ikke forsto på mine reiser i Stillehavet, og mye av det forsto heller ikke gode sosialantropologer som jeg jobbet sammen med. På overflata er det mye som synes greit, men som ikke er det. Her er to historier fra Samoa.

Mormonerne og griserøkteren

Som tidligere nevnt er det tre store varianter av kristendommen på Samoa: protestanter, metodister og katolikker. I tillegg er det noen mindre menigheter, som mormonerne. De skiller seg ut ved å forkaste en del grunntrekk i samoisk kultur som å understøtte nærmeste familie. Det er heller ikke uten grunn at de fleste landsbybutikker eies av mormonere. Andre samoanere går oftest konkurs etter kort tid når de begynner med butikkdrift. De kan jo ikke si nei når en slektning ber om å få kjøpe noe på krita. Andre samoanere liker mormonerne bare så måtelig. De ser på dem som egoistiske og asosiale.

Neiafu hadde også en mormonerfamilie. De var velstående og hadde fra rike trosfrender i USA fått midler til å bygge en liten mormonerkirke med den obligatoriske kurvballbanen. Og de hadde en pen datter på rundt 20 år.

Om ettermiddagen når kveldsbrisen gjorde livet ekstra levelig, pleide jeg å ta en bøtte med skuler og gå opp i skogen for å mate grisene. En kveld mens jeg satt på en stubbe og filosoferte over livet og varmen, kom mormonerjenta og satte seg på en annen stubbe like ved meg. Dette var klart over grensene for anstendig oppførsel og jeg reiste meg, sa *tofá* «farvel» og gikk hjem. Jeg fortalte familien om det som hadde skjedd og det var enighet om at mormonerne hadde gått over streken etter jakten på en så fet fisk som meg.

Noen dager seinere gikk jeg igjen med mat til grisene og jenta kom igjen. Det ingen av oss visste var at en håndfull småpøbler lå gjemt i buskene. Da jenta begynte å ake seg nærmere og kom med bemerkninger om været, delvis egenproduserte og delvis strofer fra samoiske evergreens, ble knisingen fra buskene mer og mer høylydt og jenta gikk raskt hjemover. Og jeg fikk ikke noen mormonerkone.

Malae

Det var stunder på Samoa hvor jeg ikke skjønnte bæra av hva som skjedde, enda jeg mente å ha lest det meste som var skrevet om samoisk kultur. Litt mer lesing og tenking hadde kanskje hjulpet og kanskje har dere noen tips. Men prøv dere først på historien om Malae.

På Samoa var vi ikke syke bortsett fra at Dag en gang han var ute og svømte, rotet seg borti en brennmanet. Det gjorde svinaktig vondt, men gikk over etter noen timer. Men en dag fikk vi feber og hodepine og min kvakksalverdiagnose var klar: vanlig norsk influensa. Her var det bare å ligge og svette og spise dispril. Dag var på beina etter et par dager, men hos meg satt det i lenger, og Palepoi, kona til Lafai, ble riktig bekymret. Dette dreide seg jo om familiens rykte. Derfor ble det vedtatt i et hastig sammenkalt familieråd at jeg skulle få skikkelig samoisk massasje. Til å utføre den valgte de Malae – ei ung jente på 15 år og datter til Fualaau som var Palepois søster.

Malae hentet en matte av kokospalmeblad (den simpleste type golvmatter som finnes) og en pute. Der skulle jeg ligge på ryggen. Malae hentet så litt vann i et vaskevannsfat og plukket noen blad av et tre bak huset. Hun la så disse bladene oppi vannet i fatet, tok så og la de våte bladene på panna og ansiktet mitt. Deretter tok hun tak i hodet mitt og trakk det mot seg, ga så hodeskallen min noen kraftige dask. Hele prosessen gjorde vondt. Så reiste Malae seg og sa 'Ua uma! «Ferdig». Jeg reiste meg sint og skuffet. Men så merket jeg noe rart. Hodepinen var borte, feberen var borte og jeg følte meg utrolig vel. Velværet vokste og omfattet snart hele kroppen.

Året etter dro Malaes familie til New Zealand, og Malae og jeg begynte å brevveksle. Hun skildret sitt møte med den nye verden, spenningen og frustrasjonene, slengbemerkinger om hudfargen hennes og horestemplet. Jeg prøvde å være kloke Even, men lyktes nok bare sånn passe. I 1990 var jeg en måned i New Zealand og ble da invitert til å besøke Malae og hennes familie. De bodde i Wellington og jeg i Auckland, så det var en dagstur med toget. Hjemme hos Aiolupo, Malaes far, var hele familien samlet. Ut på kvelden kom Aiolupo og sa at han skulle vise meg senga mi. Det var et rom med fire senger og de tre andre var for Malaes brødre Va'ai, Vae og Amio. De kom inn for å prate litt, ønsket god natt og gikk. Nå kom Malae inn på rommet og vi pratet om ting fra vår brevveksling. Så gikk hun også etter å ha sagt god natt. Jeg sov som en stein, og neste dag da vi tok avskjed, kom Aiolupo og ga meg en konvolutt. Jeg kikket inn i den og så at det var uhorvelig mye penger etter

samoisk målestokk, minst 2000 NZ dollar. Og jeg forsto på ansiktene rundt meg at jeg hadde å akseptere gaven eller hva det nå var. Jeg skjønnte ingen ting og jeg vet ikke om det er en sammenheng jeg ikke ser. Etter dette var det slutt på brevvekslingen mellom Malae og meg.

TOKELAU

Mot ekvator

Min plan da jeg dro hjemmefra i jui 1982, var å tilbringe 6-8 måneder på Samoa for å lære samoisk og deretter 4-6 måneder i Østpolynesia, næmere bestemt på Australøyene sør for Tahiti. De polynesiske språkene der var ikke beskrevet og man visste svært lite om dem. Derfor sendte jeg ut på høsten 1982 et brev til Kon Tiki-fareren Bengt Danielsson som jeg hadde truffet flere ganger i Oslo, og som det meste av tida etter Kon Tiki-ferden hadde bodd på Tahiti, og spurte om han kunne hjelpe meg med å finne et egnet sted å bo, og hvordan jeg skulle få forskningstillatelse og lokale kontakter.

Det gikk en måned, det gikk to og det gikk tre uten at jeg fikk noe svar fra Danielsson. Framtidsplanene virket usikre, og jeg la opp til et alternativt opplegg med litt lengere opphold på Samoa og en måneds besøk på Tonga, ikke primært for å lære språket, men for å bli bedre kjent med tongisk historie og kultur. For i Neiafu på Samoa hadde jeg skjønnt at det var tette historiske bånd mellom Samoa, Tonga og Fiji. For eksempel heter den største landsbyen på det nordlige Tonga Neiafu.

En dag da Dag og jeg slentret i en liten gate i utkanten av Apia, ble vi oppmerksomme på noen frimerker utstilt i et vindu. Over døra sto det *Office of Tokelau Affairs* og jeg foreslo at vi skulle stikke inn og spørre om vi kunne få kjøpt noen av de eksotiske frimerkene. Jeg visste svært lite om Tokelau, men mente å huske at det var noen små øyer sør for ekvator og nord for Samoa og at de var polynesere de som bodde der. Vi ble mer enn vennlig mottatt. Det virket som om besøk av hvitinger ikke var daglig kost.

Da jeg hadde fortalt folkene på kontoret om mitt arbeid og min frustrasjon over Bengt Danielsson og postvesenet, spurte en av dem: «Hvorfor drar dere ikke til Tokelau? «Kan man dra dit da?» spurte jeg forundret. «Joda», var svaret, «og oppholdstillatelse og forskningstillatelse ordner vi mens dere venter.» «Men hvordan kommer vi dit?» spurte jeg. «*No problems*», var svaret, «nå går det et lite sjøfly en gang i måneden. Det blir tilsammen 500 *tala* (samoisk dollar – den gang svarte en tala til omlag 2.50 kroner i norsk valuta) tur-retur for begge.» «Hvor kan jeg få kjøpt billetter?» var neste spørsmål. «Her og nå» ble det svart med en upolynesiske presishet og effektivitet. Falani som var en slags kontorsjef, tok en avis, rev av en liten bit, skriblet noe på den

og ga den til meg. Det var selvsagt bare vi dumme palagier som ikke forsto at dette var en fullverdig billett.

Hvor skulle Dag og jeg bo og hvordan skulle vi ordne bosted? Fortsatt ingen problemer, de skulle kontakte de tre faipulene (øyhøvdinger eller landsbyledere) og høre om noen kunne huse oss. Svaret kom umiddelbart. Amuhia Patea, faipulen på Atafu, som er den nordligste atollen og nærmest ekvator, ønsket oss velkomne og hadde et ypperlig hus ledig. Jeg begynte å ane at det er betydelige forskjeller mellom de ulike polynesiske samfunnene.

Veien til Tokelau

La meg bare si det med en gang: Tokelau er det nærmeste jeg har kommet paradiset her på kloden og de to beste månedene i mitt liv er de to månedene jeg oppholdt meg på Nukunonu sammen med Ingjerd Hoëm høsten 1986. Og jeg tror at oppfatningen var og er gjensidig. Vi er blitt legendariske der, og den dag i dag fortelles det historier på Nukunonu om meg ifølge Ingjerd som har vært tilbake på Tokelau for noen år siden. Ingjerd skulle bli min nærmeste kollega i arbeidet med tokelauisk språk og kultur, og hadde en god lingvistisk utdanning i tillegg til å være en solid og vidtfamnende sosialantropolog.

Flyturen til Tokelau i januar 1983 var uforglemmelig. Turen ble et par dager forsinket pga. regn. Det var plass til fem passasjerer i flyet, men vi var bare tre. Utenom meg og Dag var det en mann fra tokelaukontoret i Apia. Da flyet var kommet opp i marsjhøyde, merket jeg plutselig at det dryppet vann både her og der. Flyet var rett ut sagt lekk som en sil. Vi landet først på lagunen på Nukunonu og deretter fløy vi videre til Atafu hvor vi gjorde en ny lagunelanding. Å lande i laguner er avgjort en risikosport, for faren er stor for å komme borti noen av de skumle korallene som ligger såvidt under overflata.

Tokelau besto opprinnelig av fire øyer, men en av dem, Olohega, ligger nærmere amerikansk Samoa enn de andre, og regnes i dag faktisk og vel også juridisk som amerikansk territorium. Olohega har i perioder vært ubebodd, og i dag er det bare én familie som bor der. De tre tokelauøyene som utgjør det uavhengige territoriet Tokelau og som er styrt av New Zealand, er Atafu (ca. 480 innbyggere – alle tall er fra 2011), Nukunonu (ca 400 innbyggere) og Fakaofu, som består av to bebodde øyer: Fenua Loa og Falé. Til sammen har Falé og Fenua Loa om lag 490 innbyggere og alle tre atollene tilsammen omlag 1370 innbyggere. Videre regner man i tillegg med omlag 5450 tokelauere i

Australia og New Zealand. På samme måte bor det flere samoanere i New Zealand og USA enn på alle Tokelau-øyene til sammen.

Det var bare den første gangen at jeg brukte fly til Tokelau. Høsten 1983 ble flyruta innstilt av økonomiske årsaker. Etter den tid har man gått tilbake til båttransport, og de seks gangene jeg har foretatt reisa, har det vært en stor opplevelse. Som engstelig gudbrandsdøl med liten båterfaring ble jeg skikkelig sjøsyk på min første båtreise. Å klatre ned trappa til den knøttlille byssa som var stinn av stekeos og lukt av bacon og egg, gjorde det ikke bedre.

Det var en tøff tilvenning, men etter tilbaketuren følte jeg at det gikk så noenlunde bra, og sjøsyken var for alltid borte. Båten dengang het Vaerua, men var opprinnelig døpt Frøya og var fra Haugesund. Da den hadde blitt avskiltet i Norge, ble den kjøpt av New Zealand og der ble den degradert til C-sertifikat, dvs. bare sertifisert for innaskjærs trafikk. Da også skipet var avskiltet i New Zealand, ble det kjøpt av Tokelau og satt inn på den langt fra trivielle og definitivt ikke innaskjærs trafikken mellom Samoa og Tokelau. I en periode gikk Vaerua også omveien om Fiji!

I pent vær var en tur med Vaerua en udelt positiv opplevelse – forutsatt at man ikke var sjøsyk. De fleste passasjerene sov på dekk, i kroker og korridorer, man sto ved rekka og nøt morilden, flyvefiskene, røykte og drakk øl og sang vemodige tokelauiske popsanger og viser. Vaerua maktet ikke lenger å gå rett framover, men vinglet fra side til side. Det var litt ubehagelig for å si det mildt, og ikke trygt fra et sjøsikkerhetssynspunkt. Skipperen var en kjempe fra Rotuma – en øy like øst for Fiji. Han var alkoholiker og drakk hele tida.

Den turen med Vaerua jeg husker best, er turen fra Fakaofu til Apia høsten 1986. Det var et storstilt avskjedsselskap før vi dro fra Nukunonu, og det var en trøtt gjeng i bakrus som klatret om bord om morgenen.

Ut på kvelden informerte kapteinen om at ifølge værmeldingen hadde tre skypumper (tyfoner) som hadde herjet på Fiji og var på vei mot Tonga, endret kurs og ville ramme oss. At det var alvor, skjønnte vi da vi observerte at kapteinen var klinkende edru.

Det var klart for oss at Vaerua ikke hadde nubbetjans i slikt et uvær. Hvordan skulle vi møte døden? I alle fall ikke edrue. Kapteinen låste opp drukkenskapet sitt. Våre newzealandske legevenner hadde også mye god doktorsprit. Med

blandevæske fra ferske kokosnøtter drakk vi oss snyden fulle og falt om på nærmeste seng eller madrass. Ut på dagen neste dag våknet vi med en dundrende hodepine, men vi levde. Uværet hadde enda en gang skiftet retning, og vi hadde bare blitt utsatt for ytterkantene av det.

Men la oss gå tilbake til januar 1983. Da Dag og jeg gikk i land fra sjøflyet via en provisorisk gangbro, stod faipulen Amuhia Patea og ønsket oss velkomne til Atafu. Atafu er som alle Tokelauøyene en typisk atoll. Det vil si at de opprinnelig er en undersjøisk vulkan, hvor det som stikker opp av havet er koraller, sand og småsteiner på toppen av krateret, og innsiden av vulkanen er lagunen. Det er lite jord på atoller, og jordbruket er skrint. Det er rikelig med kokosnøtter og litt bananer. På Fenua Loa dyrker de *pulaka* – en rotfrukt som minner om taro – i utgravde sumphull. Man er, eller rettere var, totalt avhengig av fiske for å overleve. I dag sørger i prinsippet New Zealand for at det er bra med mat i butikkene – en på hver øy – men det er normalt slik at butikkene går tomme for varer fordi forsyningskipene er hindret av dårlig vær eller motorfeil.

Butikkene er for øvrig en blandet velsignelse helsemessig. Nå er det rikelig tilgang på f.eks. sukker og mel, og antallet tokelauere med diabetes og overvekt (også pga. mangel på mosjon) viser en dramatisk økning. Økt tilgang på tobakk og alkohol er heller ikke spesielt helsebringende.

Det er til gjengjeld lagunene. Da jeg ble kjent med de enkelte atollene, fant jeg fram til gode snorklesteder, og når varmen ble på sitt sterkeste midt på dagen, tok jeg en times snorkelsvømmetur og gled sakte over de vakreste korallformasjoner med fargesprakende fisker i alle størrelser og ofte mer fargerike jo mindre de var. Eller samlinger av østers som klynget seg til en korall og åpnet og lukket seg regelmessig og blottet sin intense, uanstendige rødhet. En dag jeg gled uten mål og mening over korallene, som også kunne være fargesprakende, men likevel mer duse enn gullfiskene og østersene, kom to haier glidende fram bak noen koraller om lag 20 meter under meg. Og slik fortsatte jeg å svømme over haiene resten av middagshvileturen.

Jeg har alltid likt å fiske, og kan ikke tenke meg noen bedre avkobling enn å rusle med fiskestang langs en norsk fjellbakk. Da dette ble kjent, manglet det ikke på invitasjoner til å bli med på fisketurer. På Nukunonu dorget vi mest utenfor revet etter bonito. Det var spennende og krevende. En bonito på 10-15 kilo er ikke det enkleste å hale opp i båten. En dag fikk jeg en hai på kroken.

Den var ikke stor (omlag 130 cm lang), men sterk og tross alt en hai. Av og til når vi var på baksida av lagunen, dvs. ute av syne fra landsbyen, karret vi oss over revet og gikk på skilpaddeeggslang. Jeg følte det som en viktig aksept av meg som noe mer enn en palagiprofessor.

De fleste fisketurer både innenfor og utenfor revet ble utført med små plastbåter og med et mannskap på 2-4 og av og til med gammelags uthulete trekanoer. Der bestod mannskapet av normalt én person, undertiden to.

Allikevel, den største fiskeopplevelsen hadde jeg i 1994 hvor jeg bodde noen uker hos Falelima på Fakaofu. Falelima hadde en noe uklar utdanning, muligens en slags kateketutdanning og han fungert som prest. De fleste kveldene dro han og kona ut i lagunen og pilket og kom seg hjem først når det var blitt mørkt. De inviterte meg med i den lille båten sin og forsto at jeg nøt både fiskingen og fargespillet på tropehimmelen ved solnedgang. Vi pratet sammen i tussmørket om alt og ingenting, men mest tiet vi sammen.

Fisk var det nok av til kveldsmaten, selv om de fleste var små og med mer bein enn en norsk abbor. Verre var det at ganske mange av fiskene var giftige, noen var uspiselige og andre hadde giftige pigger som gjorde jævlig vondt dersom man grep rundt fisken.

Første gang jeg dro til Tokelau i 1983 hadde jeg ingen forskningsplaner, bare stor nysgjerrighet og ønske om gjennom studiet av tokelauisk språk og kultur å få et bredere perspektiv på mine samoiske studier. Men i bakhodet hadde jeg nok også vage planer om en tokelauisk referansegrammatikk.

Jeg fikk snart høre at det var tre new zealendere som hadde hatt lært seg tokelauisk og hatt lange forskningsopphold på øyene. Det var antropologene Judith Huntsman og Antony Hooper og hans kone Robin Hooper, som var lingvist. Da jeg kom hjem, skrev jeg til dem og forklarte litt om hvilke planer jeg hadde, blant annet å skrive en referansegrammatikk. Men jeg fikk et rasende svarbrev fra Judith Huntsman som fortalte meg at dette var deres forskningsfelt og at jeg værsgod fikk holde meg unna det.

Jeg presenterte dette for Office for Tokelau Affairs, og de ble mildt sagt ganske opphisset fordi de var de eneste som eide øyene og bestemte hvem som fikk forske på hva der. Jeg sendte inn en kort søknad om forskningstillatelse for meg selv og to av mine studenter som alt hadde vært med meg til Samoa,

nemlig Arnfinn Muruvik Vonen som tok en doktorgrad om ordklasser i tokelausk og samoisk og seinere har blitt leder av Språkrådet, og Ingjerd Hoëm som nå er professor i sosialantropologi i Oslo.

Selv hadde jeg ikke helt klart for meg hva jeg skulle gjøre, og det er jo ikke bra for en ansvarlig prosjektleder og veileder. Jeg hadde lagt til side planene om en tokelausk referansegrammatikk selv om jeg var nokså sikker på at Robin Hooper ikke ville klare å skrive den, og det viste seg også å stemme. En utmerket tokelausk ordbok hvor Robin Hooper var redaktør, kom i 1986, og Judith Huntsman hadde utgitt to samlinger av legender og eventyr. Språket var med andre ord vel dokumentert.

Men så tenkte jeg på de vage planene om å gi tokelausk en større plass i undervisningen, og til det trengte man ikke bare lesemateriale, men også en innføring i språkkunnskap for lærere og elever i de høyere klassene (Form 5 og 6). Resultatet ble *Handbook of the Tokelau Language*, et av de morsomste prosjekter jeg har vært med på.

Huset vårt på Nukunonu

Det går ikke an å gå videre uten å fortelle om huset vårt på Nukunonu. I 1986 hadde jeg først sendt Ingjerd Hoëm, Arnfinn M. Vonen og Arnfinns kone Kristine til Fakaofu hvor de var om lag seks uker for å lære tokelausk. Deretter dro de tre fra Fakaofu i en norsk seilbåt, som dukket opp, og kom til Atafu samtidig med at jeg kom dit i skipet Vaerua fra Apia. Etter noen dager dro Ingjerd Hoëm og jeg til Nukunonu hvor vi ble i to måneder.

Vår ankomst hadde skapt problemer som ikke var lette å løse. En mann og en kvinne hvor mannen også var gift, skulle bo sammen aleine i ett og samme hus. Vi ble innkalt til et åpent møte i landsby-falen – en kjempestor samoisk *fale* uten vegger. Det holdt på å gå helt galt fordi jeg – det er flaut å fortelle det – rotet med pronomenene.

I polynesiske språk skiller man mellom inklusive former (f.eks. TOK *taua* «jeg og du, vi to») og eksklusive (TOK *maua* «jeg og han/hun, men ikke du»). Når jeg skulle omtale Ingjerd og meg, falt det naturlig å bruke den eksklusive formen. Seinere tok gamle Ihaia ordet og holdt en glitrende vittig tale hvor det viktigste poenget var at vi hele tida prøvde å fortelle at vi bare hadde et arbeidsfellesskap, mens vi samtidig omtalte oss som et par (*maua*), et

tosomhetsfellesskap. Hvilken pronomenform skulle jeg ha brukt? Jo, TOK *tatou* inklusiv flertall, dvs. «vi to og dere».

Etter en lang diskusjon endte det med at vi skulle få bo i den store, gamle skole- og presteboligen som lå helt sentralt på øya, og som fortsatt ble brukt til møteplass for eldrerådet. For å sikre moralen ble det bestemt at vi alltid skulle ha en hushjelp som ordnet med maten og vasket tøy og passet på at vi ikke gjorde noe umoralsk. Opplegget ble så perfekt at vi kunne ikke ha gjort det bedre selv. Huset lå rett ved kirken og forsamlingsfalen. Det betød at de fleste på øya passerte forbi der i løpet av dagen. Etter som vi ble mer kjent med folk, begynte de å stikke innom til en kopp kaffe.

En av de ekstra frynsegodene vi fikk på Nukunonu, var at huset vi bodde i også var møtestedet for eldrerådet. Rådets møter var lukkete, men på den annen side kunne de ikke godt kaste oss ut av huset når de hadde møter. Resultatet var at vi skulle oppholde oss i kjøkkenavdelingen når de hadde møte. Dermed kunne vi se og høre alt, og for Ingjerd Hoëm var dette en drømmesituasjon, nemlig å kunne observere argumentasjon (hvem, hva) og løsninger (hvordan). Hva mer kunne en sosialantropolog ønske seg?

Også jeg fant dette nyttig. Ettersom jeg ble bedre i språket, kunne jeg følge mer og mer av rådets diskusjoner, notere ned eksempler og observasjoner for framtidig grammatikkskriving og prate og bli kjent med gamlingene når rådet hadde en pause. Av og til kunne jeg også kaste fram temaer for diskusjon og få dem kommentert. Jeg husker da vi hadde kommet så langt i arbeidet at vi kunne fastslå at det var tre dialekter av tokelauisk – svarende til de tre atollene - selv om forskjellene mellom dem var svært liten. Dette hadde tokelauerne selv ikke lagt merke til, og de ble veldig interesserte og oppglødde da jeg fortalte dem det.

Dette at vi kunne sitte i samme veggløse hus og være der uten å være der, dvs. det gikk en usynlig vegg mellom dem og oss, er ikke noe unikt fenomen knyttet til akkurat den spesielle situasjonen jeg refererer til, men et generelt trekk ved disse åpne, men likevel ganske prispne samfunnene. Jeg husker en festdag på Fakaofu hvor kvinnekomiteen opptrådte i ulike kostymer i løpet av festen. Når de skulle skifte klær gikk de inn i den veggløse forsamlingsfalen. Der stilte de seg opp med fronten mot den usynlige veggen, tok av seg på overkroppen og sto med brystene bare og vendt mot tilskuerne som satt rett utenfor. Men den usynlige veggen gjorde at bluferdigheten ble bevart.

Opplegget med rullerende hushjelper fungerte også bra. Vi hadde avtalt en fast daglig sum for oppholdet vårt, og den ukentlige summen gikk til en av øyas familier som da måtte sørge for mat til oss og en hushjelp som skulle vaske opp, vaske tøy og holde rent i huset, og som var hos oss døgnet rundt. Dette betød at vi hadde en informant tilgjengelig hele tiden dersom vi lurte på noe, enten det nå var ord og uttrykk eller skikker og normer. Mange av hushjelpene ble våre gode venner.

Folk på Nukunonu er katolikker, og det betød morgengudstjeneste hver morgen kl. 6 og nattverd hver søndag. Gudstjenesten var enkel med pen sang og bibellesning. En gruppe katolikker – alle legfolk – på øya hadde nemlig oversatt messeboka til tokelauisk.

Selv om jeg ikke vil regne meg som kristen, hadde jeg ingen betenkeligheter med kirkegangen, og syntes det var en fin start på dagen å våkne av kirkeklokkene, stå opp og rusle i morgenkjøligheten de få skrittene bort til kirken. I den lille kirken kunne tankene vandre fritt, og når jeg ruslet tilbake til huset vårt, følte jeg meg nyvasket og rensset. Men å gå til nattverden fant jeg litt vel over grensa. Jeg tok det opp med Joe som var leder av menighetsrådet. Og hans svar var spontant og klart: «Dersom du vil bo her, går du til nattverd. Slik er det.» Så var det avgjort.

Tokelauisk språk

Etter et par uker på Nukunonu begynte langsomt et kart over tokelauisk språk å tegne seg.

Språket svært likt samoisk, og det var minimale problemer for tokelauere å forstå samoisk. Det var litt mer problematisk for samoanere å forstå tokelauisk. Årsaken til denne forskjellen var enkel: Bibelen var ikke oversatt til tokelauisk. I stedet brukte man den samoiske Bibelen på Tokelau.

Det er her klare paralleller til forholdet mellom norsk og svensk. Norsker som er født i siste halvdel av det tyvende århundret, forstår stort sett svensk mye bedre enn svensker fra samme periode forstår norsk. Forklaringen er enkel: norske barn vokste opp med svensk barne-TV mens svenske barn ikke så på norsk TV.

På Nukunonu, og delvis også på de andre øyene, var det enighet om at Nukunonu-dialekten var den opprinnelige. Det var den som var ekte

tokelauisk, og det er på Nukunonu at man best kan de gamle sangene og legendene og holder gamle tradisjoner i hevd.

Våre undersøkelser viste ganske snart at dette ikke stemte. Tvertimot viste det seg at Nukunonu-dialekten var den mest «moderne», dvs. den som hadde fjernet seg mest fra det som var det tokelauiske urspråket, det språket de moderne dialektene er etterkommere av.

Nå viste det seg at de fleste tokelauere var seg lite bevisst dialektforskjellene, med unntak av ulikheter i intonasjonsmønstrene og stemmeleiet. Skulle man mobbe folk fra andre øyer, var en overdreven herming av andres stemmeleie et vanlig middel. Spesielt atafuværingene fikk unngjelde for sin velare bassrøst.

Derimot hadde man ikke lagt merke til de små, men klare forskjeller i bøyningens mønstre og ordforråd mellom dialektene. Men når man ble gjort oppmerksom på slike forskjeller, var det ofte sterke følelser som viste seg. For eksempel ble pulenukuen på Nukunonu ganske opphisset da han ble gjort oppmerksom på at på Fakaofu kalte de den største typen bonito for *tuikaufoe*, og ikke brukte ordet *gakono* som er den «rette» betegnelsen.

Siden tokelauøyene er så små og det er så få som bor der, skulle man tro ville gi enhetlige dialekter i motsetning til f.eks. storbydialekter i Norge. Men så er ikke tilfellet. Snarere tvertimot.

Verb i tokelauisk kan ha ulike former alt ettersom subjektet er entall eller flertall, f.eks.

<u>entall</u>	<u>flertall</u>
<i>oti</i> «dø»	<i>feoti</i>
<i>nofo</i> «sitte»	<i>nonofo</i>
<i>fofole</i> «skrelle»	<i>tafole</i> eller <i>tafoke</i>
<i>foki</i> «returnere»	<i>foki</i>

Det er ikke mulig ut fra en entallsform å forutsi hva flertallsformen er, og om det i det hele tatt finnes en egen flertallsform av verbet eller ikke. Resultatet av mine undersøkelser var at absolutt ingen av informantene hadde samme flertallssystem. 20 informanter viser 20 forskjellige sett av flertallsformer.

La oss ta 4 informanter og deres flertallsformvarianter av de 4 verbene:

Valu	Honia	Vilo	Kohe
<i>feoti</i>	<i>feoti</i>	<i>feoti</i>	<i>feoti</i>
<i>nonofo</i>	<i>nonofo</i>	<i>nonofo</i>	<i>nonofo</i>
<i>fofole</i>	<i>tafoke</i>	<i>fofoke</i>	<i>tafole</i>
<i>foki</i>	<i>tafoki</i>	<i>foki</i>	<i>foki</i>

Det var heller ikke mulig å finne samsvar mellom kjønn, alder, og/eller utdanning og bruk av flertallsformer.

Kommunikasjonskonvensjoner

De fleste tokelauere hadde i koe eller lengere tid vært utenlands – enten i New Zealand eller Samoa. Det vil si at de fleste av dem både kunne engelsk og samoisk og var kjent med *papalagi*-kulturen. Men på tross av det skilte mange trekk ved kommunikasjonen seg fra de kommunikasjonsreglene man har i europeiske språksamfunn.

Man kunne tenke seg at de store individuelle variasjonene mellom de enkelte talerne (f. eks. i flertallsformene av verb som nevnt ovenfor) ville skape kommunikasjonsproblemer og misforståelser. Men i små isolerte språksamfunn hvor alle kjenner alle og hvor lite skjer, vet man stort sett hva et menneske vil si. Når Tione kom forbi huset vårt, ba jeg ham inn på en kopp kaffe, og etter en del høflighetsfraser satte han seg ned og vi pratet om været. Så kunne han spørre om å få klokka mi. Etter at jeg hadde avslått dette, sa Tione «Nå skal jeg gå.» Og jeg svarte «Det er OK.» Og det var det og neste dag ble dette gjentatt. Til slutt kunne jeg replikkene utenat og visste hva han ville si, så det var uinteressant hvordan dette ble pakket inn i tokelauisk. Verden på en atoll er så liten, så liten og nyhetene så få.

Til en viss grad henger dette sammen med det som antropologer kaller *phatic talk*, det vil si at man sier det som man gjør eller det andre gjør mens det skjer. Dersom man skal gjøre noe, enten det er å gå eller å spise, har man rapporteringsplikt: «Jeg skal gå om et øyeblikk./ Jeg skal på butikken.»

Dersom man sitter i kokehuset og lager mat, sier man: «Jeg lager mat. Vær så snill og kom og få en bit.» Selv om alle kan se at du kokker, må du si det. Rapporteringsplikten er større jo mindre stedet er. Når du går en tur på veien

gjennom landsbyen, vil alle du møter spørre deg: *Hano ki hea?*(«Hvor går du?»).

En morgen på Nukunonu skulle jeg på do. Jeg tok en rull toalettpapir i handa og la i vei på dotur. Toalettet var omlag 100 meter unna. En liten gutt på vei til skolen slo følge med meg. Jeg visste at gutten forventet at jeg etter god skikk og bruk fortalte hva jeg skulle, men jeg ville se hva som skjedde og holdt kjeft. Da vi var framme, holdt ikke gutten ut lenger, men stilte seg foran meg og sa *Ki te vavá ni?* «Du skal på do, ikke sant?»

Men det var ikke bare samtalekonvensjonene som var ulike. Mye mer komplisert og spennende var de virkelige kommunikasjonsklæsjene. De kommer utvilsomt inn i kategorien «ting jeg ikke forsto». Her er to eksempler:

Mens vi var på Nukunonu, brøt det ut hepatitt på øya. Det ble forbudt å spise rå fisk og å svømme i lagunen rett utenfor doen ettersom all avføring gikk rett i lagunen. Nå tok det ikke lang tid før vi oppdaget at vi var av de få lovlydige, og at folk svømte støtt og stadig i lagunen. Vi spurte så en av øyas eldste og mest respekterte menn om dette og hva straffen var for dem som trosset forbudet og badet. Han så forundret på oss og sa at det var *fakahá* «forbudt», og da badet ingen i lagunen. «Ja, men hvis noen gjør det allikevel», spurte vi. Nei det er *fakahá* ble det svart og lenger kom vi ikke. Den ideelle verden og realitetene kunne ikke forbindes.

En ettermiddag ved femtida kom Milo forbi huset vårt og som alltid lysten på en prat. Milo og kona hans Mena var blant våre beste venner og Milo var en meget intelligent fyr. Videre er det nødvendig å vite at hver atoll har en kanal i revet hvor småbåter kan frakte folk og varer til og fra skip som kommer. Disse kanalene blir stadig vekk fylt med sand, og derfor er det jevnlig dugnader for å holde kanalene dype nok.

«Hvor skal du?» spurte jeg Milo etter god tokelauskikk.

«Hjem for å spise og hvile. Klokka fem skal jeg på dugnad i kanalen.»

«Ja, men klokka er jo alt seks.»

«Først skal jeg hjem for å spise og hvile og så skal jeg jobbe i kanalen. Blir du med?»

«Ja, men klokka er jo alt seks og vi er ferdige med jobbinga i kanalen. Når skal du spise middag?»

«Jeg skal ha middag klokka tre og så skal jeg hvile før jeg går og jobber i kanalen» sa Milo nå med en rolig belærende stemme som om han snakket til et barn.

Neste dag ga jeg klokka mi til Tione.

Ord fra de tre atollene

Som alt nevnt, hadde Judith Huntsman utgitt to samlinger av eventyr (*kakai*) som var basert på lydbåndopptak, som så var transkribert og redigert så de så ut som enhver litterær tekst. Men tokelauisk var enda ikke et skriftspråk. Det var et muntlig språk, men det ble også brukt i taler og eventyrfortellinger. Da var det fullt av gjentakelser, feilsnakkinger, moduleringer. Selve det muntlige medium setter visse begrensninger, men gir også muligheter som det skrevne ordet mangler. Sjangrene i muntlig fortellerlitteratur er et stykke på vei de samme som de vi har i skriftlig litteratur. For å fylle dette hullet i studiet av tokelauisk muntlig litteratur og konkretisere vår kritiske vurdering av newzealendernes arbeider, utga Arnfinn M. Vonen, Ingjerd Hoëm og jeg i 1992 *Kupu mai te tutolu*, dvs. «Ord fra de tre atollene.»

Boka ble ingen suksess, Den solgte dårlig og ble kritisert sønder og sammen i de få anmeldelsene som kom. Det var Judith Huntsmann sammen med en tokelauer ansatt på kontoret i Apia som sto for slaktingen i tidsskriftet *Anthropological Linguistics*. Jeg var ikke forbauset, for jeg hadde alt fått en del tilsvarende reaksjoner fra samoanere med hensyn til mine samoiske arbeider. Men mange, og deriblant folk fra New Zealand, var sjokkerte over Judith Huntsmanns angrep på og nedvurdering av mine og mine kollegaers arbeider.

I ettertid er jeg godt fornøyd med boka som gir en dokumentasjon av sider ved tokelauisk kultur som ellers kunne ha forsvunnet uten å sette spor.

La meg nevne 4 ting som vi har gitt de eneste og/eller de første beskrivelser av:

1. Uredigerte transkripsjoner av opptak av taler og eventyr. Hvor lenge denne fortellertradisjonen har holdt seg eller vil holde seg er uklart, men dokumentasjonen finnes nå.
2. Opptak av fiskehistorier som er en populær sjanger, men tidligere ikke dokumentert.

3. Ordforrådet knyttet til matteveving – et felt som er neglisjert som så mange andre som er knyttet til kvinners domener, mens ord knyttet til fising er dokumentert ned i minste detalj.
4. Dokumentasjon av taler med ord og formuleringer knyttet til eldre språktrinn. Blant annet var vi de første som oppdaget at språket i taler ikke bare skilte mellom entall, total og flertall, men skilte mellom hele fire tall: entall, total, tretall el. fåtall og flertall eller mangetall. Dette har også paralleller i pronomensystemet til enkelte utliggerspråk.

Det er tegn som tyder på at vi har hatt den riktige vurderingen av boka. Den har gradvis blitt mer og mer etterspurt og refereres til i økende omfang i faglitteraturen og på nettet.

Håndbok i tokelauisk

Halvveis i mitt andre opphold på Tokelau hadde jeg ingen klare forskningsplaner. Jeg så ingen grunn i å prøve å konkurrere med mine sure newzealandske fagfeller og deres krav om en slags eiendomsrett til språket.

Men etter å ha lært språket noenlunde bra, begynte jeg å tenke på om jeg ikke kunne bruke mine kunnskaper om språk og tokelauisk til å lage noen skolebøker som kunne omfatte både en kort grammatikk over språket og en innføring for lærere og viderekommende elever i språkvitenskap med blant annet en enkel sammenligning mellom tokelauisk og engelsk. Under hele arbeidet kunne jeg drøfte vanskelige punkter med lærerne, og arbeidet ble mer og mer spennende. Huset vårt var også helt ideelt plassert. Skolebarna og lærerne passerte rett utenfor to ganger daglig på vei til og fra skolen.

Da vi nærmet oss slutten på oppholdet, hadde jeg et foreløpig, håndskrevet manus til handboka pluss et meget foreløpig manus til en mer elementær innføring for de lavere klassetrinnene på tokelauisk (*Ko te kalama muamua o te gagana Tokelau*). Dette var også den første boka på tokelauisk.

Falani Aukuso og hans kollegaer ved kontoret i Apia foreslo at det videre arbeidet skulle innbefatte at en tokelauisk lærer kom til Oslo for et par måneders tid og sammen med Arnfinn M. Vonen, Ingjerd Hoëm og meg bearbeidet de foreløpige manus til de to bøkene. Deretter skulle vi komme året etterpå (1988) tilbake til Tokelau og legge dem fram til godkjenning for lærerne og de eldre på øyene. Det som var Falani Aukusos hovedargumenter, var at det skulle være en viss likeverd mellom de to parter. Det skulle ikke

være slik at vi alltid kom til dem og de aldri kom til oss. Seinere skulle Falani Aukusos opplegg få en fast plass i våre forskningsopplegg, selv om de praktiske resultater ikke alltid svarte til forventningene.

Den tokelauiske læreren som ble utpekt til Oslo-reisa, var Consulata Mahina Iosefo fra Nukunonu. Hun hadde vært flere år i New Zealand, så hun opplevde ikke noe kultursjokk da hun kom til Oslo høsten 1987. Jeg husker en gang vi laget fårrikål for å servere henne noe typisk norsk og hadde glemte at hun hadde bodd blant 60 millioner sauer i New Zealand. Ellers var Consi som hun til daglig ble kalt, plaget av det sure norske høstklimate. Men hun var en god medarbeider og gjorde absolutt sitt for at prosjektet ble vellykket.

Neste år kom vi som avtalt med de reviderte manusene til Nukunonu, og høsten 1988 hadde man det endelige godkjenningsmøtet der. Utenom forfatterne var det ingen deltakere på møtet som visste noe om grammatikk, og mange av *toeaina-ene* (de gamle mennene som var medlemmer av landsbyrådet) kunne knapt lese. Derfor tok møtet tre dager i stekende tropevarme. Jeg regner det som en av mine største pedagogiske utfordringer og bragder å ha forklart forsamlingen hva en relativsetning er. Det samme gjaldt andre grammatiske begrep.

Handbook of the Tokelau language fikk gode anmeldelser. Hvor mye den har blitt brukt i undervisningen på Tokelau er uklart, men derimot og ganske uventet ble den hovedkilden for informasjon om tokelauisk i lingvistisk faglitteratur. Det var ikke helt uten skadefryd at jeg noterte at det var vi som ble referert til i faglitteraturen og ikke newzealenderne.

Dag og Unn på Tokelau

Sønnen min Dag var elleve år gammel da han ble med meg til Atafu for fire uker i 1983 og datteren Unn var ni år da hun var med meg til Fakaofu og Nukunonu i seks uker i 1988. Dag fortsatte med sitt frie liv fra Samoa. Vi svømte lange turer i lagunen med maske og snorkel nesten hver dag og var vi heldige, kunne vi kikke ned på en eller flere haier som kom glidende fram fra bak korallene.

Unn hadde et helt annet opplegg. Hun ønsket å leve mest mulig som tokelauiske barn, og begynte på skolen alt andre dagen etter hun kom til Fakaofu. Nabokona sydde skoleuniform til henne, og hun fikk snart venner blant jentene og begynte etter litt tid å overnatte hos dem. Etter en stund fikk vi også overnattingsgjester. Det var greit inntil jeg måtte kaste en – av og til to -

av dem ut av senga mi når jeg skulle legge meg. Dessuten var huset vårt et møtested for en del ungdommer som nok kom på grunn av Unn. De var til stor hjelp for meg med arbeidet mitt, spesielt i å skrive ned og analysere lydbåndopptak. Men jeg var sjeleglad over at jeg hadde tatt med Unn når hun var bare ni år og ikke ventet til hun var elleve som Dag var da han var med meg. Selv som niåring var sexpresset hun ble utsatt for skummelt.

Fakafo hadde en politimann som tok jobben og livet meget alvorlig, men som ikke var av de glupeste. En kveld kom han til huset vi bodde i, og jeg spurte ham om hva det var han ville. Jo, sa han, han hadde fått vite at det var brukt stygge ord i huset og ettersom det var forbudt å bruke disse ordene, måtte lovens lange arm rydde opp i saken. (Vel, det var ikke akkurat det han sa, men helt klart det han mente.)

Hva har du tenkt å gjøre med dette, skal du arrestere ordene og putte dem i fengsel eller skal du skal du arrestere de som bruker ordene? spurte jeg. Ordene selvsagt, var svaret. Her kommer enda et eksempel på de papalagi-polynesiske kulturklæsjene. Politimannen satt på i tre-fire kvelder for å arrestere de stygge ordene, men de var så lompne at de hadde gjemt seg. De var ikke langt unna. For under det nye huset til Luciano Perez drakk vi jevnt og trutt og politimannen hadde fått en hel ordbok til fengslet sitt om han hadde vært der.

Ingjerd Hoëm har påpekt at min latterliggjøring av politimannen er svært papalagiorientert. Det var ikke på grunn av meg og Unn han satt der, men på grunn av de andre barna for å signalisere at deres oppførsel var uakseptabel.

Det er mange ting jeg kunne ha fortalt, men som jeg ikke husker godt nok, eller husker altfor godt. Noe synes viktige, andre ikke. Men en ting som kanskje er viktig, er møtet med døden. I vår norske kultur er det ikke vanlig å legge døde på en slags paradeseng for at venner og familie kan ta et siste farvel. Mens Dag og jeg var i Neiafu, døde en eldre mann i et av nabohusene. Liket ble pyntet og så kom vi i tur og orden, knelte ved liket, kysset det på begge kinnene og la deretter en middels stor pengeseddel på den dødes panne. Det var Dags første møte med døden.

Dagen etter at Unn og jeg kom til Fakafo i 1987, døde et lite spebarn. Skolen ble stengt for dagen og alle skolebarna ble stilt opp i rekke for i tur og orden å knele ved liket. «Det så ut som en liten dukke.» var Unns kommentar.

Men både Unn og Dag hadde fått oppleve noe som de fleste norske barn ikke opplever og i dette tilfellet tror jeg det var perspektivutvidende. Døden ble kanskje litt mindre farlig etter dette.

Alkohol, griseprat og fest

Vi må for det første skille mellom to ting: importert alkohol i form av øl, brennevin og en sjelden gang vin og hjemmeproduisert *kaleve*. Den siste består i at man samler kokosnøttsaft fra de ferskeste nøttene øverst i palmen. Derfra helles væsken over i plastbeholdere i bøttestørrelse og så lar man gjæringen gå sin gang. Første døgnet er dette en lett sprudlende leskedrikk à la Mozell, andre dagen er det en deilig musserende vin, neste dag er det en kraftig sats og fjerde dagen dynamitt! Å drikke seg full på sterk kaleve anbefales ikke, sterk hodepine og generell fyllesyke er resultatet.

Det er betydelige forskjeller mellom atollene med hensyn til alkohol. På Nukunonu er de gode katolikker og det er ingen restriksjoner med drikking der. Atafu er Tokelaus motsvarighet til Vestlandet og i prinsippet er det totalforbud mot alkohol hos de strenge protestantene der. Men resultatet er mye smugdrikking på små ubebodde laguneøyer. Det er selvsagt ikke lov å selge alkohol i butikken på Atafu og det har vært varierende restriksjoner på innførsel av alkohol. Resultatet er at det mest blir kaleve man drikker.

Den tredje atollen Fakaofu har et protestantisk flertall, men også en katolsk minoritet. Det er lov til å kjøpe og selge alkohol, men det er generelt en mer restriktiv holdning til drikking enn på Nukunonu. Som gode protestanter prøver de å motarbeide djevelens fristelser og å gi folk mest mulig dårlig samvittighet. Vi må også skille mellom Falé – den lille øya med mange folk og et maksimalt åpent sosialt liv og hvor det er få, men likevel noen muligheter for smugdrikking eller andre ismugaktiviteter, og Fenua Loa, det ville vesten med nybyggerholdning og hvor det er plass nok og mange kratt og palmeområder hvor alle forbudte aktiviteter i prinsippet kan bedrives.

Som et generelt prinsipp har jeg forsøkt å være avholdende når jeg er på feltforskning, både for å hindre at jeg rotet meg bort i ubehagelige situasjoner og fordi jeg følte at jeg trengte en klarest mulig hjerne. Det har vært unntak. På Nukunonu hadde jeg mange og lange kveldsprater med en trivelig gjeng som var litt i utkanten av samfunnet. De drakk – til tider mye – og snakket ikke helt dannet om kvinner, dvs. grisepratet på godt norsk. Jeg lærte nye sider av det tokelauiske samfunnet å kjenne disse kveldene.

De aller fleste tokelauere kunne godt kiwiengelsk og hadde vært i New Zealand i kortere eller lengere tid. For meg var det veldig lett å arbeide der og jeg opplevde både at alt gikk på skinner og at vi forsto hverandre. Ikke minst fikk vi fikk uvurderlig hjelp i arbeidet. Det var ikke en dag uten at noen stakk innom for å hjelpe til med transkripsjon av en tekst jeg hadde tatt opp på bånd eller for å fortelle en historie som vi kunne skrive ned. Eller de ville bare ha en prat og gi oss siste nytt fra ryktebørsen.

Det var to grupper av newzealendere på Nukunonu samtidig med oss. For det første var det musikkforskeren Allan Thomas med kone og to barn. De holdt seg mest for seg selv og var konstant redde for at det skulle tilstøte barna noe. Så var det et lege-team også fra New Zealand, som var der for å forske på hvorfor tokelauerne får ekstremt mange astmaplager når de drar til New Zealand. Vi fant straks tonen og hadde daglig omgang.

Legeteamet bodde i gjesteboligen et stykke unna de andre bolighyttene. Det var en stor bygning i europeisk stil, dvs. med vinduer og vegger. Legene hadde også hatt et godt samarbeid med de lokale, og vi fant ut at vi skulle slå oss sammen og holde et heidundrende avskjedsselskap som takk til våre hjelpere.

Selskapet ble høstens sosietetsbegivenhet på øya. De innbudte viste tydelig glede over invitasjonen og snakket ikke om stort annet dagene før festen. De ikke-innbudte tok det heller tungt og presset på for å få økt deltakerantallet. Men 35 innbudte var allerede i overkant av det vi kunne holde styr på, og vi var beinharde. Drikkevarer var en ting, der mente vi at 30 liter kaleve og 48 ølflasker pluss en flaske vodka var nok, og det var det. Mat hadde vi også bra med - stekt brødfukt og helstekt gris rakk langt på vei, men fisk var det dårlig med. Sjøen gikk høy og det var ikke lett å fiske. Dagen før festen skulle jeg og politimannen Kohe gjøre et siste forsøk.

Vi dorget i bølgene, men det var ikke riktig vær til det og så stoppet motoren. Jeg så for meg i beste tilfelle at vi kunne drive for vind og strøm og om et par måneder nå Samoa. Andre alternativer var lite fristende. Kohe begynte rolig og systematisk å skru fra hverandre motoren, rensset tennpluggen og bensintilkoblingen og satte alt møysommelig sammen, trakk i startsnora og under over alle undrer – motoren startet! Vi satte kursen mot land og fant ut at vi måtte klare oss med det vi hadde av fisk.

Stort sett var det en stilig fest selv om noen av festdeltakerne var litt vanskelige å få hjem.

På de fleste fester på Nukunonu forventet folk at vi skulle bidra til underholdningen, helst med en sang på et eksotisk skandinavisk språk. Ettersom jeg ikke har noen brukbar sangstemme, ble det Ingjerd som tok seg av sangen, mens jeg spontanoversatte sangen til tokelauisk.

En kveld sang Ingjerd den kjente «Jeg kan seile foruten vind, jeg kan ro uten årer, men ei skilles fra vennen min uten å felle tårer».

Ut på natta kom det en mann inn i huset, sørpe full, og ville sove hos oss, og helst sammen med Ingjerd eller Valu (en av de sirkulerende hushjelpene og anstandsvokterne). Vi ba han pelle seg ut ellers så tilkalte vi politiet. Nei, han ga seg ikke og siterte sangen jeg hadde spontanoversatt, helt korrekt etter bare å ha hørt den en gang. Hvordan kunne vi synge om uadskillelig vennskap og så kaste ham ut?

Hva kunne man si til dette?

Dansen

Dansen var noe kaptein Cook og hans samtidige og etterfølgere opplevde som det mest typiske polynesiske. Og den har glidd inn i vår kultur. Hvem kjenner ikke Karlfeldts *Svarta Rudolf* og hans samoadans:

Han drömmer om flickornas kransar
och svävande bruna ben
på stranden av blåa slättor
vid Samoamånens sken.

Jeg har aldri danset så mye som i løpet av de to høstmånedene jeg var på Nukunonu i 1986. Først og fremst var det tradisjonell tokelauisk dans som vi finner med få variasjoner over mye av den polynesiske verden. Dansemønsteret på Tokelau bygger primært på dansene på Tuvalu, men vi finner svært like danser også på Tonga, Futuna og Fiji.

Dansen består i at menn står i geledd med ryggen vendt mot den ikkeeksisterende veggen. Ansikt til ansikt står et tilsvarende geledd kvinner og så er det en ganske streng koreografi hvor man beveger hode, armer,

overkropp, hendene etter faste mønster. Det finnes også sittende varianter hvor enten det ene eller begge kjønn sitter og bare beveger overkroppen og armene.

Vi møttes 3-4 kvelder i uka og danseøvelsene var populære og hadde stor oppslutning. Jeg hadde alltid vært en dårlig danser, og det tok tid før jeg våget å slippe meg løs. Men treninga ga resultater og da Arnfinn Vonen og kona hans etter to måneder på Atafu kom til Nukunonu, var de tydelig imponert over danseferdighetene til Ingjerd og meg.

I tillegg kom alt man klarte å oppdrive av jazz og variert popmusikk og så sant rytmen var der, danset man skjorta gjennomvåt.

TEMOTU

Spanjoler på gulljakt

Spanjolernes erobring av Mexico og spesielt Perú førte til en gullfeber som tok helt av. Det var ren og skjær galskap. Det Pizarro og hans gelikere hadde funnet, var så utrolig at det måtte være mer. Alle rykter om nye gullgruver eller funn ble svelget rått. Spesielt i Perú gikk det rykter om øyer med store gullrikdommer vest i havet. De skulle være besøkt av inkaene, men ble for det meste knyttet til kong Salomon og gullet han hadde med til dronningen av Saba – jeg sa det var galskap, ikke sant. For å finne fram til disse gullskattene ble det sendt en ekspedisjon ledet av Don Alvaro de Mendaña y Neyra. Den fant flere av øyene i Salomonøyene, bl.a. Santa Isabel, og fientlige innfødte, men ikke noe gull. Hermed har vi også en forklaring på navnet på hele øygruppa og de spanske navn på øyer og bukter.

Mendaña kom hjem uten gull, men hadde ikke mistet troen på at gullgruvene fantes. I 1595 hadde Mendaña samlet sammen midler til en ny ekspedisjon. Han kom denne gangen til den øya han ga navnet Santa Cruz og kastet anker innerst i bukta som i dag bærer navnet Graciosa Bay. Men på de innfødte språkene i området kalles øya Deni.

Dette er et malariahøl, og i tillegg kommer den lokale febervarianten Santa Cruz-feber som også ofte er dødelig. En rekke spanjoler døde av sykdom, deriblant Mendaña, og mange andre døde i skjærmysler med de innfødte.

En portugiser, Pedro Fernandez de Queirós²³, som hadde vært førstestyrmann på Mendañas skip i 1595, samlet midler, ikke for å finne gull, men for å kolonisere det uoppdagede sørlige kontinent som man trodde måtte eksistere for å holde jordkloden i balanse. Ellers var jo det meste av land på den nordlige halvkule. Queirós bommet på Deni, men kom til Taumako, og har gitt en god beskrivelse av stedet og blant annet av den kunstige øya Tahua. Deretter dro Queirós til øya han kalte Espirito Santo i det som i dag er det nordlige Vanuatu. Hans koloniseringsforsøk på Espirito Santo er en storstilt tragikomedie som venter på sin forfatter.

²³ Vanligvis kjent under den spanske formen av navnet som er Quiros.

Og dermed var spanjolenes gulljakt i Stillehavet slutt.

Sikaiana

Da jeg var tilbake på Nukunonu i 1994 etter seks års fravær, fortalte rektor på skolen der, Luciano Perez, at han på en konferanse hadde truffet noen fra Sikaiana i Salomonøyene. Ikke bare kunne de forstå hverandre, men den muntlige historietradisjonen på Sikaiana gikk ut på at de kom fra Tokelau, og at de hadde delvis like slektslister og annet tradisjonelt stoff som også pekte mot Tokelau. Den tokelauiske historien før europeerne kom, er lite kjent. Men av de få ting som går igjen i den muntlige tradisjonen, er at det var en borgerkrig, hvor Atafu var den tapende part, og hvor den overlevende del av befolkningen på Atafu stakk av vestover.

Et argument for dette er at da europeerne kom til Tokelau for første gang i 1765, var Atafu ubebodd. Bare noen enkle hytter for fiskere fra de andre øyene fantes. Luciano Perez mente at det var sannsynlig at sikaianerne var etterkommere til de beseirete atafuværingene. Jeg syntes dette hørt spennende ut og verdt en tur. Bare det å få undersøke et språk som plutselig hadde blitt delt i to og hvor de to delene hadde ikke vært i kontakt på 200 år, var faglig pirrende.

Derfor landet jeg ett år seinere på flyplassen på Guadalcanal – den største øya i Salomonøyene og åstedet for et av de hardeste slag i annen verdenskrig, og faktisk kanskje det slaget som avgjorde krigen. Hadde japanerne tatt Salomonøyene, hadde de store australske byene vært innen rekkevidde for japanske bombefly. Dette var Stillehavets Stalingrad og Normandie i ett. På flyplassen og langs veien inn til hovedstaden Honiara og i selve byen står det kanoner, tanks, og minneplater over falne. Her skal ingen kunne passere uten å få vite hva som skjedde nettopp her.

De soldatene som USA i 1943 satte i land der hvor i dag Honiaras internasjonale flyplass²⁴ på Guadalcanal ligger, var 8000 unge gutter rett fra rekruttskolen. Med mangelfullt utstyr, avskåret fra forsyningsskipene og uten jungeltrening gikk de inn i et malariahelvete i den tropiske jungelen, slo japanerne og kom ut av jungelen som ryggraden i USAs elitekorps. Jeg tør ikke tenke på den verden vi kunne ha fått dersom de ikke hadde klart jobben sin. En av dem sa seinere: «Abandoned, we did the impossible.»

²⁴ Tidligere Henderson flyplass, oppkalt etter en amerikansk pilot som ble skutt ned tidlig i kampene.

Som en takk for den hjelp de innfødte ga de amerikanske styrkene i kampen med japanerne, har den amerikanske hæren et omfattende vaksinasjonsprogram på Salomonøyene. Spesielt forsøker man å utrydde poliomyelitt som langt på vei er en folkesykdom. Noen år seinere kom jeg i Honiara i prat med to marinesoldater som drev med slik vaksinerings. og nevnte at pussig nok hadde jeg aldri truffet noen av deres kollegaer der hvor jeg jobbet.

«Hvor er det da ?»

«I Temotu.»²⁵

« Nei, dit drar vi ikke, det er for farlig.» var svaret. Så vet dere at der hvor selv US Marines viker unna, der er det norske språkforskere!

Jakten på sikaianerne

Jeg hadde reist til Salomonøyene på lykke og fromme, med *Lonely Planet*-boka for Salomonøyene som eneste bakgrunns litteratur og med den helt riktige antakelsen at alle minoriteter vil ha en gruppe som har søkt lykken i byene og oftest bodde sammen i en bosetning (*settlement*). Det skulle vise seg å stemme.

Da jeg ankom Mendaña hotel og spurte jenta i resepsjonen om hun kjente noen fra Sikaiana, svarte hun smilende at hun var derfra. Nå forsto jeg hvorfor Sikaiana-jentene hadde ord for å være de vakreste av utliggerjentene. Men de har også ry for å være de mest knipske. Antakelig derfor avslo hun - igjen smilende - å være min informant, men hun tipset meg om en sikaiansk bosetning i et område som heter Red Beach. Dro jeg dit, ville jeg sikkert finne noen som kunne hjelp meg.

Salomonøyene er det landet som har flest polynesiske utligger språk innenfor sine grenser: anuta, rennell og bellona (to dialekter av et og samme språk som tales på hver sin øy, men nær hverandre), luangiua, sikaiana, tikopia, pileni og taumako. Pileni og taumako visste man lite eller mer presist ingenting om, ikke engang om det er to språk eller dialekter av ett og samme språk. De andre av disse utliggerne visste jeg var grundig beskrevet med unntak av sikaiana. Seinere fant jeg ut at sikaiana også var mye bedre dokumentert enn jeg ante.

Etter nok et mislykket forsøk på å få den vakre resepsjonsdama til å stille opp som informant, dvs. å bli med meg på rommet og fortelle Sikaiana-historier

²⁵ Marinekorpset ble opprettet som en liten spesialavdeling av John Adams – USAs tredje president – men forble en liten enhet inntil Pearl Harbour. Da ble det raskt bygget opp til en stor operativ enhet sammensatt av ferske rekrutter som fikk sin trening i felten, ikke minst Guadalcanals fjell og jungel.

mot betaling (Hun hadde da et rykte å ta vare på!), gikk jeg ut på byen hvor jeg til slutt fant en taxisjåfør med navnet Moses som jeg leide for resten av dagen for 100 Solomon Islands dollar (den gang omlag 350 norske kroner). Det ble en minnerik tur. De informasjonen vi hadde fått om hvor sikyanerne bodde, var upresise eller rettere sagt gale. Vi havnet i blindveier, kjørte oss fast i diker og var til slutt så møkkete og svette at vi begynte å ligne på marinesoldatene som kjempet der i 1943. Vi havnet i en tikopia-bosetning hvor en svær, fulltatovert tikopia-høvding inviterte oss til kava²⁶ på terrassen. Jeg takket nei med stor overvinnelse, for han virket som en interessant og kunnskapsrik person. Men tikopiakulturen er så godt dokumentert at det ville være tull å gjøre noe forskning på den i forbifarten.

Til slutt fant vi sikaiana-bosetningen. En gruppe menn holdt på å bygge et bolighus, og jeg ble stående litt og se på. Det var en rolig og effektiv måte de jobbet på som imponerte. Da vi kom i prat, kunne de fortelle at en amerikansk antropolog, William Donner, hadde vært flere ganger på Sikaiana, lært seg språket og laget en ordbok som var publisert i en foreløpig stensilert utgave. Dersom jeg ville vite mer, var det en mann som het Christian som var den rette å spørre. De pekte på en eldre mann som sto i bakgrunnen.

Jeg spurte Christian om han kunne jobbe med meg noen dager og det var ikke nei i hans munn. I tre hektiske dager samlet jeg all informasjon jeg kunne om Sikaiana fra ham. Noe absolutt bevis for forbindelsen mellom Tokelau og Sikaiana fant jeg ikke, selv om det var noen mer eller mindre klare overensstemmelser i slektslister og i navn på høvdinger og klaner. Heller ikke i språket var det klare og entydige korrespondanser. Men etter en stund, da jeg begynte å se mønstrene i det bildet Christian tegnet, ble det klart for meg at de vanlige rammene for språkkontakt og språkutvikling ikke passet her.

Befolkningen på Sikaiana har normalt vært 200-400. Flere finnes det ikke ressurser til å fø. Etter at mange emigrerte til Guadalcanal, både av ernæringsmessige årsaker og for at barna kunne få bedre skolemuligheter, er antallet sikaianere økt, men ikke på selve atollen Sikaiana. Vi vet at det har vært flere forlis nær atollen. En gang på 1800-tallet forliste et skip fra Kiribati ved Sikaiana og 40 mann av besetningen reddet seg i land på Sikaiana og ble der i flere måneder, noen for alltid. De utgjorde 10-20% av befolkningen. Det

²⁶ Kava – SAM *'ava* er en drikk som består av vann blandet med pulver fra tørkede røtter av pepperplanter. Drikken er mildt berusende og er også en viktig element i ulike polynesiske ritualer. Vaeakau-taumako er de eneste polyneserne som ikke bruker kava.

er i slike situasjoner at det skjer grammatisk og leksikalsk påvirkning mellom språk. Jeg så ingen grunn til å kaste meg over studiet av sikaiana før jeg hadde en oversikt over hva Bill Donner hadde gjort. Jeg kontaktet William Donner, og han sendte meg seinere en rekke av sine publikasjoner og oversikt over sitt materiale.

Vaeakau-taumako

Jeg hadde så vidt begynt å tenke på hvordan jeg skulle gripe dette an og gikk en tur for å samle tankene.

Da kom jeg på at jeg ikke hadde besøkt det nasjonale museet som lå like overfor hotell Mendaña og holdt til i en svært så liten og forfallen bygning. Men jeg følte at jeg om ikke annet enn av høflighetsgrunner burde stikke innom det. Der var det ingen besøkende, bare Patricia som var guide, kassadame og *fac totum*. Etter en stund kom vi til en liten monter hvor det øverst sto skrevet *Pileni*.

«Vet du noe om Pileni», sa jeg med lett skjelvende stemme.

«Ja, jeg er jo fra Pileni», svarte hun.

«Kan du språket?»

«Nei, jeg var knapt et år da vi dro derfra og til Deni²⁷. Men søsteren min Ruth Nuboa vokste opp på Taumako.»

«Hvordan er språket på Taumako? Er det likt det på Pileni?»

Kolsap semsem («Nesten det samme.») svarte Patricia på pijin – det engelskbaserte blandingspråket som fungerer som kommunikasjonsspråk mellom folk med ulike morsmål i Salomonøyene. Mer om dette seinere.

«Vel», sa jeg, «kontakt Ruth og si at hun og mannen hennes er invitert på middag kl. 7 i kveld på Mendaña hotell.» Det var dengang Honiaras beste spisested.

Vi hadde knapt jobbet en time etter middagen, før jeg forsto at her var mitt liv for det neste tiår fastsatt. Her var et polynesisk språk som var helt ukjent og udokumentert, og som antakelig ville dø ut eller bli kraftig endret i åra som kom, og som det hastet å få beskrevet. Det kriblet i meg ved tanken på alle grammatiske og språkhistoriske lekkerbiskene jeg kunne finne i det ukjente.

På en måte var arbeidet med samoisk og tokelauisk mye enklere enn det jeg nå skulle ta fatt på. Begge språkene tales innen et klart avgrensbart geografisk

²⁷ Deni kalles øya på vaeakau-taumako. Vel så vanlig er det spanske navnet Santa Cruz.

omåde, og de er på hvert sitt område enerådende. De hadde ingen nabospråk som de kunne ha blitt influert av.

I Temotu-provinsen helt øst i Salomonøyene er alt annerledes. I hele provinsen er det 17.000-20.000 innbyggere fordelt på et ikke klart antall øyer – det avhenger av om det er flo eller fjære. Det er også minst 12 språk der. I noen tilfeller kan det være uklart om vi har å gjøre med ulike språk eller med dialekter av ett og samme språk. I Salomonøyene har vi to hovedgrupper språk:

Austronesiske språk . En undergruppe av dem er de polynesiske språkene.

Papuaspråk. Språk som man antar er beslektet med noen av språkene på Papua Ny Guinea.

Inntil Åshild Næss tok fatt på et grundig studie av äiwoo på Reef-øyene og inntil Brenda og Dan Boerger i sammenheng med deres Bibeloversetterarbeid fikk dokumentert natügu – det største språket på Deni - var det stor uenighet blant forskerne om språkene på Deni og Reeføyene var papuaspråk eller austronesiske. Det første virket av flere grunner usannsynlig bl.a. fordi det meget magre materialet man hadde, ikke viste noen klar forbindelse til noen av de uomtvistelig ikke-austronesiske språkene(= papuaspråk) lenger nordvest i Salomonøyene.

I dag kan vi kort og godt fastslå at alle gåtene i hovedsak er løst og at vi har minst 13 ulike språk i Temotuprovinsen og at de alle er austronesiske:

- Polynesiske språk: anuta, tikopia, vaeakau-taumako.
- Vanikoro- og utupuaspråkene: tre på hver øy, men av dem er to på hver øy talt av nokså få.
- Reef og Deni språkene: äiwoo på Reeføyene og engdewu, nalögo og natügu på Deni.

Dette gir 13 språk, og i tillegg kan det være dialekter av natügu som kan være så avvikende at de snarere bør oppgraderes til selvstendige språk. Dialekten på øya Malo er en mulig kandidat til en slik forfremmelse. Nalögo vet vi foreløpig lite om.

I motsetning til de overveiende enspråklige Samoa og Tokelau, har vi i Temotu en flerspråklig verden hvor nabospråk er like forskjellige som norsk er fra urdu, enda det bare er noen hundre meters vassetur fra det ene språket til det andre. Og slik synes situasjonen å ha vært de siste 500 år, muligens lenger. Dette kan vi slutte oss til ut fra to ting:

1. Da portugiseren Queirós kom til Taumako i 1606, var språket der polynesisk og etter all sannsynlighet vaeakau-taumako.
2. En rekke stedsnavn i Vaeakau er umulig å forklare ut fra vaeakau-taumako, men lar seg lett forklare ut fra äiwoo.

Tilsammen synes en rimelig forklaring på dette å være at i alle fall seinest omlag 1500 etter vår tidsregning var äiwoo og vaeakau-taumako etablerte i Vaeakau og Reeføyene om ikke nødvendigvis på nøyaktig de samme øyene som i dag. Nifiloli synes etter tradisjonene og de tidligste skrevne kilder til tider å ha vært delvis äiwoo-talende. Ngäsinue har ved siden av sitt äiwoonavn også et polynesisk navn Fenua Loa («Det lange landet»).

Etter møtet med Ruth Nuboa i 1996 begynte jeg å planlegge framtidig feltforskning på pileni som var navnet språket ble omtalt under i lingvistiske oversiktsverk og populære reisebeskrivelser. Navnet var ikke heldig valgt og slettes ikke dekkende for synet til de som var morsmålstalere og måtte være de som hadde størst rett til å bestemme hva språket skulle kalles. De var klar over at språket forekom i to hovedvarianter, nemlig den som ble snakket på øyene i Vaeakau med unntak av Nupani som hadde en egen dialekt, men som med unntak av én taler var udødd. Den andre hovedvarianten var språket på Taumako. Da vi foreslo å kalle språket deres vaeakau-taumako, fikk det umiddelbart full støtte.

En slektning av Ruth Nuboa, *honourable*²⁸ Tom, var blitt valgt inn i distriktsforsamlingen og var over telefon instruert av Ruth til å ta seg av og hjelpe oss når vi kom med flyet til Lata. Når jeg sier vi mener jeg med det Ingjerd Hoëm og meg selv. Jeg visste altfor lite om stedet vi skulle til og trengte en god sosialantropolog og en erfaren feltforsker ved min side. Og Ingjerd og jeg hadde vært sammen i felten før.

Den som ikke møtte opp da flyet landet i distriktshovedstaden Lata, var *honourable* Tom. Vi spurte etter ham og fikk vite at han sov ut rusen etter et fyllekalas dagen før. Seinere traff vi ham en gang og da var han nesten edru.

²⁸ *honourable* ”ærede” betegnelse på medlemmer av regjeringer og nasjonalforsamlinger.

Men vi skjønnte at vi ikke kunne satse på ham. Hans politiske karriere ble for øvrig kortvarig. Da vi kom tilbake fra Pileni, var han ikke lenger *honourable*.

Hva skulle vi så gjøre? Jeg husker ikke hvem som fikk ideen, men jeg tror det var Ruth. I alle fall tok vi kontakt over radio med Charles Bice Mete som var sekretær for eldrerådet på Pileni. Han lovet å ta imot oss og sørge for mat og bolig – selvsagt mot betaling.

Vi fant ut at det om noen dager gikk et skip fra Lata til Vaeakau og Reeføyene, og der ville Charles plukke oss opp og ta oss med til Pileni. Jeg hadde i mellomtida pugget alt som stod i Lonely Planet-boka om Temotu og øyene så jeg hadde en viss peiling på geografien. Turen med skipet *Temotu* var behagelig, men forførerisk, for vi opplevde ikke hvor farlig og upålitelig transporten kan være i området. Ofte må man i høy sjø reise over 100 km i små plastbåter. Det kan lett gå galt og det gjør det da også ofte. Distansen fra Lata til Ngatado i Reeføyene er omlag 70 km, men på vår tur brukte vi 16 timer. Først kjørte vi melkerute rundt Deni. Man la ikke til ved noen kai, men kastet bensinfat, plastbokser og passasjerer overbord utenfor landsbyen de skulle til. Så måtte de svømme med sakene sine inn til land. Og det var oftest noen hundre meter.

Ved en senere anledning hørte vi på radioen om et skotsk ektepar som var på jordomseiling og hadde kastet anker utenfor Utupua. Mannen stupte så uti for å svømme i land og halveis til land sa det plopp og borte var han. Halvparten av ham ble funnet noen dager etterpå. Jeg forstår ikke folk som våget å svømme i dette hai- og krokodilleinfiserte havet.

La meg for ordens skyld kort informere om kosedyrene i strøket.

Haier er det en rekke typer av og tommelfingerregelen er at de store haiene som holder til utenfor revet er de farligste, men de små haiene innenfor revet er snille. Regelen må nok modifieres noe. Blant annet ble en kvinne som fisket på revet mellom Pileni og Nifiloli bitt i baken av en hai og mistet ene rumpeballen, men overlevde.

I Temotu har man et litt ambivalent forhold til haier. På den ene siden vet man at de er farlige, på den andre siden tror de at haier er inkarnasjoner av døde menneskers sjel og følgelig må behandles med respekt.

Da var piggrokke (*stingray*) mye verre. Skulle man ved en feil tråkke på en slik – de var helt umulige å se når de lå stille på bunnen og gikk helt i ett med sanden – var man ille ute. De var livsfarlige. Spissen på halen kunne trenge gjennom huden og sprøyte inn en lammende gift som oftest var dødelig. Den kjente australske produsent av naturprogrammer for TV Steve Irwin ble drept for noen år siden av en piggrokke.

Nesten like farlige var de nokså små steinfiskene som var enda vanskeligere å se der de lå som andre steiner på havbunnen. Barn og eldre folk kunne dø av giften i piggene og selv for voksne, sterke mannfolk var det en uhyre smertefull opplevelse å tråkke på en steinfisk.

Av krokodiller har man to slag: saltvannskrokodiller og ferskvannskrokodiller. Desverre er ikke krokodillene så nøye med å overholdet vannskillet og saltvannskrokodillene kan dukke opp hvorsomhelst i havet – de kan svømme over 1000 km.

Og så har jeg helt glemt at Reeføyene har en skikkelig kvelerslange, en av *boa*-familien. Men den sover om dagen og plager sjelden mennesker.

Tilbake til turen vår til Reeføyene.

Da det ble mørkt, kastet *Temotu* anker i en bukt og vi la oss sammen med de andre passasjerene på dekket, på toppen av styrehuset og hvor det ellers lot seg gjøre. Om morgenen startet skipet opp igjen og ved åttetida ankret vi opp i Mohawk Bay ved Ngatado. Og der ventet Charles og hans venn George. De kjørte de oss via en liten stopp på Nifioli til Pileni hvor halve befolkningen, dvs. omlag 50 små og store ønsket oss velkommen med et *malamake e lavoi* «God dag!».

Det er vanskelig å fatte hvor liten verden er på Pileni. Å gå rundt øya tok 30 minutter dersom man gikk sakte, å krysse over øya fra øst til vest tok fem minutter. Pileni var ikke vant til å ha hvitinger på besøk og slettes ikke forskere. Det kom klart fram da vi skulle forhandle om betaling for tjenester.

For det første var et opplegg med en fast døgnpris som omfattet kost og losji greit nok, men man ville ikke ha noe rullerende opplegg. Etersom Ingjerd og jeg ble plassert i mannshuset (Ja du leser rett!!) på øya, var det naturlig at pengene gikk til felleskassa som ble bestyrt av Charles, mens pengene for mat

gikk til Charles og hans familie ettersom han og kona sørget for alle måltider. Det tok en stund før vi forsto at Charles ikke skilte særlig skarpt mellom sine og fellesskapets midler. Ved seinere anledninger ble dette et betydelig problem.

Det var klart at vi representerte en ny og helt uventet inntektskilde, og eldrerådet hadde daglig møter hvor de tenkte ut nye inntektskilder. Noen av disse var i og for seg rimelige, som f.eks. betaling for historier de fortalte (stykkpris) og timebetaling for ordboksarbeid og for nedskrivning og oversettelse av historier tatt opp på bånd.

Men vi hadde ikke ubegrenset med penger og det ble klart at vi på ett punkt måtte si «Stopp!» Og det gjorde vi da de forlangte avgift for svømming i lagunen. Vi ga klar beskjed om at det nå var slutt og at vi i tilfelle de vedtok denne badeavgiften, ville vi slutte å bade i lagunen.

Mannshuset er ikke noe sentralt element i polynesiske kultur og forekommer stort sett bare i de polynesiske samfunnene som har nær kontakt med melanesiske samfunn. Der er mannshusene et sentralt kulturelement. Unge ugifte menn bor der inntil de gifter seg. Mannshusene er store, tradisjonelle hytter, normalt de største i landsbyen, og eldre menn kommer dit om morgenen og er der til kvelden eller de overnatter der også for kortere eller lengere tid. De eldre mennene skal lære opp de unge i tradisjonell kultur og mannshusene er på mange måter en skole eller utdanningsinstitusjon.

Hos polyneserne var mannshusene mye mindre integrert i utdanningen av de unge mennene og fungerer mer som møteplass for eldrerådet, for allmøter og som bolig for gjester uansett kjønn. Mannshusene er små hytter og peker seg ikke på noen måte ut.

Vaeakaukulturen

Mens overgangen fra Samoa til Tokelau i det store og hele var uproblematisk og bestod i justeringer av detaljer, så var møte med Pileni litt av et kultursjokk. Språket i Vaeakau er polynesiske om enn med mange avvik, men de knøttsmå samfunnene er så fattige og avvikende i struktur at vi er i en annen verden.

La oss ta det språklige først. Her er noen sentrale ord i samoisk og vaeakau-taumako som viser forskjellene:

vaeakau-taumako	samoisk	betydning
<i>thaunga</i>	<i>fale</i>	«hus»
<i>tuambe</i>	<i>tele</i>	«stor»
<i>lavo</i>	<i>lelei</i>	«god»
<i>akahu</i>	<i>másina</i>	«måne, måned»
<i>taveli</i>	<i>fa'i</i>	«banan»
<i>thapeo</i>	<i>leaga</i>	«dårlig»

De kulturelle forskjeller er enda mer påfallende og vektleggingen er helt ulik. Her skiller vaeakau-taumako seg grunnleggende ut fra de andre polynesiske språksamfunn og går sammen med de omliggende austronesiske språk som til vanlig kalles noe upresist for melanesiske språk.

Sterkt forenklet kan vi si at forskjellene går på maktkriterier og tidsperspektiv. De polynesiske språksamfunn utenom Vaeakau er i bunn og grunn basert på en aristokratisk modell hvor slektslistene kan gå – mer eller mindre pålitelig – 20-30 generasjoner tilbake, og hvor de brukes som avgjørende argumenter for eiendomsrett til jord og til titler.

De melanesiske samfunn er basert på personlig rikdom og man interesserer seg ikke for hvordan og hvorfra midlene kommer. Men en rik person, - en bigman - må stadig bevise sin rikdom ved å holde store fester, fellesmåltider for en landsby o.l.

I et melanesisk samfunn er familiehistorien mindre viktig og stort sett holder det å kjenne til hvem faren og bestefaren var for å vite hva man eier og har rett til. På Pileni var det ikke lett å merke at man var i et bigman samfunn fordi samfunnet var så utrolig fattig. Jeg hadde mange flere ting i min koffert enn hele øyas befolkning samlet hadde.

Bortsett fra matmangel og vannmangel var Pileni et behagelig sted å arbeide. Vi var velkomne og var et velkomment underholdningstilbud. Øya er så liten og det er nesten ingen ting som skjer. To femåringer som slåss kan få alle – store som små – til å stikle sammen.

Lata

La meg først påpeke at det som følger er en beskrivelse av Lata 1997-2004. En av mine doktorander (Anders Vaa), som har vært der noen år seinere, forteller at det har vært en betydelig vekst, bl. a. med flere nye hotell. Men her følger en beskrivelse av det «klassiske» Lata.

Lata ligger på Deni, er hovedstaden i Temotuprovinsen og er et høl. Provinshovedstaden har en halv hovedgate: på ene siden butikker og offentlige kontorer, på den andre et jorde som brukes til fotball- og cricketkamper og et lite matmarked under et svært tre. Det er også en bakgate med butikker, et bakeri og en knøttliten restaurant med glorete bilder av mormonske byggverk i Utah på veggene og fire bord og av og til litt mat: kalde kokosnøtter, fisk og frityrstekte søtpotetbiter eller kylling og ris og kaffe. Prisen er det ingenting å si på, 5-10 kroner for et måltid. Problemet er at de ofte ikke har noe av det som står på menyen unntatt kokosnøtter. Vennlig foreslår de at vi går til nabobutikken og kjøper mat der og tar med tilbake til kokosnøtta.

Ellers er det lite å gjøre i Lata unntatt å passe seg for myggen som sprer en av verdens farligste malariavarianter. Stedet hadde to bomuligheter: *Luelta Resort* og *Government Resthouse*. Luelta hadde før borgerkrigen i 1999-2003 noenlunde bra standard med elektriske vifter på rommene, en bra restaurant og en bar²⁹. Det siste var en blandet fornøyelse. Fulle folk er sjelden hyggelige og i alle fall ikke på Salomonøyene. Der er de faktisk livsfarlige, spesielt dersom de har skytevåpen og det hadde de før og under borgerkrigen.

Da den regionale, hovedsakelig australskdominerte fredstyrken RAMSI (*Regional Assistance Mission to Solomon Islands*) i 2003 rykket inn og fikk stoppet borgerkrigen, beslagla de våpnene og stengte baren. Turistene som alltid har vært få, sluttet å komme og da baren ble stengt, sluttet også lokalbefolkningen å komme. *Honourable* Simon som eide stedet, lot det systematisk forfalle. Han tok ut hver cent han kunne på gjestene uten å investere noe på oppussing, så det ble verre og verre for hver gang jeg var der. Det var et eldre ektepar som passet på stedet, delte ut rom og nøkler, vasket etter gjestene, skaffet doruller og annen service. De ble etter hvert kjent med meg og gjorde alt for at jeg skulle trives.

²⁹ Illustrerende for standarden var et stort oppslag som forbød "roaming among the tables".

Den andre bomuligheten var Government Resthouse som klart var verre. Det hadde mye av noe Luelta ikke hadde, nemlig rotter. De var overalt og rottene løp rundt beina på en når man vasket seg. Stedet mangler vifte i taket og hadde et interessant, men til tider krevende klientell, bestående av lokalpolitikere som ønsket penger og var sultne på nytt fra den store verden.

To store spenningsmomenter ved besøk i Lata var om strøm- og vannforsyningen virket. Luelta har egen vanntank hvor de samler regnvann, og har et klart pluss her. Dersom strømmen går, dvs. dersom generatoren ikke virker, blir det mørkt, utrolig mørkt. Og de deilige viftene på Luelta som gjør nettene behagelig, ja dagene også, stopper og rommet blir i løpet av noen få minutter forvandlet til en badstue.

Lata er stedet hvor man venter, venter på fly eller båt, på visumsforlengelse eller forskningstillatelse. Problemet er at det er ingen gode steder å vente. Man kan sitte på terrassen på Luelta og slå mygg – og likevel klarer noen djevler å bite deg – og røyke. I bakgatene kan man kjøpe øl diskret pakket og helst levert ut bakdøra. En god bok er ikke å forakte.

Å være lingvist på Deni kan være ganske morsomt, ikke minst når man tar seg en kveldstur innover i Graciosa Bay. Folk hilser med et *nimla* om de snakker natügu, og selv om min samtalekompetanse stopper etter to-tre setninger, er de fornøyde. For ingen utlending utenom bibeloversetterekteparet Brenda og Dan Boerger kan noe av språket deres. Og på toppen av det hele kan jeg uttale de i Stillehavssammenheng rare vokalene deres - norsk æ, ø og å være prisert!

Folk fra Reeføyene – äiwoone - kommer med et smilende *pevaio* (eller *bale* eller *monile* om det er seinere på dagen) for å signalisere at de vet at jeg kan litt av språket deres. Og innimellom høres et *malamake e lavoï* fra folk fra Vaeakau eller Taumako. Da føler jeg endelig at jeg kan svare dem på et nivå som anstår seg en språkforsker.

Det kan ha mange fordeler å kunne morsmålet til dem man snakker med, og det kan endre forholdet til andre mennesker. Ta for eksempel Mary, forværelsesdama til TDA (*Technical Development Aid*). Mary hadde lenge et noe anstrengt forhold til meg. En gang da jeg bodde på Government Rest House, måtte jeg i hurten og sturten forlate stedet fordi kapteinen på Yadina hadde bestemt seg å dra om kvelden til Reeføyene og ikke neste dag som tidligere kunngjort. Det var ingen jeg kunne gi nøkkelen til, så jeg måtte legge

den igjen på senga mi og dra. Problemet var at da husbestyreren kom tilbake, var nøkkelen borte. Og da jeg kom tilbake til Lata, var Mary på meg. Hun trodde jeg hadde stjålet eller rotet bort nøkkelen som hun hadde ansvaret for og sikkert hadde fått kjeft for tapet av.

Mary hadde kort sagt blandete følelser overfor meg. Jeg sier blandete fordi hun var en slektning av Priscilla (se nedenfor s.xx) og dermed hadde en positiv binding. Men stort sett var hun reservert, og når hun snakket om meg og Priscilla, var det i nokså tendensiøse og ikke helt sømmelige ordelag. Mary visste hva hvitinger er ute etter!

Mary og jeg hadde alltid snakket engelsk sammen. Hun behersket det godt, og det var greit som nøytralt forretningsspråk. Jeg visste ikke hvor hun kom fra, men regnet av en eller grunn med at det måtte være Deni. Så var det en dag jeg traff en ungdom fra Taumako utenfor Marys kontor i Lata. Han og jeg begynte å prate og selvsagt på Taumako-dialekten. Mary fikk hakeslepp og sto bare og glante og utbrøt *Leké! Leké!* «Oi! Oi!» Dette var hennes morsmål og så snakket denne hvitingen Even det!

Mitt og Marys forhold ble ikke det samme som før! Og kanskje glemmer hun nøkkelhistorien en dag også.

Lata er en ny by – kanskje snarere et tettsted - og ble grunnlagt som provinshovedstad i 1950-åra. Den er oppkalt etter den polynesiske sjøhelten Lata som også var en nykomling her, brakt hit av polynesiske innvandrere østfra – forfedre til de polynesiske uteliggersamfunnene – for 700-800 år siden. I polynesiske mytologi er Lata den store sjøfareren, en sjøens landnåmsmann, eventyrer og oppdagelsesreisende, men først og fremst sjømann.

Graciosa Bay ser antakelig om lag slik ut som da Mendaña og hans skip seilte inn her i 1595. Beretningen om deres besøk er som tidligere nevnt, en orgie i vold, intriger, bedrag og de fleste andre vanlige dårlige sider ved arten homo sapiens.

Når jeg rusler i varmen nedover veien til bunnen av Graciosa Bay, kjenner jeg igjen flere landsbyer fra beskrivelsene hos Mendaña. Innerst i bukta hvor fortet til spanjolene lå, er det en vakker bekk som kommer fra fjellene med perlende friskt og kjølig vann. Før pleide jeg å ta et kveldsbad i en kulp i

bekken, men etter at jeg fikk høre at litt for mange store og ikke minst små badegjester hadde blitt krokodillemiddag der, har jeg sluttet med det. Kulpen var ikke så innbydende lenger.

NATUREN OG HAVET

På en av mine stillehavsreiser hadde jeg med meg Joseph Conrads *Lord Jim* som lesestoff. Jeg har lest mange beskrivelser av denne del av verden, utallige reiseskildringer, og jeg har forsøkt å formidle mine egne opplevelser av varmen, fuktigheten, luktene, fargene, kveldsstemningen og morgenfriskheten. Men bare hos Conrad har jeg funnet beskrivelser som med ord klarer å formidle det som egentlig bare der og da kan oppleves på kroppen.

Hvem kan forstå samoanernes '*o le taimi o le alisi* «sirissenes time» som ikke har sittet i et samoisk kokehus mens lyset raskt glir bort, orkesteret setter igang, den stekende varmen viker og man sanser nattekjølighetens første, vare kjærtegn?

Så plutselig eksploderer trærne rundt deg i et intenst lydshow som virker som det ingen ende og ingen grense har.

Men det var Tokelau som først trollbant meg med sin natur, kransen av småøyer på revet rundt lagunen, fjernt fra resten av verden, bare med det uendelige vide havet utenfor. Det sies at stedet ikke passer for klaustrofober. Jeg skjønner det ikke helt, men har opplevd hvitinger – alt fra dansker til newzealendere - som blir redde når stedets ensomhet og isolasjon demrer for dem kombinert med de innfødtes totale bekymringsløshet.

Jeg husker en piknik-utflukt på Nukunonu med bading og helstekt gris. Og en gris tar det tid å gjennomsteke. Derfor ble det mørkt. Et newzealandsk ektepar med to barn rundt 5-7 år ble tydelig engstelige etter som mørket omsluttet oss og det ble spist og drukket kasser av øl og noen flasker vodka. Da vi danset og sang på tilbaketuren, falt de mest berusede stadig vekk i vannet, og newzealenderne var redde for at folk kunne drukne, og at barna kunne begynne å drikke, og at de ikke fikk pusset tennene før de la seg. Vi kjørte på grunn noen ganger, men vi kom nesten hele hjem.

En gang hadde jeg hatt noen slitsomme dager i Lata med lite mat, varmt og myggfullt rom og lite fornuftig å gjøre utenom det å vente. Like foran meg lå en nokså hasardiøs båtferd til Reef-øyene. Selv inne i Graciosa Bay hadde bølgene skumtopper. Mens jeg ventet på båten, satt jeg under et tre nede på stranda. To griser var bundet fast til nabotreet og gryntet forventningsfulle til meg, to

splitternakne guttunger på 6-8 år lekte Tarzan i treet over grisene, havet var så blått, så blått, og ute i det blå lå øya Malo som en grønn juvel i blåheten. Akkurat da tenkte jeg at for øyeblikk som dette er jeg villig til å tåle hva som helst. Kanskje skulle jeg om et par timer bli haimat. Men akkurat der og da bekymret det meg ikke.

I Salomonøyene og spesielt ute i den avsides Temotu-provinsen lengst i øst, kan båtturer være virkelig tøffe. En ting er de nedslitte og lite sjøsterke lasteskipene som mangler alt fra matsservering til toalett og hvor du er stuet sammen med mennesker og dyr – mest griser – og bagasje så det ofte ikke er spørsmål om sove- eller sitteplass, men om det i det hele tatt finnes ståplass. Dessuten får selv nokså små bølger skipet til å rulle som om det skulle gå rundt.

Men når jeg skal det siste stykket fra Lata til Vaeakau og Reeføyene, er det oftest ikke noe skip. Da er det 70 km over nokså åpent hav. I stille vær kan det være en hyggelig tur, men det er bare så sjelden stille vær på denne strekningen. I vind og høye bølger kan turen være ganske skremmende når framkomstmidlet er en liten plastbåt med en liten påhengsmotor. Jeg har kommet fram gjennomvåt og mørbanket, og flere ganger underveis har jeg følt at nå kullseiler vi. Jeg bruker aldri redningsvest her for jeg vil ikke ligge i vannskorpa og duppe som lekkerbisk for haiene. Dette er nemlig et område stint av haier. For noen år siden fikk et fiskelag fra Matema 70 haier på en natt. Nei, skal jeg kullseile her, vil jeg gjøre alt for å drukne snarest mulig før haier og det som verre er (for eksempel krokodiller), begynner å spise meg.

Det er mange grunner til at jeg igjen og igjen må tilbake, og det på tross av slitsomme reiser og primitive forhold som ikke blir lettere når åra blir flere og Parkinson blir verre. «Hvor lenge har du tenkt å holde på med disse reisene dine», pleide fastlegen min å spørre når jeg kom for å fylle reiseapoteket mitt. Så hvorfor gjorde jeg det?

En gang høsten 2003 måtte jeg reise i to døgn med båt fra Lata til Honiara. Flyet jeg skulle ha reist med, var som vanlig innstilt på ubestemt tid. Skipet jeg måtte dra med, het Baruku og er muligens den verste lørja i Salomonøyene, og det sier ikke lite. Selv de innfødte prøvde å unngå å ta den selv om den var billig. Båten var overfylt med folk og om lag 60 griser. Men jeg og noen andre jeg kjente som Lawrence, direktøren for nasjonalmuseet, og Benjamin Tua, ivrig og alltid optimistisk amatørlingvistikkstudent fra Vanikoro, hadde funnet

plass på taket av styrehuset. Heldigvis var det stort sett regnfritt på turen og lite vind – Baruku aner ikke hva sjødyktighet er – og vi hadde det bra unntatt når vi skulle på do, for da måtte vi åpne en tung jernluke, klatre ned en leder på utsiden av skipet, og så karre oss inn på skipet igjen for så å klatre helt til bunns hvor det var det verste toalett jeg har opplevd. På golvet fløt avføring i urin overalt og det var uklart hvor dyp avføringssjøen var. For å yte sitt bidrag måtte man plassere et bein på hver sin vegg og slik skrevende over pølen skulle man gjøre sitt og unngå å ramle nedi avføringen. Det var forøvrig ingen dør til rommet og døråpningen var full av trengende og skuelystne.

En natt begynte det å regne. Det var ingen annen råd enn å klatre ned på dekket og finne ly. Men hva med plass? Jo, et sted var det nesten en hel kvadratmeter plass mellom pappesker og gamle sovende koner og noen yngre med spebarn. Ville jeg fortsatt klare å legge meg og sove på så liten plass? Det var med stor tilfredshet at jeg neste morgen kunne fastslå at jo, det kunne jeg.

Men det var ingen grunn til å klage på stillehavsstemningen på turen. Etter et døgn kom vi til den store øya Makira, og Baruku begynte å kjøre melkerute, satte av og tok opp folk og varer i hver landsby langs kysten. Makira hadde i gamle dager et dårlig rykte. En invitasjon til middag der var tvetydig. Det var ingen garanti for at man ikke selv var hovedretten. Men nå var den gamle kannibaløya blitt ett av de fredeligste stedene i Salomonøyene. Under borgerkrigen 1998-2003 var alt fullstendig rolig på øya.

La meg mens jeg er der, nevne en annen kuriositet ved flyplassen på Makira. Den er et jorde hvor det holder til mye griser, og når flyet fra Honiara til Deni av og til må mellomlande på grunn av passasjerer eller bensinmangel, er hovedoppgaven til flyplasspersonalet å jage bort grisene fra landingsbanen.

Om kvelden kom vi til en landsby hvor folk fra Tikopia hadde en bosetning. Disse er de mest tradisjonelle av alle polynesere. Det var en opplevelse å se dem komme padlende ut i sine små, uthulte trestammekanoer for å bringe og hente folk og gods. En svær bensintønne ble heist ned, og en gammel mann som var aleine i kanoen, tok imot og balanserte den, tilsynelatende uten problemer, foran i kanoen.

Midt i alt dette kom en solnedgang over Makiras åser som er noe av det vakreste jeg har sett, et fargespill koreografert med små hvite skyer som spilte sammen med land og sjø til en estetisk opplevelse som var så sterk at jeg helt

glemte å ta bilde av underverket. Men ethvert bilde ville blitt blekt i forhold til det jeg hadde i hodet mitt.

«SYDHAUSKJÆRLIGHET»

En ting er fundamentalt når du er i felten: Forelsk deg ikke! Dette er mitt og sikkert de fleste andre ansvarsbevisste professorers obligatoriske og nødvendige påbud til unge studenter og forskere som skal ut for første gang. Det er et klokt råd som man har mye nytte av å følge. Men mon tro om de fleste gamle feltforskere har holdt seg til det? Jeg har det ikke.

Første gang jeg kom tilbake fra Stillehavet, kom til min overraskelse mange av mine bekjente – også de mer pripne – og trakk meg til side og spurte forsiktig om det var sant alt de hadde hørt om polynesernes frie sexliv. Først da ble jeg klar over hvor sentralt dette er i vår sexmytologi og har vært det siden kaptein Cooks dager.

Mytene ble en viktig del av våre forestillinger om Stillehavet og har vært dyrket i alt fra pornografiske teatertablåer i London seint på 1700-tallet og fram til Bengt Danielssons bok *Sydhavskjærlighet* fra 1954. La meg innrømme det med en gang: Jeg føler meg like lite kompetent til å si noe om polynsisk sexliv som om norsk eller fransk. Men ut fra det lille jeg vet, er vi på dette feltet temmelig like verden over.

Polynsisk erotikk derimot er en opplevelse, flørten, leken, de forsiktige kjærtegnene, stemningen. Eller dansen.

Dersom jeg skulle trekke fram noe som på en norsker virker uvant, så er det at med hensyn til alt erotisk går det heller fort i svingene i de varme stillehavsnettene. Kanskje det er det som har fått mange, både leg og lærd, til å snakke om det ville, uhemmete sexlivet i Polynesia.

Dronning Salamasina på Samoahadde en bror. Forholdet mellom bror og søster er noe av det mest tabubelagte i polynsisk kultur, men faktisk mindre sterkt på Samoa enn på Tokelau og Salomonøyene. Men det var overalt restriksjoner som blant annet gikk på at man ikke måtte vise hud, dvs blotte seg, og heller ikke kunne bror og søster spise i samme hus, og i alle fall måtte de være plassert med ryggen mot hverandre så de ikke kunne se den andres spising.

Så var det en gang at Salamasina gikk seg en tur i skogen og satte seg ned under et tre for å hvile. Hun sovnet og vinden kom og blåste vekk bladskjørtet hennes. Og så kom broren hennes og ser plutselig det mest forbudte, nemlig den nakne søsteren. Da sier Salamasina de ordene som ble og fortsatt er et av de mest anvendte ordspråk i samoisk kultur, og som sier mye om samoisk livsholdning: *'A 'ua teu ia ma teu, 'a 'ua fai ia ma fai*. «Dersom du vil dekke til, dekk til, men dersom du vil gjøre det med meg , gjør det.». Den dypere mening er: «Ta valg i vanskelige situasjoner og bestem deg lynraskt.»

Og nå passer det å komme med historien om Moana.

En kveld i Apia hadde min daværende student Ingjerd Hoëm blitt bedt ut på dans av en samoisk venn. Jeg følte et visst ansvar og hadde ikke lyst til å la henne gå ut, spesielt fordi jeg kjente mannen hun tenkte seg ut med. Resultatet ble at jeg ble med som en slags anstand, noe danseparet til nød kunne akseptere. Da vi kom fram, gikk jeg i baren. Derfra kunne jeg ha oversikt over hele dansegulvet. Men etter en stund begynte jeg å kjede meg, og da en pen og tekkelig kledd ung kvinne bød meg opp til dans, ble jeg med ut på dansegulvet. La meg skyte inn at det ikke er problematisk å se hvem som er «gode» kvinner og hvilke som er prostituerte. Og Moana var definitivt «god».

Etter et par danser, fastslo Moana at jeg skulle bli med henne hjem. Hennes familie bodde ute ved flyplassen. Opplegget hennes var klart: «Først må du bli med hjem og møte foreldrene mine, så kan vi sove sammen, og i morgen drar vi til den andre siden av 'Upolu og leier oss inn i en av luksusferieleilighetene der. Og så blir jeg med deg til Norge og hilser på familien din der.»

Jeg sa at jeg ikke var overbevist om at kona mi ville ha besøk av henne, men dette ble med et fnys avvist som en uvesentlig bagatell.

Dette gikk litt fort for en gudbrandsdøl, så jeg fant Ingjerd og kavaleren og sa at rollene var skiftet, og at de fikk sørge for at jeg kom hjem noenlunde hel. Mang en norsk sjømann har sikkert fått sitt syn på polynesiske kvinner formet av slike opplevelser.

Og så var det Ailigi.

Jeg møtte henne på Atafu i 1983. Hun var venninne til Faletolu, kona i huset. Ailigi stakk av og til innom for å spille kort. En av de siste dagene der dro vi på

piknik til noen idylliske småøyer på andre siden av lagunen. Vi spiste, svømte, pratet og spilte volleyball. Først ved femtida tok vi fatt på hjemturen.

Det var en vidunderlig tilbaketur over lagunen i frisk vind og begynnende kveldskjølighet. Ailigi og jeg satt foran i kanoen, stakk hender og ben lett ned i det varme vannet som skummet rundt kanoen, pratet om alt og ingenting, holdt hverandre i hånden og hadde det bare godt.

I 1986 var jeg tilbake på et kort besøk på Atafu, men verken så eller så etter Ailigi.

Først i 1994 hadde jeg igjen et lengere opphold på Atafu. Etter noen dager spurte jeg MaryAnn, - kona i huset der jeg bodde - om Ailigi. Joda, hun bor her på Atafu, var svaret. Kan du si til henne at jeg gjerne vil se henne, sa jeg til MaryAnn. Nei, sa hun, hun vil ikke se deg. Hun vil at du skal huske henne slik hun var første gangen dere møttes. Nå føler hun seg gammel og stygg.

Forholdet mellom en mann og en kvinne betegner samoanere med ordet *vá* «mellomrom». Det betegner kjærlighet, forelskelse, vennskap og kombinasjoner av disse og egentlig noe annet udefinerbart godt noe. Det bare er der.

VAEAKAU

Vaeakau består av seks øyer: Matemá, Mgalumu, Nifiloli, Nukapu, Nupani, og Pileni som ligger som en krans rundt det store revet, faktisk Stillehavets største rev. Nupani har jeg ikke besøkt og Mgalumu er en sandbanke bare sporadisk bosatt av én familie.

Her er seks skisser fra de fire andre atollene. I hvilken grad de kan plasseres i en genre, er meg i grunnen ganske likegyldig. De er skrevet mens alt var ferskt og nytt.

Kvinnene på Matemá

Fra Matemá er det kvinnene jeg vil huske.

Det er få kart hvor man vil finne Matemá. Øya er bare noen få mål i utstrekning og det bor bare 50-60 mennesker der. Åshild Næss og jeg kom dit første gang en junidag i 1998 etter en slitsom tur i en liten båt i høye bølger på et langt fra stille Stillehav. Åshild var nokså medtatt etter turen fra Lata så vi hvilte noen timer før vi dro videre og, drakk fra ferske kokosnøtter, og jeg vandret rundt mellom idylliske palmehytter og sanset varmen og vennligheten hos menneskene. Kanskje bidro dette første møte til at Matemá har en spesiell plass i hjertet mitt.

Matemá ligger ikke ensomt til. Fra øya ser man åsene på naboøyene. Men havet og revet rundt øya innbyr ikke til besøk. Når jeg er på Matemá, føler jeg at jeg både er helt isolert og midt i verden. Matemá er forskjellig fra alt annet. Det er som alt er litt vakrere der, sanden hvitere, graset grønnere, solnedgangen mer fargesprakende og havet blåere.

Kvinnene på Matemá er spesielle. I alle aldre. Fra de brune lattermilde ungjentene med spede lemmer og små begynnende bryst under T-skjorta, til de gamle konene som bare ikledd et lendeklede vandrer stolte og ranke rundt med dampende pipe og hengebryst og nyter langsomheten, havbrisen og barnebarna. Og så de midt imellom, kvinnene som har gjort Matemá kjent i folkediktingen. Det er fra Matemá at heltens elskede kommer, det er der de mest ettertraktete kvinner bor, det er dit at ingen kone liker at mannen drar. Og en mor fra Matemá er noe man er stolt av.

Jeg har ofte undret meg over hva kvinnene på Matemá har som andre kvinner mangler. Kanskje er det deres raushet og en sanselighet som bryter alle firkantete og åttekantete begreper, som faller utenfor alt. Det er Elize med den brune, deilige huden, det er Nancys bløte styrke og det er øynene til Sera. Jeg tror jeg vil huske dem når jeg har glemt de fleste andre kvinner i livet mitt.

Barna på Nifiloli

Fra Nifiloli er det barna jeg vil huske. Først var det ankomsten. Charles Bice Mete og jeg kom i båt fra Pileni en ettermiddag i strålende vær. Da vi kom fram til stranda utenfor skolen, sto alle barna oppstilt i sine nyvaskete skoleuniformer. Sangen tonte imot meg da jeg vasset i land. Det var laget et stort program med velkomsttaler, sang og takketaler. Jeg må tilstå at jeg hadde store problemer med takketalen. En klump i halsen, en veldig stor en, og tårer som piplet fram, gjorde det ikke lettere. Jeg følte meg mottatt som en konge, og det hadde jeg ikke opplevd før og heller ikke siden.

Mellom sangene ble jeg bedt om å lese høyt fra boka som Ingjerd Hoëm, Åshild Næss og jeg hadde utgitt med historier fra Pileni. Historiene var muntlige og hadde blitt tatt opp på bånd og transkribert og oversatt. Jeg begynte å forstå hvor viktig dette var for dem at en hviting kunne deres språk. Noen år seinere ble jeg tatt med rundt i Honiara av tre menn fra Taumako. Vi gikk inn i butikk etter butikk og snakket vaeakau-taumako, og andre som var i lokalet, kom og spurte forundret: Kan hvitingen virkelig språket deres?

Den første historien jeg leste var en humoristisk dyrehistorie. Slike historier er en viktig del av den muntlige fortellertradisjonen deres. Barna lo så de nesten falt av stolene. Så ba to av sønnene til Clement Natei meg om å lese en historie deres nylig avdøde far hadde fortalt meg. Forsamlingen ble helt stille og nå var det andre enn meg som gråt. Plutselig fikk jeg en følelse av at det jeg drev med var meningsfullt og ikke bare en faglig egotripp.

Og så var det Mathilde på sju år som hver morgen klokka seks kom med nydelige friske blomster og plasserte dem i tomme ølflasker og pyntet arbeids- og spisebordet mitt med dem. Jeg gledet meg til hun kom, og satt og nøt den omhyggelige dekoreringen hennes som et hellig morgenrituale. Igjen noe jeg aldri har opplevd før eller seinere.

Det var en liten gjeng fjortenårige gutter som ofte stakk innom meg om kveldene og vi satt og pratet foran huset mitt. Etter en stund kom vi fram til en

ordning hvor vi først pratet på deres språk en stund så jeg fikk trening i det. Deretter snakket vi engelsk for at de skulle få trening i det.

En kveld vi satt og pratet, spurte Custus om jeg ikke kunne fortelle dem om da jeg var barn. Og jeg fortalte om livet på en fjellgard i Venabygd uten strøm og innlagt vann, om turer til skolen på ski om vinteren, om arbeidet i fjøset med samme type fjøslykt med parafin som vi hadde i hytta bak oss, om vannkjøring om vinteren, om karding og spinning av ull for å få tråd til å strikke gensere, om griseslakting før jul og mye annet. Guttene satt som fjetret, aldri har jeg hatt et så lydhørt publikum. Dette hadde de ikke ventet seg.

Huset mitt på Nifiloli lå sammen med lærerboligene, og jeg hadde lærerne som nærmeste omgangsfeller. Mot slutten av oppholdet foreslo jeg at jeg fikk overta undervisningen i morsmålet i en uke. Her var det ingen lærebøker, men læreren måtte skrive dagens tekst på tavla og deretter kopierte elevene den. Flere av lærerne advarte meg og sa at jeg ikke måtte ha for store forventninger, for mange av elevene var så dumme at de knapt kunne alfabetet.

Jeg startet undervisningen med å gjennomgå lydene i morsmålet deres og hvordan de kunne skrive dem. Mot slutten av uka fikk de som oppgave å skrive en tekst, f.eks. et eventyr, en beskrivelse av familien sin, en fisketur de hadde vært på, osv. Alle leverte, tekstene var velkrevne og med en konsekvent ortografi og et levende språk. Hadde man ikke visst bedre, kunne man ha trodd at de i årevis hadde gjort dette hver uke.

En ettermiddag på Nifiloli satt jeg i huset mitt og skrev på PCen. Da kom to gutter på 8-10 år og satte seg og så på. Nå må det innrømmes at jeg stort sett skriver med én finger – det er ikke mye touch-system. Da hørte jeg den ene gutten hviske til den andre ”Skal man ikke egentlig bruke alle fingrene når en skriver på maskin?” Hvor i all verden hadde han lært det?

En annen uforglemmelig ting på Nifiloli var doturene. Jeg sto alltid opp ved femtida, og takket være at magen min fungerer som et kronometer, legger jeg halv seks i vei med toalettpapirrullen i hånda. Jeg må gå gjennom halve landsbyen og deretter videre på sandstranda inntil jeg kommer til enden av øya og ser over det smale sundet som skiller Nifiloli fra Fenua Loa. Her er mannedoen, og jeg setter meg ned på stranda og nyter soloppgangen. Å skite i

soloppgangen er kanskje ikke noe for reisebrosjyrer, men det er faktisk en fantastisk naturopplevelse.

En tur til Nukapu

Jeg visste at en tur til Nukapu kunne bli vanskelig, og at mange båter hadde problemer med å nå dit. Noen hadde forsvunnet for alltid med mann og mus.

Så utilgjengelig er Nukapu at det sjelden eller aldri kommer hvitinger dit. Både kvinner og barn var skye. Da jeg om kvelden skulle vaske meg, var det plassert en stor rund trepalle utenfor gjestehuset hvor jeg bodde. En bønne vann og et kokosnøttskall til å helle vann over hodet med, utgjorde dusjen. Da jeg skulle begynne å helle vann over hodet, kom 15-16 småroller og satte seg på rekke i skredderstilling. De skulle se på forestillingen «Hvit mann vasker seg». Jeg spilte min rolle best mulig og fikk stor applaus da jeg hadde tørket meg og gikk inn i huset.

Nukapus moderne historie er litt mer dramatisk enn historien til naboøyene. En gang tidlig på 1800-tallet skal øya ha vært utsatt for et angrep fra Tonga. Dette prøvde jeg å få vite mer om, men resultatet var magert. Hele hendelsen var innarbeidet i tradisjonelle eventyrfortellinger. Da gamle Sera Vaoli skulle gi sin versjon, virket det mest som eventyr alt sammen, og jeg begynte å tvile på om det virkelig hadde vært noe tongisk angrep.

Derimot var historiene om drapet på biskop Patteson et funn av muntlig tradisjon. Jeg ble også vist stedet hvor han ble drept og graven han ikke ble lagt i. Mer om dette i et seinere kapittel (s. xx-xx).

Da jeg skulle legge meg, ble jeg plassert i en palmebladshytte; hvor det var umulig å henge opp myggnettingen. Jeg håpet inderlig at de som sa at Nukapu var malariafritt, hadde rett.

Neste morgen gikk jeg en tur på den frodige øya. Den har overflod på mat, men ingen penger til å kjøpe bensin, så matvarer kan ikke eksporteres, og folk kan ikke bringes til lege. På ettermiddagen dukket Ross Hepworth³⁰ opp. Han er en av de få hvitingene i provinsen. Han var på vidvanke, skulle til Reeføyene, men

³⁰ Familiehistorien til Hepworth'ene er utførlig behandlet i Irvine 2000 og litt mindre utførlig i Næss&Næss 2007. Jeg anbefaler at man starter med den siste. Den korteste kortversjon er at et engelsk ektepar, trøtte av krigens Europa, starter på en verdensomseiling, kaster anker i Reef-øyene, slår seg ned på øya Ngatado og får tre barn – en pike Tasha—født 1968 og litt seinere to gutter Ben og Ross (tvilinger). Ben var vår mest brukte kjørkar mellom Lata og Reeføyene/Vaeakau og en uvurderlig hjelp med e-post og internett og mat og haugevis med DVDer.

hadde kjørt seg fullstendig bort. Det var ikke helt tillitvekkende, men han hadde en større båt med sterkere motor, og jeg øynet sjansen til en tryggere tilbaketur.

Da jeg også fikk høre at båten vi hadde kommet med, skulle ha med en gravid kvinne og en STOR og meget levende gris og *staka kaikai* «masse mat», insisterte jeg på å få reise med Ross.

Jeg var glad for det. Bølgene var enda høyere enn dagen før og de slo i stor fart mot båten. *Piki mau* «Hold deg godt fast!» skrek min venn Silas gjennom vinden.

Båten med grisen kom fram seint om kvelden. For grisen hadde det nå vært det samme om de hadde gått under eller ikke. Drukningss døden hadde sikkert vært bedre enn å bli levende stekt neste dag. Steking av levende gris er den mest grusomme dyremishandling jeg har opplevd. Jeg holdt ikke ut å være tilstede, men gikk så langt unna som mulig på den knøttlille øya. Dersom jeg hadde grepet inn, hadde jeg bare oppnådd å gjøre min egen arbeidssituasjon umulig. Og grisestekingen hadde ikke blitt innstilt for den beste grisen fikk man jo dersom man stekte dem levende over åpen ild!

Kirketjeneren på Pileni

Kristendommen hadde problemer med å få fotfeste på Pileni og muligens også på de andre øyene i Vaeakau. Det var også først i 1920-åra at den engelske kolonimakten fikk kontroll over området, og misjonærene kunne jobbe i noenlunde sikkerhet der. De gamle gutta beklaget seg over at engelskmennene tok fra dem alle gleder som for eksempel å legge seg på lur og skyte på naboen med pil og bue.

Først rundt 1960 kom det en endring. Da var det de unge mennene som tok saken i egne hender, og veltet og ødela de gamle gudene som var personifiserte i små, bautalignende steiner som var plassert på steinplattformer inne i skogen. Disse ungdommene, som var uten teologisk utdanning, begynte å bygge små kirker, det vil si små hus uten golv, men med vegger av søle klint på flettverk. Videre hadde de regelmessige gudstjenester med skriftlesing av den engelske bibelen og sang av tvilsom kvalitet og opprinnelse.

Jeg ble satt til å lese fra Bibelen fordi jeg hadde bedre uttale og leste mer flytende og det mente de Vårherre ville like.

Ettersom jeg var til stede under nesten alle gudstjenester, og Åshild skulket så sant hun kunne, fikk jeg et godt forhold til kirketjeneren. En kveld kom han til huset mitt og spurte om jeg hadde noe medisin til kona hans som var blitt svært syk. Jeg ble med ham og fant kona utsultet, dehydrert og med sterke smerter. Jeg var overbevisst om at det var magekreft eller noe annet innvendig og skjønnte at her hadde jeg ikke noe å gjøre. Men de hadde satt sine forhåpninger til meg, og jeg tenkte at et par dispril ikke kunne skade, men kanskje til og med gi litt lindring. Så ga jeg henne det.

Neste morgen stilte jeg klokka seks på morgengudstjenesten og hvem kom ikke blid og strålende inn i kirken? Jo, det var kirketjenerkona! Når man aldri før har tatt hvitingmedisin, kan det gi utrolig effekt.

Jeg har ofte lurt på om det er som språkforsker eller som lege eller prest jeg vil bli husket i Stillehavet.

Den nye skolen på Pileni

Pileni hadde ingen skole. Av øyene i Vaeakau var det bare Nifiloli som hadde det. Men i 2003 hadde Pileni fått et flott nytt skolehus fra den australske u-hjelpen. Åpningsfesten ble grundig planlagt. I dager på forhånd hadde man bakt og stekt fisk og griser. Og øvd på sanger og tradisjonell dans, dvs. dans hvor man står på stedet hvil, mens man beveger armer og overkropp. Kvelden før festen ble jeg bedt om å skrive talen som Vaeakaus medlem i provinsregjeringen skulle holde for de australske gjestene.

Festdagen opprant med strålende sol. Alt – eller nesten alt – var vellykket. De australske gjestene ble tatt imot av bemalte krigere med lendekleder og pil og bue som hylte og skrek. Talen som jeg hadde skrevet, ble en gedigen fiasko fordi han som skulle framføre den, ikke kunne engelsk så framføringen ble totalt uforståelig for australierne.

Det ble spist og spist til alle lå der stappmette. I kveldsmørket helte noen utvalgte ned flasker med varmt øl i ly bak hyttene.

Neste dag var øya død og apatisk. Folk satt eller lå og stirret framfor seg. Noen spilte kort. Først etter en stund forsto jeg årsaken til apatien. Man hadde

simpelthen spist opp alt man hadde av mat og – enda værre – brukt opp alt man hadde av vann. Ikke noe å drikke, ikke noe å koke i og intet å vaske seg med. Alt forfalt, selv gudstjenesten ble innstilt.

Etter tre dager uten vask fant jeg det best å dra til Nifiloli hvor det var både mat og vann.

LITT MER AV DET JEG IKKE FORSTO

Såper til besvær (Nifiloli)

Av en eller annen grunn sa alle jentene som kom til huset mitt på Nifiloli for å prate at de var 17 år. Muligens har det sammenheng med at den seksuelle lavalder er 18 år. Vestlige turister som har krafset på småjenter eller smågutter, har angret bitterlig. 13 år i salomoniske fengsler er slettes ingen luksusferie.

Jentene holdt ingen streng avstand. De fleste av dem hadde store, velformede bryster som var lett distraherende når de bøyde seg over meg mens jeg satt og skrev. Den mest velformede av dem alle var Mary.

En ettermiddag da jeg satt aleine i huset og skrev, kom Mary inn. Hun var bare kledd i et langt fra stort nok håndkle. Hun la seg på ryggen i senga mi, trakk håndkleet ned til brystvortene og trakk opp benet så håndkleet gled oppover i den enden. Så sa hun: «Dette er min seng.»

Hva betydde dette og hvordan skulle jeg ta situasjonen?

Jeg svarte at så lenge jeg var på Nifiloli var dette senga mi. Når jeg hadde dratt, fikk hun gjøre sine eiendomskrav gjeldende.

Og deretter konsentrerte jeg meg om skrivinga og forsøkte å glemme Marys svært så deilige kropp.

Etter en stund spurte hun forsiktig om jeg hadde et såpestykke til henne. Det fikk hun, og gikk glad og fornøyd sin vei og episoden var over.

Da jeg et år seinere kom tilbake til Nifiloli, hadde Edward Makiu, nå *number one chief*, ordnet det slik at Mary var min hushjelp og fac totum. «Hun skal gjøre alt du ber henne om,» sa han og gliste. Jeg var litt spent på hvordan dette ville utvikle seg.

Det gikk utmerket. Mary skaffet mat, vasket opp, vasket tøy, holdt det ryddig og var en utmerket språklærer. Men det var litt distraherende å ha henne vrikkende rundt meg. Og så var hun ett år yngre. For nå påsto hun at hun var 16 år.

En dag kom hun og spurte igjen om jeg hadde et såpestykke til henne. Joda, det hadde jeg. Og så forsvant Mary. Uten å si fra til noen, heller ikke til meg og Edward Makiu - han ble riktig snurt over jenta – hoppet hun på en båt og dro til Deni. Med en såpe kan man komme langt her i verden.

Jeg fikk ingen ny hushjelp og savnet Mary. Kanskje møtes vi et sted. Men kommer hun og ber om såpe en gang til, skal jeg si nei.

Kvelden da Manuele Palehau døde (Tokelau)

Manuele Palehau på Nukunonu var anerkjent som den beste tokelauiske historieforteller, og han var Judiths Huntsmans hovedinformant. Manuele Palehau var høyt respektert i det tokelauiske samfunnet, men var samtidig en beskjeden mann som bodde i et lite hus helt ulikt de murkolossene som flere unge bygde for familiene sine. Manuele Palehau bodde der aleine med kona, og jeg rakk bare å besøke ham én gang og da utvekslet vi bare noen høflighetsfraser.

Så var det noen dager etter besøket at jeg skulle ned til butikken for å kjøpe diverse småting. Det var om ettermiddagen, og på baksiden av butikken satt det noen og drakk brennevin. Det gjør man ellers bare på fester og fortrinnsvis organiserte sådanne og ellers i sitt eget hus eller i skjul i skogen. Men nå satt en del samfunnsstøtter og bælma vodka fra kaffekjeler. Av og til reiste en sjanglete person seg og prøvde å si noe, men det ble bare fyllerør. Høydepunktet kom da Tito reiste seg for å holde en tale. Da løsnet lendekledet hans og falt ned, og han hadde ikke noe under. De andre lo så de ikke kunne stå på beina.

Jeg så ingen grunn til å være lenger i fyllekalaset, så jeg ruslet bort til huset vårt. Der var det heller ikke som det skulle være. Hushjelpen satt apatisk i en stol og Ingjerd lå og duppet.

Da kom budskapet om at Manuele Palehau var død. Det ble blåst i konkylier og ropt ut av høvdingsrådets utroper, dvs. pressetalsmann. Men selv om han var syk og gammel, var det ingen ting som tydet på at han skulle ø umiddelbart. Så hvorfor gikk Nukunonu helt av skaftet nettopp da?

Om kvelden og natta lå den døde på en slags lit de parade, og alle på øya kom for å vise ham den siste ære. Spesielt viktig var det at de eldre

familioverhodene, *toeaina'*ene, kom. Utover kvelden så vi gamlinger sjangle bortover veien og forgjeves prøve å holde midtlinjen.

Hva som skjedde og hvorfor var det ingen som kunne si.

Mens vi venter på Ambrose (Taumako)

Da jeg var på Taumako, var et stort bryllup på gang der. Brudgommens familie hadde betalt bryllupsprisen, og etter skikk og bruk skulle brudens familie derfor holde en kjempefest for brudgommens familie. Jeg ble invitert, og ved 10-tida vasset jeg over til Tahua hvor brudgommen bodde og festen skulle være. Festen skulle starte klokka tolv, og jeg ville ha tid til å prate med folk og til å se på forberedelsene. Ved halvtolvtida begynte så brudens familie å bære fram mengder av mat og gaver, svære griser - både levende og helstekte - og titalls store kurver fulle av allslags mat.

Men ikke noe mer skjedde og klokka ble både tolv og ett mens vi satt og svettet i varmen.

«Hva er det vi venter på?» spurte jeg.

«Jo Ambrose.»

«Hvem er Ambrose, er det brudgommen?»

«Nei.»

«Er det en av brudgommens familie?»

«Nei.»

«Er han en av brudens familie?»

«Nei.»

«Men har han en viktig tittel da eller en viktig funksjon?»

«Nei.»

«Ja, men hvorfor må vi da vente på ham?»

«Jo det må vi, vi kan ikke begynne før han kommer.»

«Hvor er han da?»

«Jo, han dro til plantasjonen sin i dag tidlig.»

«Hvorfor gjorde han det?»

«Nei, det er merkelig.»

Og så satt vi der da - to-tre hundre bryllupsgjester - og svettet og ventet. Klokka halv fire kom endelig Ambrose og festen kunne starte. Enda vet jeg ikke hvorfor vi måtte vente på Ambrose, for ingen ville eller kunne fortelle meg det. Ambrose selv satt i utkanten av festen og gjorde ikke noe anne enn å spise og røyke. Har Beckett vært på Taumako mon tro?

Apropos brudepris: Kvinnene i Vaeakau og Taumako syntes det var forferdelig når jeg fortalte at vi ikke hadde brudepris i Norge. Maken til kvinnediskrimering hadde de ikke hørt om. Tenk å gi bort døtrene sine helt gratis. I Temotu setter man bokstavelig talt pris på dem!

Neste historie er fra Deni og illustrerer at i kulturen der og innen natügu-tenkeverden er det tilsvarene uforståeligheter som i de polynesiske kulturene.

Priscilla (Deni)

En ettermiddag høsten 2003, hvor jeg etter 5 års fravær var tilbake på Deni, skulle jeg besøke den nye internetstasjon i Kati, langt inne i Graciosa Bay. Etter å ha gått en halvtimes tid i kvelende hete, regnet jeg med at jeg nærmet meg og jeg spurte en gruppe skolejenter om hvor Kati lå. Joda, en av dem svarte på brukbart engelsk at det skulle hun vise meg, og vi gikk og småpratet inntil vi kom fram. Jeg bodde da på Government Guesthouse, og neste morgen kom et par av jentene fra dagen før innom med papaya og bananer til meg. Jeg var takknemlig, for mat var så og si ikke mulig å oppdrive der. Jeg spurte hvorfor de kom med den. Jo, svarte Priscilla på 16 år, da hun kom hjem i går kveld, hadde hun fortalt moren om møtet med meg, og moren hadde sagt at det var riktig av henne å snakke med meg og å vise meg veien, og at hun skulle stikke innom meg med frukt neste dag.

Etter at skolen var slutt, kom jentene innom, vi pratet og jeg benyttet anledningen til å spørre dem ut om språket deres, en av de mange lokale dialektene av hovedspråket natüngu på Deni. I gamle dager, før engelskmennene kom, holdt man seg her nemlig til sin dialekt og sine marker. Å gå over nabolandsbyens marker var forbundet med livsfare helt opp til 1950-åra. Hver landsby i Graciosa Bay har sin egen dialekt og landsbyene ligger som perler på en snor, ofte bare med noen hundre meters avstand. Seinere, når jeg besøkte internettstasjonen, pleide Tina å følge med tilbake, men ikke lenger enn til grensen for hennes landsby.

Neste gang jeg var i Lata, dukket Priscilla opp med venninnene sine. Hennes tante var rengjøringshjelp på Luelta, og snart flyttet Priscilla inn hos henne. Dermed fikk jeg mye fersk frukt og annen mat, og jeg hadde en intelligent informant når jeg snuste på de lokale dialektene. Men det aller viktigste var at jeg fikk høre all mulig sladder om alle hvitinger og en god del innfødte.

Da jeg skulle dra tilbake til Honiara med Baruku, kom far til Priscilla med en stor kurv frukt. Dessverre kom han for seint, så han måtte returnere med kurven. Etter dette fikk jeg et par e-poster fra Priscilla.

Da jeg kom tilbake i 2004, var det første jeg ble spurt om på Luelta om jeg hadde hørt noe fra Priscilla, og om jeg visste at hun snart kom hjem. Nei, jeg visste ingenting, men så en dag dukket hun opp på skipet Graciosa. Jeg fikk vekslet noen få likegyldige fraser med henne før jeg dro ut til Reef-øyene. Hele tida ble jeg spurt om jeg hadde møtt Priscilla, om jeg hadde snakket med henne og om jeg skulle møte henne igjen.

Den dag idag skjønner jeg lite av dette.

Tingene

Det store problemet er tingene. Det var alle tingene i vår vestlige kultur, en tingmengde så ufattelig stor at vi knapt fattet den selv. Men enda mer konkret var det tingene i våre koffertene. Til sammen hadde Åshild og jeg langt mer teknisk utstyr, medisiner og sårpleieutstyr, og også mer bøker og mer og bedre klær enn det de andre på Pileni samlet hadde. Og dette gjelder alle landsbyer vi var innom.

Når vi dro fra et sted, etterlot vi mest mulig av ting til fri fordeling. Båten vi dro med, var ikke kommet langt fra land før de fordelte alt – inklusiv brukte truseinnlegg - seg imellom. Neste gang noen av oss kom tilbake til et sted, tok det ikke lang tid før vi så gamle og unge sprade rundt i våre tidligere t-skjorter.

Under vårt første besøk på Pileni i 1997 ble som jeg alt har nevnt, Ingjerd og jeg plassert i mannshuset. I 1998 da jeg kom til Pileni sammen med Åshild, ble vi to plassert i pandanusbladhytta til Charles hvor vi hadde hvert vårt soverom. I tillegg hadde hytta et forrom (uten arbeidsbord og stoler!) hvor vi spiste og arbeidet.

Charles og familien sov i en knøttliten hytte og laget mat sammen med nabokonene. I tillegg fikk vi ei tjenestejente som holdt hytta vår så noenlunde ren og ryddig og som vasket tøy og hjalp til med matlagingen. Hun het Sera og var en 17-18 år.

Sera hadde ikke noen stor arbeidsbyrde, og hun hadde god tid til å prate og til å gjøre ingenting. Etter en stund begynte jeg å forstå at Sera likte å prate med Åshild og meg selv om vi i livserfaringer og kunnskaper var maksimalt ulike. Egentlig var det ikke så rart, for nye underholdningstilbud var få og små. Etter hvert utviklet det seg et mønster. Ut på kvelden ved ti-tida gikk de fleste og la seg. Etter en stund stilnet den gradvis lavere kveldspraten. Bare Sera og jeg ble sittende på en enkel benk – en planke med to tømmerstokkben i hver ende – og pratet om løst og fast.

Sera var født på Pileni og hadde bodd der hele sitt liv. Med unntak av noen besøk til markeder og andre fornøyelser på naboøya Nifiloli hadde Sera aldri forlatt Pileni. Alt hun visste om den store verden var basert på tilfeldige bilder i gamle australske ukeblad som hadde forvillet seg til Pileni eller bilder og billedbøker som jeg hadde med. Fraværet av en felles referanseramme for tusenvis av ting fra min verden var helt uviktig. Bare ett bilde gjorde inntrykk og var noe hun kom tilbake til flere ganger. Det var et flott vinterbilde med snøkledd fjeld, åser og lier og godt kledde norske skiløpere. Sera fant bildet skremmende og bare tanken på kulda som hun aldri hadde opplevd, fikk det til å gå gysninger gjennom henne.

Noen dager seinere betrodde hun meg hva hennes største ønske var. Jo, det var et stort håndkle som bare var hennes. Jeg sa at det var et ønske som nok kunne realiseres.

To-tre ganger i året var det marked på Nifiloli. Disse markedsdagene var sosiale høydepunkter og viktige for samholdet i Vaeakau. Her ble nyheter sirkulert, og alle brakte med seg mye god mat – jordovnstekt fisk og griser og bananer og rotfrukter som var importert fra Deni i anledning markedet. Og det var kortspill om penger og et slags lotto – også om penger. Selvsagt var det bare de eldre og etablerte som hadde penger til å delta, i alle fall mer enn én runde. Men det var også høvdinger som spilte bort alt de hadde. Overhøvdingen på Pileni måtte bli over på Nifiloli fordi han ikke hadde penger igjen til å kjøpe bensin til påhengsmotoren sin.

Kvelden før markedet satt Sera og jeg i den stille tropenatta og pratet. Sakte akte Sera seg bort til meg, la hånden på armen min. “Kan jeg få penger av deg så jeg kan være med i kortspillet på markedet?” spurte hun direkte. “Jo, det kan vel bli en råd med det,” svarte jeg. “Hvor mye penger vil du gjerne ha da?”

spurte jeg. “Tredve *talá*,” svarte hun etter litt nøling. Jeg hadde tenkt meg femti, ja til og med sytti *talá*, og slo derfor til på forslaget om tredve.

Sera var overlykkelig neste morgen da hun fikk pengene. Og hun fortsatte å stråle mens dagen skred framover og hun tapte mer og mer penger. Og på tilbaketuren til Pileni var det en tilfreds Sera som satt foran i båten og ble dynket av skumsprøyten.

Neste gang Åshild og jeg traff Sera var i 2004 i Honiara. Da var hun gift eller muligens bare samboer med en politimann fra Pileni. Hun hadde ett barn og bodde i White River som er bosetningen til vaeakauere i hovedstaden. Der var det bølgeblikkskur og ingen pandanushytter. Det var trangt mellom skura og vått og sølete. Sera så trøtt og dradd ut og det var lite igjen av den glade jenta fra Pileninettene.

Kanskje er her noe av forklaringen på det uforståelige ligger. Det er vi som har tingene, og det er så overveldende mye at vi ikke makter å ta innover oss den enorme makt vi har gjennom vår tingoverflod. På den annen side fatter vi ikke de problemer de andre har når de møter muren av ting vi har forskanset oss bak. Jeg og de andre i Oceania-prosjektet var ikke spesielt oppmerksomme på problemet. Vi forsøkte å finne løsninger hvor vi fastsatte et tak på overføringer ut fra vårt rimelig generøse prosjektmidler og la det fram for den familien eller landsbyen dette angikk.

Om dette var en effektiv og rettferdig måte å betale samarbeidsmiljø og samarbeidspersoner på, kan absolutt diskuteres. Problemet var også at man trodde at vi ville ha et langvarig engasjement og at våre verter kunne basere seg på stadige besøk med ditto betalinger. Det var kanskje ikke så merkelig at folk i Vaeakau hadde problemer med å forstå norsk forskningsfinansiering. Men både John Akeso og Edward Makiu, som begge må regnes blant de mest velorienterte i Vaeakau, bygde begge nye hus for oss og begge forutsatte at nordmenn ville komme gjevnt og trutt til dem.

Kona til John Akeso var litt skeptisk overfor sin manns økonomiske disposisjoner og lurte på hvordan de skulle skaffe skolepenger for barna. Da svarte John at de kunne stole på Even.

Et stort problem for alle, men aller mest for de som bor på utøyer med få inntektskilder, er skolepenger. Salomonøyene er et av de få land som ikke har

skoleplikt. Det fører til at barn i avsides områder generelt og jenter spesielt ikke får selv de mest grunnleggende kunnskaper.

Flere av våre medarbeidere i Vaeakau og Taumako ba oss om vi kunne betale skolepenger for et eller flere av deres barn. i begynnelsen syntes vi det ville være en fornuftig måte å gjenngjelde deres hjelp til oss.

Vi startet med Vida, den intelligente dattera til Charles som var en 14-15 år og hadde i perioder vært både vaskehjelp og språkassistent. Da jeg kom tilbake til Honiara, var jeg spent på hvordan det gikk.

Det gikk heller dårlig. Skolepengene som vi hadde gitt Charles hadde som de fleste midler han skulle forvalte, forsvunnet uten at han kunne redegjøre for hva de var brukt til.

En ettermiddag noen dager seinere banket det på døra til rommet mitt på hotel Mendaña hvor jeg bodde. Det var Vida. Hun kom rett inn og satte seg midt oppi dobbeltsenga. Det var ikke morsomt og viste fattigdommens grelle ansikt.

Da jeg kom til Honiara i 1997 var Mendaña byens beste hotel. I 2003 var det byens sjekkested hvor blant annet medlemmer av distriktsregjeringen var halliker.

Gi oss i dag vår daglige fisk

De første europeiske oppdagelsesreisende som kom til Polynesia, ga klart uttrykk for at de følte at de var kommet til et paradys. Mange forhold bidro til dette: landskapets og menneskenes skjønnhet som passet helt inn i europeernes estetiske idealer, det behagelige klimaet og livsgleden og erotikken som de første oppdagerne oppfattet som hemningsløs frigjort og livsbejaende. Misjonærenes inntog i det 19. århundre skapte imidlertid rifter som aldri ble helet i det erotiske paradysbildet.

Men én ting ble igjen av paradysbilde. Det var frodigheten i naturen og overfloden av mat. Trærne bugnet av grønnsaker og frukt og med en nesten ufattelig variasjon. På Samoa skilles det mellom mer enn 30 ulike banantyper. Og de frodige rotplantene som taro, yam, manioka osv. for ikke å glemme brødfrukttrærne som bugner av store runde frukter når det er brødfrukttid.

Helstekt brødfrukt i jordovn som dyppes i kokosnøttmelk er en delikatesse som ikke kan sammenlignes med noe i europisk kjøkken.

Frukt bugner skogene av og med mango som kongen blant frukter. Når det er mangosesong, setter man seg i grupper på fem til ti personer og hver har en kurv med tyve-tredve mangoer som de suger og slurper i seg så det renner nedover kroppen. Og selv om det er overflod og man kan få kjøpt en kurv med mango for en slik og ingenting, passer man på at mangotyver ikke kommer til. Overfloden på fruktboardet viser seg også ved at citrusfrukter ikke regnes som mat enda skogen er full av sitron- og applesintrær. De så rart på Dag og meg som klatret opp etter sitroner og nesten like sure appelsiner og til og med spiste dem. Forsiktig antydte de at dette var *moli* «sitron, appelsin» og også «såpe». Og når man har vært ute og svømt i saltvann, var en sitron i håret den beste shampo.

Et godt stykke på vei stemmer dagens situasjon med de første inntrykk hos de oppdagelesreisende. På Samoa vil det neppe være nødvendig for en kjernefamilie å jobbe mer enn én eller maksimum to dager i uka på plantasjonen for å skaffe mat for resten av uka. I tillegg kommer at kvinnene driver matauk med det de fant av blekksprut og ulike typer skjell på revet, og voksne menn tar en par timers fisketur i godt vær utfor revet. Det er mulig at dette har endret seg de siste 15 åra, men slik jeg opplevde det var Samoa et slaraffenland med et slaraffenliv som ga nok av tid til åndelige sysler. Og samoanerne har utviklet en kvalitetsmessig imponerende og omfattende muntlig kultur gjennom legender, slektslister, taler, ordspråk, eventyr. Men ikke alle polynesiske øyer var og her slike overskuddssamfunn.

Tokelau var antakelig et tøfft sted å leve inntil New Zealand overtok ansvaret over øyene. Det er svært lite dyrkbar jord og det lille som er, gir liten avkastning. Men i dag er Tokelau sterkt subsidiert av New Zealand og som nevnt har de opprettet en butikk på hver atoll som de forsyner med varer.

Dersom vi går videre til Vaeakau så er det omgitt av store og frodige øyer som Deni, Nenubo og Fenua Loa. Men selve Vaeakau-øyene er knøttsmå og med få dyrkbare og nokså karrige arealer. Det eneste man dyrker i noe omfang, er kokosnøtter og litt bananer. Resten av mat må hentes fra fisk og skjellsanking på revet. Bare ved festlige anledninger steker man en gris.

Første gang jeg var på Pileni i 1997 sammen med Ingjerd hadde vi med oss en sekk på 10 kilo ris. Det var et godt tilskudd til den daglige lille fisken vi fikk. I 1998 da Åshild og jeg var tilbake på Pileni hadde vi med en ny sekk med ris. Etter et par uker ble det uvær så man kunne ikke padle utafør revet for å fiske der og heller ikke på revet var det mulig å fiske. I de siste 10 dagene vi var der, var menyen «Kokt ris» til frokost, lunsj og kveldsmat. Og av og til slang det en sardinlignende fisk.

Det er opp til flere måter man kan se dette på. For det første opplevde vi noe som en stor del av verdens befolkning opplever hver dag. Vi sultet! Og for under 200 år siden sultet folk i Norge i perioder. Ikke lenge, ikke alltid, men med jevne mellomrom.

For det andre er det å sulte en effektiv slankekur!

For det tredje er det behov for to ting for å unngå sult: råvarer å lage mat av og noen som kan og vil tilberede maten. På Samoa er dette ikke noe problem: både menn og kvinner, både små og store deltar med stor entusiasme i matlagingen. På Tokelau er det anderledes: all matlaging til hverdag og fest er kvinnenenes gebet. Mennene er helt hjelpesløse dersom de må kokke. Jeg husker en deilig søndag på Atafu – en av Tokelau-atollene. Kvinnene satt i havbrisen og spilte kort og svaldret og innimellom brast de i latter av munterhet over en litt vågete tvetydighet.

Mennene satt og spilte kort og pratet og ble gradvis sultnere mens kvinnene gjorde ingen tegn til å starte matlagingen. Til slutt reiste øyhøvdingen Amuhia seg, tok en bambusstang og gikk ut på revet for å se om det var noen spiselige skjell og også om det gjemte seg noen småfisk. Fangsten var ikke mye å skryte av – fem småfisker tilsammen på oss to. Tause satt vi og tygget på de rå småfiskene og ante at flere av kvinnene kastet spotske blikk på oss.

Polynesere spiser det meste av sjømat rå. Både fisk og skjell spises enten marinert eller in natura. Marinaden er laget av kokosmelk, presset sitron og saltvann. Bonito blir skåret opp i mindre stykker som soltørkes. Dette er populær turproviant.

I mange polynesiske samfunn går spisingen av rå sjømat langt over grensen for hva vi finner delikat. Jeg gjorde et sterkt inntrykk på mine kollegaer og studenter på Samoa i 1985 da jeg trakk ut innvoldene av svarte sjøpølser,

bøyde nakken bakover og lot de gli ned svelget i en eneste slurp. På samme måte prøvde jeg å få mine kollegaer til å tro at ristete treormer er mye sunnere og mer velsmakende enn Måruds potetgull.

Men uansett – mat er viktig og mye mer enn bare føda. Da det ble holdt et avskjedselskap for Ingjerd og meg på Nukuonu i 1986 sa en av *toeainaene* i slutten av sin tale: «Vi takker dere for at dere spiser den maten vi spiser og ler av de ting vi ler av.»

AVSTIKKER TIL ÄIWOOLAND

Äiwoo – et unikt språk uten aner?

Blant de ubeskrevne språkene i Temotu hadde jeg valgt ut tre som spesielt viktige både når det gjaldt språkernes historiske opphav og deres grammatiske struktur. Disse tre var vaeakau-taumako, äiwoo og engdewu. Engdewu snakkes på Deni av noen få hundre og er klart utdøingstruet. Det er under press ikke bare fra det andre opprinnelige språket på Deni, natügu, men også fra äiwoobosetninger. Äiwoo er klart på hugget også andre steder i Temotu og da særlig på øyene Utupua og Vanikoro. Hvorfor det har en slik imperialistisk karakter skyldes neppe språket, men kulturen og ikke minst äiwooenes sentrale rolle i de gamle handelsnettverkene i Temotu.

Av de tre språkene som ble valgt ut, er vaeakau-taumako nå vel beskrevet av meg og Åshild Næss, og Anders Vaa er igang med beskrivelsen av engdewu. Natügu har vi overlatt til det amerikanske misjonærekteparet Brenda og Dan Boerger. Äiwoo var kanskje det mest gåtefulle og vanskelig å få plassert. Det eneste tilgjengelige materialet var korte ordlister av til dels tvilsom kvalitet. Dette tynne materialet ble fortolket på ulikt vis av forskerne. Noen trodde at det var et austronesisk språk som hadde vært isolert i lang tid og utviklet seg uavhengig av andre austronesiske språk. Andre foreslo at det enten var et papuaspråk, beslektet med språkene i det indre av Papua Ny Guinea eller det var et austronesisk språk sterkt påvirket av papuaspråk eller omvendt et papuaspråk sterkt påvirket av austronesiske språk.

I dag, takket være beskrivelser av språket og tekster som er utgitt av Åshild Næss, har hun og den australske språkforskeren Malcolm Ross kunnet fastslå at språkene på Deni og i Temotu alle er austronesiske. Med unntak av de polynesiske utliggerspråkene som er nykommere i strøket, kom de austronesiske språkene dit med lapitakulturen. Dette løser et problem som har bekymret forskerne. Dersom äiwoo, engdewu, natügu osv. hadde vært papuaspråk, må alle deres forfedre ha krysset den store havstrekningen mellom Makira og Deni. Papuanere er imidlertid noen ordentlige landkrabber og drar ikke ut på lange sjøreiser. Men det gjør austroneserne, og en austronesisk opprinnelse forklarer bosetningshistorien på en enkel og overbevisende måte.

Åshild Næss hadde fått som oppgave å stå for dokumentasjon og beskrivelse av äiwoo. Som det burde framgå av det jeg har skrevet ovenfor, måtte hun starte på bar bakke. For å gi henne litt hjelp i starten, oppholdt jeg meg noen uker på Fenua Loa³¹ – eller Ngäsinuwe på äiwoo - høsten 2003 hvor jeg fikk to informanter til å hjelpe meg å komme inn i den meget kompliserte grammatikken på äiwoo. Den ene var den sympatiske og kunnskapsrike Father Comins Täkilumwâ. Den andre var den ikke fullt så sympatiske og kunnskapsrike Lionel. Både Comins og Lionel fikk timebetaling for sitt informantarbeid. Lionel forlangte at vi startet arbeidsdagen med bønn og at det var en del av informanttiden som han fikk betalt for.

Bønnen ble lenger og lenger for hver dag og Lionel hadde snart ikke noe å bidra med av interesse lingvistisk sett fordi han hadde hengt seg opp i noen merkelige ideer, nemlig at det var noen stumme vokaler som spilte en avgjørende rolle i bøyningssystemet i äiwoo. Men når jeg ba om eksempler på slike stumme vokaler, ble jeg kontant avvist fordi jeg kunne ikke nok äiwoo til at han kunne forklare meg det. Det fenomen som Lionel skulle, men ikke kunne forklare var at vokalene **i** og **u** av og til blir ustemte. Og denne avstemtheten i äiwoo er forutsigbar, dvs. den har ingen betydningsbærende funksjon. Ustemte vokaler er ikke vanlig verken i europeiske språk eller i stillehavsspråk, men er for eksempel ganske utbredt i nordamerikanske indianerspråk.

Selv mord a la Fenua Loa

En morgen kom Lionel svært opphisset til meg og fortalte at ei ung jente på 25 år var død av en overdose malariamedisin. Han var indignert. Ikke over selvmordet fordi det var ingen sjeldenhet at kvinner tok livet. Men det at hun gjorde det på denne nymotens måten. Kvinner skulle klatre opp i et tre og henge seg fra en gren.

Hva heter å begå selvmord på äiwoo, spurte jeg. *Sivita* var svaret. Det betyr egentlig «Hun svingte, hun dinglet». Jeg gjenkjente det feminine prefikset *si-* og spurte om det het *givita* når en mann begikk selvmord. Nei, var svaret, de skyter seg med pil og bue. «Joda, det har jeg hørt om i historier fra gamle dager, men jeg forstår ikke hvordan det er praktisk mulig.» sa jeg.

³¹ *Fenua Loa* "det lange landet" er den polynesiske betegnelsen. I dag er det bare noen få familier helt nord på den ti kilometer lange øya som snakker vaeakau-taumako. Ellers snakker de äiwoo.

Jo, fikk jeg forklart, de avtaler med en kompis at de skal være på et bestemt sted på et gitt tidspunkt og så står vennen i skjul klar til å skyte. For dette får vennen en stor pengesum som han kan bruke til å kjøpe seg fri for drapet.

Det var forresten en gang en mann som hengte seg, sa Lionel. Han hadde blitt sint på kona og skutt henne i baken med en pil – en tradisjonell måte å reagere på i slike situasjoner for sinte ektemenn. Men enten siktet han dårlig eller det var fordi hun var høygravid, i alle fall så døde hun. Og da fant han det passende å henge seg.

«Så da kan vi altså likevel si *givita*,» sa jeg. «Ja, men det sømmer seg ikke etter skikk og bruk hos oss,» sa Lionel. «Menn skal ikke henge seg.»

Selv mord blant ungdommer og spesielt blant unge jenter er altfor vanlig i hele Temotu. Den attenårige datteren til en av mine informanter på Pileni tok livet sitt mens både hun og jeg var i Honiara. Jeg og Åshild Næss ble selvsagt invitert til minnesamværet, og jeg holdt en tale der – jeg var faktisk den eneste som holdt tale på vaeakau-taumako, alle de andre brukte pijin (se nedenfor). Jeg ble også bedt om å ta noen bilder av liket og sørge for at de ble forstørret og laminert (plastbelagt så bildene ikke ødelegges av fuktighet). Innehaveren av den lokale fotoforening på Stabekk var ganske sjokkert over det han oppfattet som makabre bilder. For folk på Salomonøyene ville dette være en uforståelig reaksjon.

Når 1 + 1 = 1

Selv om jeg regnet meg selv som en habil og erfaren språkforsker, klarte jeg ikke å finne ut av pronomensystemet i äiwoo. Da jeg kom hjem og ga materialet mitt til Åshild, måtte jeg si at den delen som omhandler pronomen er bare rot. Heldigvis hadde hun et yngre og mer fleksibelt hode, som så det jeg ikke klarte å se. Nå må det sies at pronomensystemet i äiwoo er ganske spesielt og sjeldent. Blant verdens 7000-8000 språk er det mindre enn 10, så vidt vi vet, som har dette systemet.

La oss starte med entallspronomen:

1. person	<i>iu</i>
1. og 2.person	<i>iuji</i>
2.person	<i>iumu</i>
3. person	<i>inâ</i>

Entall og entall, fru Blom. *iuji* «jeg og du» kan da ikke være entall. Jo, i äiwooland er ikke dette noe problem. La oss se på flertall og se om vi blir klokere av det:

Entall:		Flertall:
1. person	<i>iu</i>	<i>ingo</i> «vi, jeg og andre»
1. og 2.person	<i>iuji</i>	<i>iude</i> «du og jeg og andre»
2.person	<i>iumu</i>	<i>imi</i> «du og andre»
3. person	<i>inâ</i>	<i>ijii</i> «de, han/hun og andre»

Her synes i alle fall flertall å være nesten normalt. Men mellom entall og flertall finner vi det vi kaller segment-økete³² former:

Entall:		Segmentøket	Flertall:
1. person	<i>iu</i>	<i>iungole</i> «jeg og en annen»	<i>ingo</i> «vi, jeg og andre»
1. og 2.person	<i>iuji</i>	<i>judele</i> «du og jeg og en annen»	<i>iude</i> «du og jeg og andre»
2.person	<i>iumu</i>	<i>imile</i> «du og en annen»	<i>imi</i> «du og andre»
3. person	<i>inâ</i>	<i>ijile</i> «hun/han og en annen»	<i>ijii</i> «de, han/hun og andre»

Som vi ser, er den fundamentale forskjellen mellom äiwoo og de fleste andre språk vi kjenner, at det er fire basis-jeg'er. «Jeg og du» er ikke to enheter, men én enhet. Fin hjernegymnastikk dette, ikke sant.

Hvordan jeg nesten havnet i fengsel

En viktig jobb for en veileder som har med seg studenter på feltforskning, er å finne gode bosteder for dem, steder hvor det ikke er for primitivt og hvor samtidig målspråket, dvs. det språket man skal forske på, snakkes og er det vanlige omgangsspråk. Dessuten må det være noenlunde trygt, og det forutsatte at jeg kjente en eller flere personer i samfunnet så godt at jeg kunne stole på dem fullt ut. Men samtidig risikere den vonde opplevelsen av at de likevel ikke var helt å stole på.

I 2005 hadde jeg med meg Anders Vaa og Benedicte Haraldstad Frostad som sammen med Åshild Næss skulle jobbe med analysen og dokumentasjonen av äivoo. Benedicte plasserte jeg hos Ben Hepworth på Natado. Det var ikke noe ideelt sted for äiwoostudier – der snakket man mest pijin og engelsk, men jeg regnet det som et trygt sted, og Ben hadde lovet at vi skulle få ha de to rommene i gjestehuset reservert for oss hele tida vi var i strøket. La meg også

³² Ingen god term, men heller ingen gode alternativer. Næss&Næss 2007 foreslår ”én-utvidet”.

innledningsmessig nevne at Anders og Benedicte aldri hadde vært studentene mine, så jeg kjente begge nokså dårlig. De var sterkt anbefalt av mine kollegaer, og jeg hadde en samtale med hver av dem før jeg tok dem med på prosjektet.

Benedicte var jeg usikker på, men hun gjorde alle tvil til skamme. Jeg tror for øvrig at hun hadde noe av de samme følelser overfor meg. I alle fall hadde hun sagt til Åshild Næss at «jobbintervjuet» med meg hadde vært meget ubehagelig!

Ngatado var forøvrig ikke noe dårlig sted for äwoo-studier. Det var bare 100 meters vassetur til Ngadeli, en liten äiwootalende øy. Og dersom man vasset videre, kom man til Nenubo hvor sjefshøvdingen Geoffrey Vili var en hederskar som tok livet alvorlig.

Etter noen dager dro Ben en tur til Honiara og overlot styre og stell til sin noe obsternasige datter Diana. Diana hadde ingen autoritet og likte dessuten ikke hvitinger – med rene ord en liten rasist. Hun åpnet det ene av de rommene vi hadde leid – i det andre sov Benedicte – og lot noen byråkrater fra Lata bo der. De hadde rikelig med øl, drakk seg fulle og ville inn til Benedicte. Da hun nektet å låse opp døra og slippe dem inn, truet de med voldtekt og skrek og dundret på døra. Heldigvis var noen av dem så pass edrue at de klarte å stoppe bråkmakerne og hindre at det gikk helt galt.

Da det ble morgen, kontaktet Benedicte Geoffrey Vili, og sammen reiste de til meg på Nifiloli. Tilbake på Natado ble vi enige om at Benedicte skulle flytte til Nenubo hvor Geoffrey hadde en knøttliten hytte ved siden av sitt hus. Deretter gikk alt veldig bra for Benedicte, og hun var til og med på nattfiske ved Matemá sammen med Ben. Og ikke bare det, hun ble mer eller mindre formelt adoptert av Geoffrey som regner henne som sin datter.

Anders Vaa hadde jeg tenkt å plassere i Tuwo hos min gamle venn John Akeso som jeg hadde full tillit til. De fleste andre større landsbyer på Fenua Loa var lite aktuelle bl. a. fordi det er mye diaré der – sannsynligvis fordi äiwoone ikke har den polynesiske rensligheten.

Men det var et alternativ til Tuwo og det var den lille og utypiske landsbyen Moloa hvor Moffat Bonunga bodde. Landsbyens innbyggerne hørte hovedsakelig til Moffats familie. Det var med andre ord et dårlig sted for å

studere språklig variasjon. Problemet var Moffat. Han var en sammensatt personlighet. På den ene siden tradisjonalist og moralist, på den andre siden motebevisst både i klær og meninger. For eksempel spradet hans døtre omkring i korte stramtsittende t-skjorter og shorts eller trange skjørt. Han snakket utmerket engelsk og hadde store kunnskaper og hadde til og med vært i Danmark og hjulpet sosialantropologene der med teksting og oversettelser av filmopptak fra Reeføyene.

Vi betalte, etter salomonstandard, bra for hjelp i arbeidet vårt. Informanter, historiefortellere, og oversettere fikk enten stykkpris (125 kr. for en historie) eller timebetaling, vanligvis 10 kroner timen for annet informantarbeid. Vi betalt godt for husvære, mat og i tillegg en rund sum til landsbyen som takk for at vi fikk være der. Vi var med andre ord attraktive gjester, og det var ikke mange andre kilder til cash, så vi var ikke ukjente med høvdinger som kom nattertid og ba om penger til sin landsby. Det var derfor ikke merkelig at Moffat var sur over å bli vraket av oss.

Den interne kommunikasjon mellom øyene i Temotu var radioen, dvs. en radio hvor alle kan høre alt og hvor alt er offentlig. De som husker den gamle fiskeribølgen på norsk radio, vet hva jeg snakker om. Radioen var bare i funksjon noen timer hver dag, vanligvis om morgenen kl. 8-10 og ettermiddagen kl. 16-18 og ellers etter behov. På disse tider var det også fullt av folk i radiohuset som skulle få med seg siste nytt. Noen, som f.eks. Moffat og presten på Nifiloli hadde egen radio, men samtaler på dem var like mye allemannseie som de andre.

Anders Vaa skulle skrive en masteroppgave om grammatiske problemer i äiwoo. Han måtte også ha tekstmateriale for å få eksempler og for å bidra til dokumentasjonen av äiwoo. Han gjorde som han var bedt om, nemlig å få folk til å fortelle historier og seinere skrev han dem ned fra lydbåndopptakene, og til slutt fikk han dem oversatt.

Moffat reagerte på dette. Vi hadde forskningstillatelse for å forske på språket, men vi hadde ikke tillatelse til å samle historier. Det var tyveri av den kulturelle arv til äiwoone, og dersom vi ikke kunne stille med en forskningstillatelse, lå vi tynt an. Jeg ble kalt til radioen for å forklare meg, og deretter hadde Moffat og jeg vår verbale holmgang hver morgen og med et stort publikum. Stemningen ble mer og mer opphisset, og Moffat innkalte til et øyrådsmøte om saken på en skole på Fenua Loa. Han hadde etter vår mening

ingen fullmakt til å gjøre det, blant annet. av den enkle grunn at øyråd eksisterer ikke i landets grunnlov fordi øyer er ikke administrative enheter i landet.

Kvelden og natta før møtet skjedde det noe som jeg ikke tror har hendt før på disse øyene. Til huset mitt på Nifiloli kom det padlende vaeakau- og äiwoo-høvdinge som knapt hadde møttes før, og som kanskje aldri hadde besøkt hverandres øy før disse merkelige folka fra Norge kom.

I møtesalen var det helt fullt da Edward Makiu og John Akeso og jeg kom inn. Nede på stranda lå politibåten, og konstabelen i full uniform holdt håndjernene i ene hånda da han kom inn. Men allerede synet av meg med overhøvdingen på Nifiloli på den ene siden, og varaoverhøvding i Tuwo på den andre, må ha gjort ham litt usikker.

Møtet ble kort.

Jeg påpekte at de administrative enheter i Salomonøyene er stat – distrikt – landsby og at øyer ikke er en administrativpolitisk enhet.

Jeg tok deretter fram et brev fra distriktsstatsministeren hvor alle høvdinge og andre myndighetspersoner i Temotu blir bedt om å yte meg og mine kollegaer all mulig støtte i vårt arbeid.

Da snudde politimannen seg og gikk.

TAUMAKO – ET STED UTENFOR VERDEN

Mange steder jeg har vært på i Stillehavet, har vært avsides og vanskelige å komme til. Ofte har jeg vært eneste hviting på lang tid som har dukket opp der, ofte har jeg hatt slitsomme og hasardiøse båtturer for å komme dit. Men Taumako eller Duff Islands er likevel det mest avsides og utilgjengelige stedet jeg har vært.

Jeg hadde bestemt meg for at dit ville jeg. Av faglige grunner. Jeg kunne ikke være seriøs språkforsker dersom jeg bare beskrev den ene hoveddialekten av et språk, og spesielt når jeg var interessert i språkets historie. Problemet var at det var skrevet lite om stedet, om kulturen og aller minst om språket der. Seinere skulle jeg oppdage at det meste som fantes av informasjon var mer eller mindre galt.

I utgangspunktet hadde jeg to problemer:

- å komme dit og
- å få tillatelse til å bo og arbeide der.

Jeg startet med det andre. Jeg inviterte presten på Taumako og en av de eldste familieoverhodene der som begge tilfeldigvis befant seg i Honiara da til en samtale på Honiara hotell en søndag formiddag noen måneder før jeg planla å reise dit. Tidspunktet var valgt med overlegg. Kom de, var de så interesserte i å møte meg og samarbeide med meg at gudstjenesten måtte vike. Og kom de ikke, hadde jeg en slitsom tid foran meg.

De kom og jeg spanderte så mye Cola de maktet å bælme i seg. Presten inviterte meg til å bo hos seg og jeg takket ja. Å bo hos presten var nesten alltid det beste boalternativ. Det var trygt, og man traff mange og interessante folk.

Da jeg kom hjem til Norge, fikk jeg en e-post fra presten hvor han ba om at 3000 kroner skulle settes inn på kontoen til min gamle venn Charles Bice Mete. Gjorde jeg ikke det, kunne jeg glemme alle planer om å dra til Taumako. Jeg skrev raskt tilbake og fortalte ham at min tiltro til Charles i pengesaker var lik null, og at jeg bare hadde dårlige erfaringer med forhåndsbetaling. Pengene skulle de få når jeg kom til Taumako.

Jeg var ikke helt heldig med mine Taumakovenner fra Honiara. Den gamle og ganske puslete høvdingen Nathaniel var godt over 70, men hadde plutselig funnet ut at han trengte en ny og riktig ung kone. Det tok alt av tid og krefter hos ham så ham så jeg ikke mere til.

Presten, som var ung og sprek, hadde drevet med ting som prester helst bør holde seg unna. Han hadde et lettferdig forhold til det sjette bud, og grunnen til at han var i Honiara, var at biskopen hadde innkalt ham til samtaler i den anledning. At han var sønn til *paramount chief* på Taumako gjorde saken ekstra pikant. Mer om det seinere.

Da jeg kom tilbake til Vaeakau i september, tok jeg kontakt med Taumako over kortbølgeradioen. Sekretæren for eldrerådet, Mostyn Vane, var positiv, vi ble enige om rammene for betalingen, og han lovet å ordne alt. Alt så greit ut og ingen av oss nevnte presten og Nathaniel med et ord. Men så var det å komme dit. Det ene skipet etter den andre varslet sin ankomst, men kom ikke eller valgte en annen rute, så i ukevis satt jeg og ventet og kunne ikke riktig planlegge arbeidet fordi det hele tida gikk rykter om at om to dager går det en båt fra Honiara, om en uke går Yandina fra Reeføyene til Taumako osv, osv.

Alt var bare rykter, ingen skip kom og jeg hadde flyttet til Nifiloli hvor jeg på alle måter hadde det bra og kunne jobbe godt med den varianten av språket jeg kjente best.

Tida gikk og plutselig kom jeg på at Ben Hepworth hadde mumlet noe om at han gjerne kunne kjøre meg til Taumako. Ettersom han er en av de beste båtførere i strøket og dessuten hadde et godt kompass med satelittnavigering, en sterk motor og en god båt, tok jeg en dag kontakt for å spørre om han kunne bringe meg dit. Fra et spontant «Selvsagt!» som førte til at jeg flyttet til Ngatado igjen, avtok hans entusiasme dag for dag, været var for dårlig, han måtte absolutt i kirken den søndagen, eller kanskje måtte han noe annet.

Men endelig, en strålende søndagsmorgen hvor sjøen lå stille som et speil og alle værguder smilte, la vi i vei før klokka seks. Foruten Ben og meg var Bens kone Meriam og en unggutt med på turen – man reiser aldri aleine i båt over så lange strekninger. I tilfelle uhell er det alltid en andrepilot med. Over hundre kilometer er langt i en liten båt og man føler seg litt ensom og liten når det plutselig går opp for en at her er man midt ute på selve storhavet i dette bittelille nøtteskallet.

Været var perfekt og etter et par timer dukket de høye fjellene på Dufføyene opp i det fjerne. Det var en fantastisk opplevelse å se dette eventyrriket av øyer vokse til en vegg i horisonten. Det er akkurat slik polynesiske øyer skal være i vår og deres mytologi: nydelige sandstrender, frodig skog, høye fjell og elver fulle av friskt, kjølig vann. Og mat i overflod fra både land og sjø. Og så mange øyer det var og så store! Når man kommer fra de flate små flekkene i Vaeakau, var dette et eventyrrike. De fleste av Dufføyene er i dag ubebodde, men ifølge sagn og eventyr var det ikke slik før. Hvorfor drar ikke folk hit fra de fattige småøyene i Vaeakau hvor man med ikke altfor lange mellomrom direkte sulter?

Langsamt nærmet Taumako seg, og jeg gledet meg til land etter nesten fem timers båttur. Nå viste det seg at Ben ikke hadde vært der før – det var derfor han og kona ville en tur dit – og da han også hadde bommet på lavvannet, gikk det ikke bedre enn at vi kjørte rett på revet så det sang. Med felles anstrengelser fikk vi båten av revet og kjørte litt rundt før vi gjorde et nytt forsøk med enda dårligere resultat. Nå satt båten skikkelig fast på toppen av revet.

Selv om det var søndag, hadde folk på land nå lagt merke til oss og kom vassende utover, ledet av *paramount chief* Cruso Kaveia på 89 år. Han var en flott polyneser, høy og kraftig. Jeg begynte også å vasse innover, og det er langt fra revet til land på Taumako så jeg var både varm og sliten da jeg endelig kom på tørt land.

Like før stranda kom en liten, gammel mann løpende ut til meg, grep hendene mine og nikysset dem og foreslo at vi skulle bytte t-skjorter. Jeg visste ikke helt hva jeg skulle gjøre, men jeg var definitivt ikke innstilt på noe bytte.

Da kom Alfred som skulle bli en sentral person i mitt Taumako-eventyr, og fastslo ganske direkte at gamlingen var splitter pine gal og ba han pelle seg vekk. Så fikk vi drikke fra friske kokosnøtter, og jeg fikk anledning til den første praten i skyggen av et stort tre mens sterke ungjenter bar bagasjen min på hodene sine inn fra revet.

Så kom Alfred bort til meg. Han skulle bli en viktig hjelper i arbeidet mitt der. Uten Alfred hadde jeg aldri fått gjort alt det jeg fikk gjort på de 25 dagene jeg regnet med å ha til rådighet

Alfred hadde plassert meg på klinikken, et av to hus på øya i vestlig stil med dører og solide vegger. I motsetning til tradisjonelle palmebladshytter er slike hus som Verdensbanken har dynget på mange uland, en pest og plage. Stort sett er de kompakte veggene bare egnet til å skape en badstue stappfull av mygg.

På Nifiloli er husene bygget for lærerne og deres familier. På Taumako er det to slike hus. Det ene huser kontoret til Alfred, medisinalageret og radiostasjonen mm. Alfred var selvlært på det meste – også som sykepleier og lege hvor han hadde mye praksis og enda mer sunn fornuft. Han var derfor også godt likt og høyt ansett i lokalsamfunnet, og ingen ønsket en erstatting med bedre utdanning.

Det huset jeg skulle bo i, var huset der Alfred og hans familie egentlig skulle bo. Men kone og barn nektet plent å bo langt inne i skogen blant mygg og spøkelser. Huset hadde stått tomt lenge og var gjennom møkkete. Alfred feide gulvet og la noen plastpresenninger der det skulle være soverom. Etter litt påtrykk fikk jeg også en hodepute og en pandanusmatte som litt mindre klamt underlag. I tillegg hadde jeg et lagerrom som kunne låses og til og med en nøkkel til låsen, en stor kombinert stue og arbeidsrom og noen stoler og en deilig terrasse.

Huset lå som sagt helt i utkanten av landsbyen Taumako. Taumako er navnet både på den største øya og på den ene landsbyen som ligger der. Det er to andre landsbyer: Den kunstige øya Tahua rett utenfor Taumako og Kahula på den andre siden av øya. Plasseringen hadde få fordeler og noen ulemper. Fordelene var at jeg etter en ukes tid ikke ble forstyrret så mye av tilfeldige og noen ganger tvilsomme gjester, og så var jeg nabo til klinikken med øyas eneste brukbare radio. Ulempene var at huset var varmt både dag og natt, det var minst like mye mygg som jeg hadde hørt fortalt, og det gjorde det umulig å jobbe etter mørkets frambrudd.

Jeg tok på meg langarmet skjorte, langbukser, sokker og lue, skrudde på lyset i stua og satte meg ut på terrassen med en sigarett, og håpet å holde myggen unna så noenlunde. Det gikk ikke, og selv med all verdens giftige myggmiddel smurt over alt, ble jeg stukket og kunne bare be om at lariam-medisinen virket.

Lariam er den eneste medisin som virker mot den farligste typen malaria, men den kan ha skumle bivirkninger og føre til alvorlige psykoser. En mann i det

amerikanske fredskorpset fikk det for seg at han kunne vasse og svømme hjem fra Salomonøyene til USA da han i siste liten ble stoppet. Men tilbake til de taumakiske netter.

Første uka kom det jevnlig besøk både ettermiddag og kveld; folk som ville se bilder av familien min og prate om løst og fast. Noen unge menn kom også for å spise opp restene fra middagen. Et par av dem syntes å ha en appetitt uten bunn, og kom nesten hver kveld for å spise. Jeg kalte dem Knoll og Tott. De var sjarmerende naive i sin uskyldighet og kom med de mest utrolige spørsmål om hvite kvinner Ved siden av mat var kvinner og sex deres store interesse. Ja, også fotball.

Knoll var nylig gift og nøt *the pleasures of the holy matrimony*. Han gikk rundt med et salig smil som selvsagt pirret hans jomfruelige venn som tydeligvis ikke hadde draget på damene. Han hadde et klart behov for sexualundervisning, men fikk bare dulgte antydninger og uutgrunnelige smil fra sin venn. Han spurte om han kunne bli med til Norge, og om jeg kunne fikse jenter for ham der, og om norske jenter var like pripne og jomfrunalske som jentene på Taumako. Det siste tydet på at han ikke skjønnte mye av nærmiljøet, for jenter på Taumako har ikke noe rykte for spesiell høy seksualmoral.

Det er typisk for store deler av Salomonøyene at menn og kvinner har lite kontakt. Menn snakker med menn og kvinner snakker med kvinner. Slik er det også i Vaeakau og Reef-øyene. Men på Taumako var det den normale polynesiske verden jeg kjente fra Samoa og Tokelau. Når jeg ble kjent med folk, kunne jeg uten problemer snakke med kvinner i de familiene jeg hadde omgang med. Ja, av og til kom nabokonene aleine innom for å ta en prat på verandaen.

En av de første kveldene da jeg skulle legge meg, banket det på døra og en ung fyr sa at han hadde med to jenter til meg. Jeg hørte fnisende latter i bakgrunnen og fastslo at han brukte eiendomsformen *mau* «til deg» som betegner foreløpig eller tidsbegrenset bruk og ikke *mou* «til deg» som betegner fast, ikke tidsbegrenset eieforhold. Med andre ord: bruk-og-kast opplegg. Jeg sendte dem hjem uten nærmere diskusjon, la meg og fikk ikke flere tilbud. På slutten ble faktisk kveldene med myggen ganske ensomme, medbrakte bøker var utleste og PCen virket bare når det var sol. Men hundene – stillehavssamfunnenes pest og plage – gjorde at jeg ikke våget meg ut på livet aleine.

Tilbake til ankomsten. Etter at jeg var vel installert i huset, hadde jeg et uformelt møte med høvdingrådet. De syntes opplegget mitt var greit, betalingen for hus, mat og vask helt akseptabel og bidraget til lokalsamfunnet i orden. Mest inntrykk på dem gjorde nok min beherskelse av språket deres. Gamle Wilson kom hver kveld ved femtia for å høre meg prate hans morsmål. «For» som han sa, «jeg må bare høre en hvit mann snakke språket mitt. Det hadde jeg aldri trodd jeg skulle oppleve.»

Det var også en annen grunn til hans besøk. Han hadde hele livet trodd at Amerika og Europa var naboer. I en samtale om Norge kom dette opp, og jeg fortalte ham at mellom Europa og Amerika lå det et stort hav. Dette fikk Wilson til å forandre sitt verdensbilde, og han forsikret meg at han var meg evig takknemlig fordi han i så høy alder hadde lært noe så nytt og spennende. Temaet ble aldri uttømt, og ofte satt vi to på stranda i solnedgangen og kveldsbrisen og tegnet verdenskart i sanden.

Dersom jeg ikke hadde kunnet språket deres så godt, hadde jeg neppe fått lov til å komme dit og forske, i alle fall ikke på så gode betingelser og med så god hjelp fra de lokale. For jeg oppdaget snart at høvdingrådet ikke hadde all makt. Her var folket og folkemøter en viktig faktor, og ga de ikke sin tilslutning, hjalp høvdingenes støtte lite. Mot slutten av møtet med høvdingene fikk jeg vite at det skulle være folkemøte om saken samme kveld, og om det ble ja til mitt forskningsopplegg, avhang helt av folkemøtet.

Møtet begynte ved sjutida og varte i fire timer hvorav de to første var grilling av meg. Nå hadde jeg etter noen timers observasjon funnet ut at språket på Taumako ikke er mer forskjellig fra vaeakau-dialekten enn norsk er fra dansk. Det vil si at de forsto meg uten problemer og jeg forsto dem stort sett bra. Etter at jeg hadde holdt en lang tale på vaeakau-dialekten, var begeistringen enorm. En hviting som snakket deres språk, det var helt utrolig. Jeg følte at med denne talen var slaget vunnet. Men grillet ble jeg:

«Hvorfor støttet Norge et slikt prosjekt?»

«Hvor mye regner du med å tjene på prosjektet?»

«Hvilke baktanker har Norge, og hvor mye regner Norge med å tjene på prosjektet?»

«Hvilken kirke tilhører du?»

«Er du gift?»

«Tar du bilder her som du selger og tjener penger på?»

«Hvorfor kom du nettopp hit?»

«Hvor mye koster reisen din hit?» Osv, osv.

Alt gikk til slutt greit, og jeg fikk et skreddersydd opplegg med akkurat den struktur jeg ønsket meg. Dette gjorde at jeg i løpet av 25 dager fikk gjort det jeg hadde planlagt. Jeg etablerte først en ordbokskomiteé som hver formiddag jobbet med en første ordbok over språket deres. Diskusjonene mellom de fire mennene – overalt var det vanskelig å få kvinner med i slikt arbeid – om ords betydning og bruk ble ofte så spennende at jeg satt helt fjetret og hørte på. Og den følelsen en forsker har når hun eller han står overfor ukjente data fra et lite kjent språk, er som en rus hvor myggplager, utslett, ensomhet og liknende ikke merkes.

En stor del av æren for at alt gikk godt, tilkommer Alfred. Det viste seg nemlig ganske snart at det solcelleopplegget jeg hadde for å lade batteriet til PCen ikke var sterkt nok. Uten PC er ordboksarbeid tungvint og arbeidskrevende. Men Alfred visste råd. På klinikken var det et lite solcelleanlegg til å drive radioen og en lyspære. Alfred fant en gammel ståltråd og koblet sammen de to apparatene. Jeg skjønner fortsatt ikke hvordan det kunne virke, men det gjorde det.

Opprinnelig hadde jeg hatt en noe uklar drøm om å bo på Tahua, den kunstige øya som er bygget i lagunen rett utenfor Taumako-landsbyen, ut mot revet, og som ble bygget for minst 500 år siden for å komme unna myggplagen. Da portugiseren Quirós i 1606 kom hit, beskrev han øya som den ser ut i dag med noen få endringer. Når jeg fortalte det til folk, ville de ikke tro meg. Nei, så gammel kunne den ikke være, stort eldre enn deres besteforeldre kunne den ikke være, for der stopper tida, i alle fall den interessante del av den. Eiendomsretten til jord er nemlig diktert av kompliserte arveregler som er begrenset til de foregående to generasjoner.

Men heldigvis ble jeg ikke plassert på Tahua. Øya hadde nemlig to alvorlige ulemper.

For det første er det forferdelig varmt på Tahua fordi hele øya er bygget opp av lavasteiner og koraller som sola varmer opp. Mot kvelden er det hele en badstuovn. Det andre problemet er toalettene eller rettere mangel på sådanne. Inntil om lag 1985 hadde de fine toaletter hvor man satt i små hus bygget ut i lagunen og bæsjet ned i vannet hvor små og store fisker godgjorde seg, og hvor man så litt skeptisk på nykokt lagunefisk på middagsgulvet.

Men en gang på slutten av 1980-åra rev man toalettene fordi man trengte plass til flere bolighus. Deretter har øya med nesten 500 innbyggere ikke et eneste jævla toalett: bimmelim eller bommelom, her må man enten vasse over til Taumako ved lavvann eller stake seg over i kano når det ikke er mulig å vasse. I begge tilfeller må man gå en tur opp i bushen for å være aleine. Dette er ikke stedet for gammelmannsblære eller diaré. På selve Tahua er det ikke et eneste tre eller buskas å pisse bak. Nei, her gjelder det å holde seg. Mer enn én gang har jeg måttet be pent om at noen fraktet meg til Taumako for å pisse.

I dag er vel de aller fleste enige om at det var dumt å rive doene. Det er plagsomt ikke å ha doer på øya, det er et stort problem for eldre og syke, kort sagt det var et feiltrinn å fjerne doene. Enkelte finner situasjonen så håpløs at de flytter inn til Taumako og bosetter seg der. Men å gjøre noe ved situasjonen, nei se det. Slik det er, er det upraktisk og det bør gjøres noe med saken, men hva? Dessuten har man ikke plass til doer og man har klart seg over 40 år uten doer så hvorfor gjøre noe i det hele tatt med saken?

Jeg var sjeleglad over ikke å ha blitt plassert på Tahua. Men om kvelden den dagen jeg ankom, spurte jeg Alfred hvor doestedet var, og han pekte og sa at det var bak nærmeste odde. Jeg gikk straks for å inspisere stedet. Det var en sti hvor man først passerte 8-10 griser, noen små, men de fleste store som med foten bundet til et tre, enten sov eller gryntet i håp om mat. Noen veltet seg i søla. Det var møkkete og glatt, og enkelte steder måtte jeg skrive over en svær sovende gris. Endelig forbi grisene var det en smal steinete sti i bratta som ikke var egnet for folk med høydeskrek, dårlig balanse og alt som hører Parkinson til. Jeg stoppet og tenkte at dette må være feil, så vond er verden ikke, og gikk tilbake.

Etter å ha gått forbi grisene kom jeg til en liten hytte og spurte forsiktig om veien til *hikonga* «doen». En gammel kone pekte på veien jeg kom og sa *na ko ia* «Der er det.» «Er det ingen annen vei?» «Jo, ved lavvann kan du vasse langs stranda.» Jeg lot problemet synke i meg og neste morgen la jeg med friskt mot i vei med dorullen i handa.

Grisene ble passert, og jeg lurte på hva som ville skje om jeg gled i søla og falt over en av de største grisene. Deretter balanserte jeg på fjellstien og tenkte at et fall her ville bety en brukket arm eller det som verre var. Deretter kom jeg til en stupbratt nedtur til doplassen og til slutt måtte jeg kripe under et stort tre som hang utover. Jeg grep fatt i et mindre tre på siden for å holde meg fast

og altfor seint ble jeg klar over at denne lille faen av et tre hadde tett i tett med små torner som gjorde hånda mi til en nålepute.

Denne doveien levde jeg med i over tre uker. I tillegg kom at rett utenfor dostranda hvor hver enkelt prøvde å finne sitt lille sted blant de store steinene, var den lokale E6. Der vasset eller padlet folk til og fra Tahua og mens jeg satt tvikrøkt og slet med mitt, kom plutselig en kano rundt odden tre meter unna meg og en pen ung jente hilste med et *malamake lavo* «God morgen!» og et strålende smil. Eller en av de eldre kom sakte vassende og innledet en samtale om lokalpolitikk og om hvor udugelig provinsregjeringen var.

Presten var et problem som ble svært så aktuelt da han plutselig og uventet dukket opp etter å ha hatt månedslange samtaler med biskopen. Han hadde blitt fraktet over i en småbåt akkurat som meg. Mange var av den mening at øya ikke kunne ha en horebukk som prest. Andre så litt annerledes på det og vurderte presten og hans families status og også hans utdanning og rykte. For bortsett fra et noe løsaktig forhold til kvinner og penger – noe mange andre i Vaeakau og Taumako også hadde – var alle enige om at han var en god og velutdannet prest. Helt uviktig var det heller ikke at pappaen hans var *number one chief*.

Det var lange forhandlinger og mange møter før alle kunne bli enige. Til slutt kom man fram til en løsning som var så komplisert at ingen skjønnte den helt ut. Poenget var at han skulle fortsette som prest i 3-4 år, og så gå over på en slags pensjon. I perioden som prest skulle han så vidt mulig holde seg borte fra Duff og primært ta seg av nye bosetninger med utflyttede taumakoværingene på Deni og Guadalcanal. Dagen før skipet Temotu kom, forøvrig det første skip på tre måneder, ble det holdt et stort avskjedsselskap for presten som da, etter den avtale man hadde kommet fram til, skulle dra med båten neste dag. Jeg var innbudt som en av hedersgjestene.

Etter en overdådig bevertning var det en del korte, høflige og innholdsløse taler – bl.a. fra pappa Kaveia – hvor presten fikk generell positiv omtale og hvor det ble uttrykt beklagelse over at han skulle reise. Så tok presten ordet og talte i en time over det temaet som hadde vært sentralt i hans mange samtaler med biskopen, nemlig «Vi er alle syndere.» En time var vel mye og det ble litt mye gjentakelser, men retorikken var god. Da han endelig var ferdig, var det min tur. Jeg avleverte til like stor jubel som alltid en tale på deres egen dialekt

om arbeidet mitt, hvor fornøyd jeg var med oppholdet og hvor bra både mat og bosted var. Og så spiste vi mer.

Men jeg hadde glemt folkemøtene og folkets røst.

Plutselig reiste en mann i utkanten av festforsamlingen seg – muligens ikke noen innbudt gjest – og begynte med å si at dette hadde vært en storslagen fest med mange og flotte taler. Men i alt han hadde hørt, var det noe som manglet. Var det ikke noe med en kvinne i alt dette? Ingen snakket om henne, hvorfor ikke det? Var hun ikke sentral i saken? Han visste ikke noe, men han syntes det var merkelig at i så mange taler av så mange store menn var det ingen som nevnte henne, selve årsaken til det hele.

Hans tale ble avlevert med bitende ironi. Han avsluttet med ordene: «Og for øvrig stor takk til Even for hans korte tale. Den forsto jeg alt av.» Ingen applaus, man spiste i taushet og gikk hjem. Men den som ikke dro med skipet neste morgen, var presten. Han ble på Taumako som om intet hadde skjedd, og utførte sitt arbeid som om alt var i orden. Og mens jeg var der, var det ingen som orket å gjøre noe mer med saken.

Veien til skolen gikk rett forbi huset mitt, og både morgen og kveld stakk noen barn innom for å prate eller bare for å se meg arbeide med PCen eller båndopptakeren. Alle barna brukte skoleuniformer, og ikke bare er det et praktisk opplegg som hindrer konkurranse om de dyreste og mest mulig moteriktige klærne, men det er faktisk også ganske kledelig. Det var om morgenen en fast gjeng fnisende førsteklassejenter som pleide å sitte vaglet på benken ute på verandaen og hviske og knise. De så så søte og yndige ut at jeg ble forbauset da jeg en dag lyttet til hva de pratet om og hva som forårsaket fnisingen: *Tó kí e eha* «Fitta di er stor.» og her var «stor» tydeligvis den negative polen. Og i denne stilen fortsatte de små englene.

En morgen ved halv sjutida hørte jeg et forferdelig bråk nede fra landsbyen. Folk skrek og hylte. Jeg lurte på om jeg skulle gå og se og høre på, men hadde i grunnen nok å gjøre. Og jeg var litt usikker på hvordan jeg best skulle oppføre meg når jeg ikke ante hva det var. Dessuten ville jeg ganske snart få vite hva som hadde skjedd. Med skolebarna ville jeg bli oppdatert om lokale nyheter.

Og ganske riktig, om litt kom barna innom med siste nytt.

En jente i tenåra hadde blitt skjelt ut og banket opp av onkelen sin som mente hun hadde et usømmelig forhold til en mann. Uten jomfrudom kan brudeprisen gå katastrofalt ned, og man risikerer hjemsendt brud og mye bråk. Kort sagt, det var en alvorlig sak for hele familien, og onkelen følte det som sin plikt å gripe inn. og det hadde han gjort grundig. Jenta hadde fått et langt kutt i panna og den ene armen var brukket. Jeg lurte på om jeg skulle tre til som doktor og i alle fall gi henne noen paralgin forte for smertene. Men de sa at jenta hadde rømt opp i fjellene med en venninne, og at ingen visste hvor hun var.

Et par timer seinere kom ordbokskomiteén, og de hadde en annen historie. Joda, jenta hadde fått juling, men ikke mer enn hun antakelig fortjente og hun var slettes ikke skadet. Og onkelen hadde bare gjort det som ansvarsbevisste onkler bør gjøre. Seinere kom et par eldre kvinner fra nabolaget innom, og de fortalte samme historie som barna. Joda, jenta hadde blitt slått nesten helseløs og armen var ganske riktig brukket, for han hadde dengt løs på henne med en svær stakk.

Om kvelden gikk jeg som jeg pleide ned på stranda for å nyte kveldsbrisen og solnedgangen og for å prate med folk. Og gjett hvem jeg traff der. Jo, den mye omtalte ungjenta. Hun hadde en liten plasterlapp over høyre øye, men virket ellers i orden, og intet tydet på noen brukket arm. Men hun så ut som en stor flørt, blunket med øynene og vrikket med stumpen. Så antakelig var moderat juling på sin plass selv om jeg tviler på at det ville ha noe særlig virkning. Men av dette lærte jeg nok en gang at de lokale media er lite pålitelige.

En kort randbemerkning om onkler, dvs. mors brødre (fars brødre er uinteressante og aldri med i historiene): De er slemmingene i eventyrene, de som lurert små barn ut på øde øyer hvor de etterlates uten vått eller tørt. Eller de planlegger å drepe barna på en utspekulert sadistisk måte eller plage dem med f.eks. å gi dem fiskeinnvoller eller sågar møkk som mat. Altså noen ufysiselige typer så det er kanskje ikke så rart at de får rykteflommen mot seg.

Åshild har gjort meg oppmerksom på en äiwoo-historie som illustrerer det spesielle ansvar mors brødre har for sine onkelbarn. I dene historien blir noen slemme onkler drept etter å ha vært ufin mot et onkelbarn. Moralen synes å være at de fikk som fortjent ettersom de ikke hadde gjort sin plikt og passet på barnet.

Tida på Taumako hadde bare gått så altfor fort på tross av de lange kveldene med myggen. Jeg kontaktet Ben for å høre om han kunne hente meg, og etter en del fram og tilbake og venting på brukbart vær fikk jeg endelig beskjed om at i morgen kom han. Hans plan var å starte kl. 4 om morgenen og å komme til Taumako kl. 9. Klokkå 6 om morgenen kom Alfred og Mostyn for å hente bagasjen min. De var av en for meg ukjent grunn overbevist om at Ben startet seinest kl. 2 om natta, og at han i fint vær ville makte turen på 4 timer.

Ben hadde gjort det klinkende klart at det ikke ble noen flere forsøk av ham på å passere revet. Jeg og bagasjen min skulle fraktes over revet og ut til hans båt i åpen sjø. Jeg syntes ikke det lød lystelig. Alfred og Mostyn ville ha bagasjen min ned til Alfreds hus for da var den ved sjøen og kanoen og alt ville gå så mye fortere. «Dessuten ser det ut til å bli regn,» sa Mostyn, «og da er det best å ha unnagjort flyttinga.» Det var klart et poeng med tanke på PCen og annet sårbart datautstyr.

Og så kom regnet! Det var årets regn, og i to-tre timer bøttet det ned. Stier ble til bekker og strie elver, og etter en time var huset mitt omgitt av vann. Heldigvis var golvet i huset om lag en meter over bakken og sto litt opp i skråningen, men mange hus nede i landsbyen var oversvømt.

Klokkå halv elleve kom Mostyn og fortalte at nå kom Ben. Under hans paraply vasset vi i en meter vann, til dels strømmende som en stri elv, ned til huset til Alfred. Det pøste ned, og utenfor revet så jeg båten til Ben. Vi måtte skynde oss fordi regnet som pøste ned snart kunne fylle båtene med vann enten de var av tre eller plast.

Bagasjen og jeg ble brakt ut i en etter min mening altfor liten trekano, og to unggutter staket den ut mot revet mens de sto oppreist i kanoen. Like før revkanten gikk vi på en stein og de to stakerne gikk på hodet i sjøen, kanoen svingte og vi fikk bølgene på sida. Jeg følte at mine bangeste anelser ville slå til.

Utrolig nok kom gutta opp i båten igjen, og vi klarte uten altfor store problemer å komme over revet, gjennom brenningen og ut til båten til Ben. Bagasjen min ble lempet over og så var det min tur. Jeg hadde grudd meg til operasjonen i flere dager og var nokså engstelig. Men jeg har lært meg de siste åra at det er nokså mye jeg må gjøre som jeg egentlig ikke har krefter og muskler til.

Vel, jeg kom meg over i Bens båt helt uten å skjønne hvordan jeg klarte det. Kona til Ben var med i båten nå også, ikke vet jeg hva som drev henne til det. Etter et kvarters kjøring var vi ute på havet og ute av regnet. Men det ble en lang tilbaketur. For det første er det ingen fjell på Reeføyene, så det er først en 6-7 kilometer unna at man ser palmetoppene. Dette gjør at turen virker lang. For det andre var det adskillig større bølger denne gangen. Ben er en ypperlig båtfører, men det tar på å være på vakt hvert sekund i seks timer. En gang ble han ørlite grann distraheret og dermed ble jeg og Meriam kastet rundt i båten.

Etter seks timer så vi Reeføyene og da kom regnet igjen. Mens skumringen nærmet seg, tøffet vi totalt gjennomvåte inn til Ngatado hvor ingen lenger hadde våget å håpe at vi kom. I beste fall hadde vi blitt værende over på Taumako.

TRE TILLEGGSKAPITLER

Pijin - languis blong olgeta Solomon aelan

Da jeg spurte Patricia i nasjonalmuseet i Honiara (se ovenfor s.xx) om språket på Taumako og i Vaeakau var det samme eller ikke, svarte hun *kolsap semsem* «nesten det samme». Dette er Solomon Island Pijin³³ og bygger på engelske ord: *close up and same*.

I land med mange ulike språk oppstår det kommunikasjonsproblemer både for sentral- og lokaladministrasjonen og for de enkelte innbyggere. I Salomonøyene er det minst 70 ulike språk. De fleste av dem har ikke skriftspråk og er dessuten så ulike at de er innbyrdes uforståelige. I en slik situasjon – og det er det mange av på vår klode – utvikles det pidginspråk (kontaktspråk), dvs. språk som primært skal tjene som kommunikasjon mellom mennesker som har ulike morsmål. I Salomonøyene finner vi et slik pidgin basert på engelsk, men andre steder finner vi pidginspråk basert på fransk, portugisisk, russisk, osv.

I begynnelsen er pidginspråkene nokså fattige, med et begrenset ordforråd, men forbausende fort utvikler de seg til fullverdige språk. På et eller annet stadium kan et pidginspråk bli så mye brukt i et samfunn at barn får det som første språk, altså som morsmål. Da kaller vi det ikke lenger pidgin, men kreolspråk. Et eksempel på det er det franskbaserte kreolspråket på Haiti. Man trenger ikke være noen stor spåmann for anta at om et par generasjoner er *Solomon aelan pijin* «Salomonøyenes pijin» morsmålet til en betydelig del av de innfødte på Salomonøyene.

Det er en del likhetstegn mellom ulike pidginspråk som kan skyldes at det er fundamentale likheter i språkevnen mennesker og språksamfunn i mellom. Ser vi på barnespråk, kan vi observere at gjentakelse av en eller to stavelser (såkalt reduplikasjon) er vanlig både hos barna og foreldrene når de snakker til barn: *dada, koko, namnam*. I pidginspråk er likeledes reduplikasjon vanlig, jfr. *semsem* «samme», *sipsip* «sau» (eng. *sheep*). Interessant nok er også reduplikasjon vanlig i polynesiske språk: *fiafia* (sam.) «fest, glede», *fitafita* «soldat». Ut fra dette enkle eksemplet burde det være klart at studiet av

³³ Merk skillet mellom **pidginspråk** som er betegnelsen på en bestemt type blandingspråk og **pijin** som er betegnelsen på det pidginspråk vi har i Salomonøyene.

reduplikasjon og pidginspråk er viktig for forståelse av menneskelige språk. For på samme måte som språk dør, oppstår nye språk. Mennesket er språkdyret og vi har en hjerne som er skapt til å utvikle språk, til å bruke språk og til å lære språk.

Jeg kan ikke ta opp det i sin fulle bredde, men for å gi dere et inntrykk av kreativiteten i pijin og vise at det er fullverdig språk, skal jeg ta et vers fra juleevangeliet (Lukas 2.12):

An baebae iufala lukim wanfala saen wea hemi olsem: baebae iufala faendem pikinini ia wea olketa putum olketa kaleko raounem hem, an hemi slip insaet long bokis fo putum kaikai blong olketa bulumakao long hem.

Her er en ordliste, og så kan dere selv prøve å finne fram til det engelske opphavsordet:

<i>an</i>	og		
<i>baebae</i>	uttrykker framtid		
<i>iufala</i>	dere	<i>kaleko</i>	klær
<i>lukim</i>	se	<i>raounem</i>	rundt om
<i>wanfala</i>	en	<i>hem, hemi</i>	han
<i>saen</i>	tegn	<i>slip</i>	sove
<i>wea</i>	hvor	<i>insaet</i>	inne i
<i>hemi</i>	han	<i>long</i>	i
<i>olsem</i>	slik	<i>bokis</i>	boks
<i>faendem</i>	finne	<i>fo</i>	for
<i>pikinini</i>	barn	<i>kaikai</i>	mat
<i>ia</i>	denne	<i>blong</i>	til, tilhørende
<i>wea</i>	hvor	<i>bulumakao</i>	krøtter (< <i>bull and cow</i>)
<i>olketa</i>	de		
<i>putum</i>	plassere		

Her ser vi kreativiteten i pijin på sitt beste: «krybbe» = «boks for å putte i mat til kyra sine i».

Drapet på biskop Patteson

10. september 1871 ble John Coleridge Patteson drept på den lille øya Nukapu i Vaeakau. En oktoberkveld i 2003 kom jeg dit i en liten båt fra Pileni. Om kvelden da jeg ankom, satt jeg i flere timer og gjorde opptak innen ulike genrer. Jeg ba eksplisitt om at noen fortalte historien om Patteson slik den ble husket på øya. Etter en del diskusjon ble en mann på omlag 60 år, Henry Leni, utpekt til å fortelle.

Neste morgen ble jeg etter gudstjenesten tatt med på sightseeing til stedet hvor Patteson ble drept – et kors er reist der hvor hodet hans ble knust av et slag med en stump gjenstand - og videre til graven som han aldri ble lagt i. Flere på øya var nok klar over at dette var et historisk øyeblikk. For første gang hadde en hvit mann som kunne deres språk, kommet for å høre deres beretning. Like viktig for å forstå drapet viste det seg å være at jeg rent konkret kom til øya, at jeg erfarte hvor vanskelig og farlig det er å reise dit og i tillegg hvor fattig øya er.

John Coleridge Patteson var den første biskop i Church of Melanesia. Han tilhørte den britiske overklassen. Han hadde studert ved Eton og Oxford, og i Coleridgeslekten var det flere kjente forfattere og intellektuelle. Både arv og miljø plasserte ham som en éner blant misjonærene. Hans kusine, forfatteren Charlotte Mary Younge, publiserte en tobinds biografi basert på Pattesons brev og dagbøker allerede to år etter hans død. Hennes verk ble en hjørnestein i historieskrivingen, og med sin dokumentariske detaljinformasjon holdt boka den hagiografiske tendensen i sjakk.

Det var ikke rent få martyrer blant misjonærene i Stillehavsområdet, men få drap på misjonærer vakte slik oppsikt som drapet på Patteson. Det skyltes ikke bare hans bakgrunn og status, men også at årsaken til drapet ble knyttet til et sentralt politisk spørsmål. Dette var tida da det som ble kalt slaveskip, herjet i Stillehavet. Det var skip som lokket innfødte ombord gjennom å gi dem rikelig med gaver for så å stenge dem inne under dekket og bringe dem til plantasjer (særlig i Queensland i Australia) hvor de ble presset til å jobbe. Noen ble behandlet som rene slaver, men de fleste fikk reise hjem etter 3-4 år med en liten økonomisk kompensasjon, og ikke minst med ny kunnskap gjennom møtet med den europeiske kulturen, selv om det ofte var tilfeldig og sporadisk.

Men selv om ikke alt var like svart, var slaveskipene generelt brutale og ødela mange småsamfunn. Et godt eksempel er Tokelau, hvor praktisk talt hele den mannlige del av befolkningen ble bortført. For misjonærene ble kampen mot slaveskipene en flaggsak. Derfor utnyttet de drapet på Patteson for alt hva det var verdt. Årsaken til drapet ble sagt å være at et slaveskip hadde ført bort fem menn fra Nukapu med vold. En slektning av en av dem som var bortført, hadde så drept Patteson som gjengjeldelse.

Men da jeg begynte å studere kildene i detalj, fant jeg at det var mer og mer som ikke stemte. Jeg begynte å lure på om jeg ikke hadde fått et kriminalgymnasium på bordet, og jeg trengte faglig assistanse. Så jeg kontaktet sosialantropologen Thorgeir Kolshus som hadde hatt lengre feltforskningsopphold på de nordvestlige øyene i Vanuatu som ligger nær Temotu i Salomonøyene.

La oss se hva vi vet og ikke vet:

Hvem ble drept?: Biskop John Coleridge Patteson, den første biskop i The Church of Melanesia.

Hvem var morderen?: En mann ved navnet Atule eller Teatule. Kildene spriker med hensyn til hvor han kom fra (Deni, Nukapu, eller Matemá) og hva som skjedde med ham (noen beretninger vil ha det til at han flyktet til Deni og enten levde lenge der eller ble drept der).

Hvor skjedde drapet?: I mannshuset på Nukapu. Patteson lå der med en matte over hodet og sov da Atule knuste hodet hans med en tung gjenstand. Hvilke andre som var i huset er uklart, men det nevnes både barn og kvinner, men ingen menn.

Hvorfor?: Dette er det store spørsmålet. Den gjengse teori er at det var for å hevne bortføring av en mann fra Nukapu av et slaveskip. Det var en slektning av en av de bortførte som drepte Patteson. Det var tilfeldig at det var han som ble drept – morderens mål var å hevne seg på en hvit mann.

Men vi er nå i 1870 og verden begynte å bli byråkratisert. Alle skipsanløp, skipenes ruter, last og mannskap ble loggført. Årlig, ja daglig, blir en stor datamengde samlet. I dette materialet er det ingen evidens for at det var et slaveskip i nærheten av Nukapu i tida før drapet, og at menn fra Nukapu ble kidnappet. Men for misjonen var dette den beste gave. Misjonærene fikk til og

med dronning Viktoria til å ta slaveskipene med i sin årlige tale til Parlamentet.

Og slaveskipene og deres ferder ble det kort og brutalt satt en stopper for.

Den angelikanske misjonen hadde et eget skip som het *Southern Cross*, og som fraktet misjonærer rundt om på misjonsmarken og ut til øyene. Men selv om Patteson var en språkbegavelse og også mange av hans kollegaer var dyktige, var det altfor mange øyer og altfor mange språk.

Derfor opprettet misjonen en skole i New Zealand – seinere flyttet til Norfolk Island – hvor unge gutter ble opplært i engelsk og kristendomkunnskap slik at de kunne dra tilbake til hjemstedet og virke som misjonærer der.

Opplegget var bare så måtelig vellykket. Mange tålte ikke klimaet i New Zealand, andre ble tiltrukket av de mer verdslige sider ved de hvites kultur og ble frafalne. Det var ikke alltid lett å rekruttere folk til denne misjonsskolen. Patteson besøkte Nukapu 7-8 ganger, og han forsøkte flere ganger å verve framtidige misjonærer, men med lite hell. Årsaken var at øya ikke hadde en eneste mann å gi bort. I dag er det omlag 70-80 mennesker på øya. Maksimalt er det mat nok til å fø 100. Dersom vi regner antall menn til 50 og tar unna 30 barn og arbeidsuføre oldinger får vi omlag 20 arbeidsføre menn. Når vi vet at haifisking er viktig som proteinkilde, og samtidig at en kano på haifisking må ha et mannskap på minimum 4-5, forstår vi at de ikke hadde råd til å sende unge menn eller tenåringer til skole i flere år i New Zealand.

Vi ser av Pattesons notater at han igjen og igjen kom for å presse på for å få misjonærrekrutter, og da han fikk nei, begynte han å true med at han ikke lenger ville komme med gaver til dem. Men neste år kommer han forsyne meg igjen. Var det derfor de drepte ham, var det fordi han ikke tok et nei for et nei, men like forbanna dukket opp igjen neste år? Kanskje tenkte de at når han ikke forstår at vi ikke kan unnvære en eneste mann, men fortsetter maset sitt, så får vi ty til vold dersom det språket er det eneste han forstår. Han har bedt om det sjøl: La oss slå'n ihjæl.

Men det er ikke så enkelt.

La oss se litt på Patteson selv: hva slags menneske var han?

Han hadde ingen åpenlyse svakheter. Han var ikke gift, men det var det mange misjonærer som ikke var. Det er ingen antydning om at han var homoseksuell – noe som forekom blant misjonærer, og som var en katastrofe dersom det ble oppdaget. Heller ikke er det nok grunnlag for å anta at han var pedofil. Er det noen synder igjen som kunne forårsake drap? Jo, én – synd mot det sjette bud!

Det er nemlig noe som ikke stemmer. Hvorfor kom Patteson igjen og igjen tilbake til Nukapu, enda det er vanskeligere å lande der enn på noen av de andre øyene i Vaeakau, med tidvis unntak for Nupani? Hvorfor ikke dra til Pileni, Nifiloli eller Matemá, som alle er mer velstående, og med unntak av Matemá har større befolkning. Med andre ord: hva var det som trakk Patteson til nettopp Nukapu?

Da jeg kom til Nukapu i 2003, ble jeg møtt på stranda av de viktigste høvdingene og ført til mannshuset hvor jeg fikk vann og litt snacks, og deretter la man ut en sovematte med hodepute. Jeg var ikke aleine et øyeblikk. Tre unge menn – en av dem kjente jeg fra før – lå spredt på gulvet og pratet og halvsov. Jeg så en hånd som forsiktig stakk en tallerken med stekt brødfukt inn ved dørstolpen. Hele ettermiddagen var jeg bevoktet. Hvor jeg enn gikk, ble jeg fulgt av en 4-6 menn og ungdommer.

Stakkars Patteson. Han ble ført til mannshuset og lagt til å sove. Det synes som bare to kvinner og en liten gutt ble igjen hos ham. Dette ville vært helt uhørt selv i dag – den eneste sannsynlige og samtidig helt usannsynlige fortolkning er at kvinnene var der til seksuell nytelse eller som avledere slik at Atules krypting ikke skulle bli oppdaget av biskopen. Etter at han er drept, går de to kvinnene Niuvai og Bekumá og graver en grav for Patteson og går deretter for å flytte liket til graven Begge tingene er mannsarbeide – det er uhørt at kvinner gjør dette. Dette er dagen hvor alt blir satt på hodet i Nukapu.

Nupani har en egen dialekt som er i ferd med å dø ut. Den eneste som kan den fullt ut, er Christian Tekilamata. En gang fortalte han meg at han nedstammet fra Bekumá som hadde flyktet fra Nukapu til Nupani etter drapet. Hun følte at hennes liv var i fare. Jeg ba så Christian fortelle meg Nupani-versjonen av historien om drapet. Og den versjonen hadde en liten, men avgjørende detalj som bringer oss nærmere oppklaring, nemlig at Niuvai var kona til overhøvdingen. Før jeg skal gi en oppsummering av hva jeg antar skjedde den septemberdagen i 1871 på Nukapu, er det en annen ting som må nevnes: De første beskrivelser av drapet bygger i stor grad på beretninger – skriftlige eller

muntlige – fra de som var ombord på misjonsskipet. Det som er påfallende, er at ingen nevner Niuvai eller kvinner i det hele tatt. Først nærmere 1900 dukker kvinnene opp i kildene, og først som de som plasserer liket i en kanohalvdel for å flytte det til graven.

La oss gå til konklusjonen og fortelle om hvordan og hvorfor det antakelig skjedde.

For det første, det er i utgangspunktet ingen god grunn for Patteson til å dra til Nukapu igjen. Tvert imot, etter en god start blir stemningen dårligere og dårligere for hvert besøk. Det kan skyldes hans evige gnål om at de skal la ham få ta med unge menn fra øya til misjonsskole på New Zealand. Men det forklarer ikke kvinnenens rolle i dramaet.

Det er en annen person som er sentral i dramaet, nemlig Niuvai. Hun antar vi er årsaken til at Patteson igjen og igjen kommer til Nukapu. Thorgeir og jeg mener at med dette som utgangspunkt lar de fleste detaljer i drapet seg forklare. Men vi må da inn i en tankeverden som er helt fremmed for alt i vestlig religion og samfunnsforståelse.

Altså, på et tidlig tidspunkt antar vi at det oppstår et tett og intenst forhold mellom Niuvai og Patteson. Forholdet er ikke primært eller kanskje ikke i det hele tatt seksuelt. Det hadde neppe latt seg skjule i det knøttlille samfunnet på Nukapu (skjønt polynesere er på dette feltet ganske kreative). Nei, det var noe mye farligere. Det var ikke bare en sterk følelsmessig relasjon mellom to mennesker. De var ikke hvemsomhelst. Patteson og likeledes høvdingen var i kraft av sin posisjon både hellig (*tapu*) og utstyrt med magiske krefter (*mana*), mens Niuvai er *noa* som er det motsatte og best kan oversettes med restriksjonsfrihet, almenhet. Interaksjon mellom ulike lag i hierarkiet kan oppfattes som en trussel mot den etablerte sosiale orden, og skape rom for en truende egalitet. Å åpne for å bringe to så ulike hierarkier som høvdingkona og biskopen sammen er å leke med ilden eller snarere med dynamitt.

Mye tyder på at Patteson selv forsto hvor dette sannsynligvis ville ende. I den siste gudstjeneste han holdt på misjonsskipet, talte han over den hellige Stefans martyrium. Alt tyder på at flertallet av befolkningen på Nukapu – hovedsaklig mennene – hadde samlet seg for å henrette biskopen, og var mobiliserte for krig. Tre av Pattesons følgesvenner ble skutt på med piler og såret og døde seinere av stivkrampe. Dødsdommen gjaldt trussel mot det

etablerte makthierarki. Teatule ble valgt til bøddel. Landsbyen på Nukapu er liten og alt som skjer, blir sett av alle.

Helt ureglementert er det at det er to kvinner (Niuvai og Bekumá) som er i mannshuset og sørger for mat og stell av biskopen. De klarer ikke å forhindre henrettelsen, men steller liket. Niuvai går så og graver en grav for Patteson noen hundre meter fra drapstedet. Niuvai og Bekumá kunne ikke føre liket direkte til graven fordi man da hadde måttet krysse andre folks territorium, og det kan man ikke i Vaeakau. Derfor legger de to kvinnene liket i en halv kano og trekker kanoen med liket ned til sjøen og drar så biskopen langs stranda for å bringe ham til Niuvais families territorium. Men så kommer en båt fra misjonsskipet og tar med seg liket.

Neste morgen gravlegges Patteson i havet, Bekumá flykter til Nupani, på Nukapu er det *back to normal*, og Niuvai forsvinner uten videre ut av historien. Sannsynligvis blir hun plassert på bunnen av lagunen med en stor stein over seg. Patteson var uten tvil en enestående mann. Men på samme måte var Niuvai en enestående kvinne. Sammen var de dynamitt.

Tur-retur Oslo

Vinteren 1998-9 brøt det ut borgerkrig i Salomonøyene. Konflikten var klassisk: innvandrere fra Malaita okkuperte land på Guadalcanal. Dette førte til klassiske rett-til-jord konflikter rundt om i småsamfunn i landet, den administrative og juridiske infrastruktur brøt sammen, og det var livsfarlig å ferdes der. For oss var det utelukket å reise dit, og jeg ville aldri våge å sende studenter ut på feltarbeid under slike forhold. Hva skulle vi da gjøre? Jo, jeg og seinere også Åshild hadde blitt godt kjent med Charles Bice Mete fra Pileni som var sekretær for høvdingrådet der. Han snakket brukbart engelsk og han syntes å være psykisk sterk. Men det var med en viss skjelven at vi foreslo at han kom til Oslo for å jobbe med oss en måneds tid. Mer våget vi ikke å satse på i første omgang.

Vi sendte ham billetter, skrev et langt brev som i detalj forklarte ham reiseruta og hva og hvordan han skulle gjøre ting. I tillegg fikk British Airways nøyaktige instruksjoner om hva de skulle gjøre. Alt gikk imponerende bra. Det var bare to småting som ødela litt av idyllen: For det første var veien til flyplassen i Honiara stengt med barrikader av en av de mange borgerkrigsfraksjonene, og det var med nød og neppe at Charles rakk flyet. For det andre slo norsk passkontroll til på sitt verste overfor folk med litt mørkere pigment enn urnorske nordmenn har. Men ellers gikk det bra, Charles gjorde en god jobb og *Pileni Texts* kom ut i 2002 – den første boka med tekster på vaeakau-taumako.

Da fredstyrken RAMSI ble opprettet i 2003, gjenopptok vi prosjektet og nå i større omfang enn før. Vi fikk både hovedfags-, doktorgrads- og postdoktorstipend knyttet til prosjektet. Ettersom prosjektet ble utvidet og papirarbeidet økte, fant vi det nødvendig å engasjere Charles Bice Mete og Ruth Nuboa som medarbeidere. De fikk en lønn som svarte til fulltidsjobb som kontorassistent. Og det var da det gikk galt.

Mens han var i Norge, var det vanskelig å vite hva Charles tenkte om alt det nye han så. Jeg opplevde ham som vitebegjærlig og nysgjerrig, interessert i ulike typer takbekledning og kjøkkenutstyr (hva brukes en ting til, hvorfor har man et blylodd på en kjele til den koker, osv.). Da jeg møtte Charles igjen i 2003 i Honiara, var det interessant og morsomt å høre ham fortelle om sin Norgesreise. Og høydepunktet var ikke Holmenkollen eller vikingskipene. Nei

for Charles var det Mjøsbrua som var det store. Han la ut om denne fabelaktige brua som ville kunne forbinde alle Reeføyene og gjøre slutt på all vassingen!

Ruth og Charles skulle ordne med skjemaer og utbetalinger, men etter en stund ble det klart for meg at dette ikke fungerte. Vi fikk problemer med folk som ikke fikk de pengene jeg hadde lovet dem, med den leiligheten som Åshild Næss og jeg skulle bo i og som vi hadde sendt penger for å betale forskudd på, sammen med skolepenger for Vida, datter til Charles. Alt var borte. Og ingen ting kunne de to gjøre rede for. Jeg måtte gi dem avskjed på grått papir. Ruth bare forsvant og vi så henne ikke mer. Charles kontaktet oss hver gang han var i Honiara med et eller annet nytt prosjekt. Den siste variant gjaldt å kjøpe aksjer i en båt som skulle gå mellom de største øyene i Salomonøyene.

Jeg må ha gjort noe galt her, men jeg innser ikke helt hva det var.

Men Ben Hepworth påpekte at jeg våren 2005 betalte Edward Makiu altfor mye – bl.a. nok penger til å kjøpe et helt fat med bensin. Det er rett at jeg betalte Edward Makiu og John Akeso godt, men det var helt nødvendig fordi de var uvurderlige støttespillere i arbeidet vårt: de skaffet mat fra Deni når matlagrene på Nifiloli gikk tomme og de bygde hus – John Akeso sørget også for et brukbart toalett – som var romslig og tilpasset mine behov. I det hele tatt var vel de to de som best forstod hvor Parkinsonsyk jeg var og hva jeg trengte.

I 2005 var jeg så syk av Parkinson at jeg ikke våget å dra ut til Taumako. For å få ferdig ordboka over vaeakau-taumako besluttet jeg derfor å be et utvalg av høvdinger om å komme til Honiara. Jeg skulle selvsagt betale reise og opphold for alle. Å planlegge og styre et slikt prosjekt er ikke lett, og hadde det ikke vært for at e-posten var kommet til Temotu, hadde jeg ikke våget å ta fatt på dette prosjektet.

Det gikk så noenlunde. På grunn av min sykdom og interne motsetninger mellom høvdingene på Taumako og den yngre generasjon der, ble ikke ordboka så bra som den burde ha vært.

VED REISENS SLUTT

Jeg har vært usedvanlig heldig med livet mitt og har fått oppleve mye mer enn de fleste. Det som jeg har fortalt i denne boka er bare en liten del av det. En annen kjærlighet er Latin Amerika (Brasil, Chile, Peru), atter en annen Tyrkia for ikke å glemme USA og Russland.

Men det ble altså Polynesia som ble min store kjærlighet. Med mine bøker har jeg forsøkt å gjengjelde noe av varmen og nærheten jeg ble møtt med.

I 2006 utga jeg sammen med Christian Tekilamata et lite hefte med julesanger på vaeakau-taumako. Dette var det første og primære ønske de hadde når vi spurte om det var noe vi kunne gjøre som gjenytelse fra oss.

Jeg hadde også planlagt å skrive en utførlig grammatikk over språket deres og hadde et nokså fragmentarisk første utkast ferdig i 2006. Men i 2007 ble det klart at Parkinson-sykdommen ikke lenger gjorde det mulig for meg å gjøre ferdig dette prosjektet. Heldigvis var Åshild villig til å påta seg jobben med å fullføre manuset. Grammatikken kom ut i 2011 på det internasjonalt ledende fagbokforlag Mouton de Gruyter i forlagets prestisjetunge serie *Mouton Grammar Library*. Det var en verdig faglig avslutning på et forskningsprosjekt som Norge kan være bekjent av.

Og det var på tide å slutte. En sval vårkveld i 1996 gikk jeg og slentret langs en vei i utkant av Apia på Samoa sammen med tre samoiske ungjenter. Vi småertet hverandre, spøkte og innimellom tok vi opp sentrale livsproblemer som hva om Gud hadde hatt telefon og vi kunne ringe til ham når vi hadde problemer.

Da slo det meg plutselig at jeg var den eneste som snakket «riktig». Ungjentenes språk var friskt og levende og utsatt for de endringer som alle naturlige språk konstant gjennomgår. Jeg derimot var et fosil, jeg passet best på et museum med merkelap: EKSEMPEL PÅ GAMMELSAMOISK: SLIK SNAKKET DINE FORELDRE! Da om ikke før skjønnte jeg at jeg burde slutte. Livet som museumsgjenstand var ikke fristende.

HELAPI FRA NUKUNONU

Ryktene om Helapi nådde meg lenge før jeg traff henne. Helapi har drukket øl, Helapi har vært beruset, Helapi har brukt stygge ord, Helapi har vært helt vill og måtte puttes i fengsel, osv. (De har faktisk en fengselscelle på Nukunonu.)

Mitt første møte med Helapi stemte godt med ryktene. Midt under et av de ikke rent få selskaper på Nukunonu kom Helapi bort til meg og fortalte med grøtet fyllestemme at jeg var et bra menneske som drakk med måte. Det gjentok hun med jevne mellomrom, drakk glass på glass med kaleve, ga meg stadige klapp på skulderen og gjorde stadige forsøk på en magedans som lå langt utenfor anstendighetsgrensene for attenårige jenter på Nukunonu. Så sluknet hun og noen snille mennesker fikk henne hjem.

Mandagen etterpå var hun innkalt til rådet og det var ikke for første gang. Synderegisteret som ble lest opp var langt og skremmende: fyll, stukket av hjemmefra, skjelt ut øvrigheten osv. Det som ikke ble nevnt, men som mange snakket om, var at hun hadde vært litt for nær en del av øyas menn. Det hendte at konene slepte mennene sine hjem dersom Helapi – alltid ubedt – dukket opp i et selskap.

Syndere innkalt til eldrerådet var forventet å være ydmyke, bekjenne sine synder og love bot og bedring. Men Helapi satt der tverr og mutt og svarte først når et spørsmål var stilt både tre og fire ganger. Selv om hun mot slutten av møtet ble presset til å be, var det ikke mye av anger og inderlighet i stemmen.

Etter dette var Helapi litt utafør, satt for seg selv i en krok og snakket ikke med oss. En kveld kom hun til oss sammen med noen andre jenter, og vi ble sittende og spille kort om natta. Da oppdaget jeg at hennes stadige skoleskulking hadde hatt følger. Hun klarte ikke å telle poengene i *huipi* (en variant av vriåtter) og ga alltid kortbunken til meg.

På en av de siste Nukunonufestene før vi reiste, så jeg Helapi sitte aleine helt bakerst på golvet. Uten å tenke mer over det, bød jeg henne opp til dans. Litt forsiktig og usikker var hun, men tydeligvis glad over å få danse Etter dansen forsvant hun ut i bakgrunnen igjen.

Seinere på kvelden da dansen begynte å ebbe ut, for det en liten djevel i meg. Jeg gikk rett over dansegulvet der alle de skikkelige satt, og dro Helapi med meg fram foran *faipule* og *pulenuku* (Se ordlista på s.xx). Ansiket hennes lyste opp i forundring og glede – det betyr noe å ha flere danser sammen på Nukunonu – og så slapp Helapi seg løs, og ansiktet strålte da hun skjønte hva jeg hadde lagt opp til, kroppen gled inn i rytmen og vi danset som man bare kan en tropenatt på Nukunonu. Og det var en dans for faipulen og pulenukuen: «Se her dere, jeg er ikke knekket, det er meg Eveni, den respektable papalagi-professoren valgte å danse med.» Da dansen var slutt, gikk politimannen Kohe bort til kassettpilleren og satte på Boney M. og mens *By the Rivers of Babylon* tonte ut i natta, danset jeg og Helapi aleine på dansegulvet og så begynte tilskuerne forsiktig å klappe.

Da vi dro fra Nukunonu, var Helapi med båten til Fakaofu. Hun var forvist dit på grunn av øldrikkingen. Hun spurte meg om jeg trodde at øldrikingsforbudet som hun hadde fått, også gjaldt på båten og Fakaofu. Min legmannsfortolkning var at hun kunne drikke fritt når båten hadde forlatt Nukunonu. Da vi dro videre fra Fakaofu, fikk jeg et langt kraftig avskjedshåndtrykk av henne. I det håndtrykket lå det en gjensidig aksept og takk.

POST SCRIPTUM

Dersom noen av dere er skuffet over dette manuser og hadde ventet dere saftigere saker, men likevel har holdt ut helt hit, så skal jeg gi dere et godt staltips: Gå på en bar i Honiara, spør deg rundt om det er noen der fra de polynesiske utliggerne Rennell og Bellona, ta en drink med dem og resten går av seg selv. Du er garantert en kveld du ikke vil glemme!

BOKLISTE

Denne boklista omfatter all litteratur jeg henviser til og i tillegg noen bøker som har vært sentrale hjelpere i mine forsøk på å forstå den polynesiske verden.

Dammann, Erik. 1968. *Med fire barn i palmehytte*. Aschehoug.

Dammann, Erik. 1981. *Talofa Samoa!* Gyldendal.

Freeman, Derek. 1983. *Margaret Mead and Samoa*. Havard University Press.

Hoëm, Ingjerd, Even Hovdhugen & Arnfinn M. Vonen. 1992. *Kupu mai te Tutolu*. Skandinavian University Press.

Hovdhaugen, Even. 1987. *From the Land of Nafanua*. Norwegian University Press.

Hovdhaugen, Even, Ingjerd Hoëm, Consulata Mahina Iosefo & Arnfinn M. Vonen. 1989. *A Handbook of the Tokelau Language*. Scandinavian University Press.

Hovdhaugen, Even & Åshild Næss. 2002. *Pileni Texts with a Pileni-English Vocabulary and an English-Pileni Finderlist*. Pileni Texts. The Kon-Tiki Museum Occasional Papers vol.7. Oslo .

Hovdhaugen, Even & Åshild Næss. 2006. *Stories from Vaeakau and Taumako./A lalakhai ma talanga o Vaeakau ma Taumako*. The Kon-Tiki Museum Occasional Papers vol.7. Oslo .

Hovdhaugen, Even 2006. *A short Dictionary of the Vaeakau-Taumako language*. The Kon-Tiki Museum Occasional Papers vol.11. Oslo .

Hovdhaugen, Even & Christian Tekilamata. 2006. *Christmas Carols from Vaeakau*. No publisher.

Irvine, Lucy.2000. *Faraway*. Corgi Books.

Kolshus, Thorgeir & Even Hovdhaugen. 2010. «Reassessing the death of Bishop John Coleridge Patteson.» *The Journal of Pacific History*, Vol. 45, No. 3, December 2010 ,pp. 331-355.

Mosel, Ulrike & Even Hovdhaugen. 1994. *Samoan Reference Grammar*. Scandinavian University Press.

Næss, Åshild.2011. *Global grammatikk. Språktypologi for språklærere*. Gyldendal

Næss, Åshild & Atle Næss. 2006. *Et hav av språk*. Gyldendal.

Næss, Åshild & Even Hovdhaugen 2011. *A Grammar of Vaeakau-Taumako*. De Gruyter Mouton.

Spriggs, Matthew. 1997. *The Island Melanesians*. Blackwell Publishers.

UTTALE OG ORDLISTE

Uttale

Polynesiske språk har enkle lydssystemer og uttalen skaper få problemer. Her er de viktigste tingene å huske på:

g uttales *ng* i samoisk og tokelauisk, men som *g* i vaeakau-taumako.

' i samoisk uttales omlag som det danske stød

Trykket er på nest siste stavelse i alle tre språkene unntatt når siste stavelse har lang vokal. Da er trykket på denne stavelsen. Ingen av de tre språkene angir vokallengde i sine ortografier, men jeg har brukt aksenttegnet ´ for å markere trykk på siste stavelse. Øynavnet *Matemá* uttales følgelig med trykk på siste stavelse. Enstavelsesord med lang vokal er også markert med aksent. F.eks. har samoisk to partikler som angir fortid. Den ene (*na*) har kort vokal mens den andre (*sá*) har lang vokal.

Äiwoo er mer komplisert. Men ettersom denne boka bare i liten grad omhandler dette språket, skal jeg begrense meg til noen få uttaleregler.

- *b, d* og *g* uttales [mb, nd, ng]
- *t* mellom vokaler uttales [r]
- vokalene *i* og *u* er i slutten av ord ustemte i bestemte omgivelser

Eksempelvis skrives äiwoo-navnet på Pigeon Island *Ngatado*, men uttales [ngarando].

Ordliste

Her er noen polynesiske ord som vil bli brukt i teksten. (HAW = hawaiiisk, MAO = maori, SAM = samoisk, TOK = tokelauisk, VAT = Vaeakau-Taumako)

fa'afafine «bifil, transvestitt, lesbe, homse, egt. «som er lik en kvinne» SAM³⁴

fafine «kvinne» SAM, TOK

faipule «utenriksminister» TOK

fale «hus, hytte» SAM, TOK

fale'ese, fale pisikoa, fale vao «toalett, do» SAM

fale o'o «familiehus» SAM

³⁴ Mange samoanere omtaler *fa'afafiner* som det tredje kjønn.

fale kuka «kokehytte» SAM
fale tele «gjestehus, møtehus» SAM
fale umu «jordovnhytte» SAM
gafa «slektsliste» SAM
heiau «førkristen offerplass» HAW
kakai «eventyr» TOK
kaleve «gjæret kokosnøttsaft» TOK
koko «kakao» SAM
lavalava «lendeklede» (vanlig drakt hos begge kjønn) SAM
matai «familieoverhode, familiehøvding» SAM
papalagi/palagi «hvit mann» SAM, TOK
pakea «hvit mann» MAO
pulenuku «ordfører. innenriksminister» TOK
toeaina «gammel mann, familieoverhode» TOK